EESTIMAA KP KESKKOMITEE PARTEI AJALOO INSTITUUT NLKP KESKKOMITEE MARKSISMI-LENINISMI INSTITUUDI FILIAAL

FILOSOOFIA VILETSUS

VASTUS
HR. PROUDHONI «VILETSUSE FILOSOOFIALE»

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT: TALLINN 1964

NLKP KESKKOMITEE MARKSISMI-LENINISMI INSTITUUDI EESTI FILIAALILT

Käesolev K- Marxi teose «Filosoofia viletsus. Vastus hr. Proud-honi «Viletsuse filosoofiale»» eestikeelne väljaanne on tõlgitud «Karl Marx, Misere de la Philosophie. Reponse ä la Philosophie de la Misere de M. Proudhon, Editions sociales, Paris 1961» järgi, F. EngeLsi eessõna esimesele saksakeelsele väljaandele «Karl Marx u. Friedrich Engels, Werke, Bd. 21, Dietz Verlag, Berlin 1962» lk. 175—187 järgi ja F. Engelsi eessõna teisele saksakeelsele trükile «Karl Marx u. Friedrich Engels, Werke, Bd. 4, Dietz Verlag, Berlin 1959» lk. 569 järgi.

Lisades äratoodud K- Marxi «Kone vabakaubanduse küsimusest» on tõlgitud ülalnimetatud prantsuskeelse väljaande järgi ja väljavõte teosest «Poliitilise ökonoomia kriitikast» «Karl Marx u. Friedrich Engels, Werke, Bd. 13, Dietz Verlag, Berlin 1964» lk. 66—69 järgi.

Redigeerimisel on silmas peetud NLKP Keskkomitee Marksismileninismi Instituudi toimetusel ilmunud K- Marxi ja F. Engelsi Teoste teise venekeelse väljaande vastavaid kohti ning 1956. aastal eraldi raamatuna ilmunud K- Marxi teost «Filosoofia viletsus». Viimatinimetatud

MARKSISMI-LENIN ISMI INSTITUUDILT

K. Marxi teos «Filosoofia viletsus. Vastus hr. Proudhoni «Viletsuse filosoofiale»» avaldatakse käesolevas väljaandes K. Marxi ja F. Engelsi Teoste 2. väljaande 4. köite, 1955. a., teksti järgi. F. Engelsi poolt esimesele saksakeelsele väljaandele ja teisele saksakeelsele trükile (1885. a. ja 1892. a.) kirjutatud eessõna tõlget on originaaliga uuesti võrreldud ja täpsustatud.

«Lisades» avaldatakse K. Marxi töö «Kõne vabakaubanduse küsimusest», väljavõte teosest «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ja kiri J. B. Schweitzerile Proudhoni kohta 24. jaanuarist 1865. Need tööd võttis F. Engels omal ajal «Filosoofia viletsuse» 1885. aasta ja 1892. aasta saksakeelsesse väljaandesse täiendava materjalina. «Lisades» on ära toodud ka K- Marxi kiri P. V. Annenkovile 28. detsembrist 1846, mis sisuliselt «Filosoofia viletsusega» ühte kuulub. «Lisades» avaldatud tööd on paigutatud kronoloogilises järjekorras, vastavalt nende kirjutamise ajale. Väljaanne on varustatud teatmelist laadi märkustega ja nimede registriga.

väljaanne on ka teatmelist laadi märkuste ja nimede registri aluseks.

NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituut

K. MARX FILOSOOFIA VILETSUS

VASTUS HR. PROUDHONI «VILETSUSE FILOSOOFIALE»!

Kirjutatud 1847. aasta esimesel poolel.

Esmakordselt avaldatud eri raamatuna Pariisis ja Brüsselis 2847. aastal.

Allkiri: Karl Marx

Avaldatud 1847. aasta teksti järgi, kusjuures on arvesse võetud 1835. a. ja 1892. a. saksakeelses ning 1896. a. prantsuskeelses väljaandes tehtud parandused. Tõlge prantsuse keelest

F. ENGELSI EESSÕNA ESIMESELE SAKSAKEELSELE VÄLJAANDELE

Käesolev teos on kirjutatud 1846.—1847. aasta talvel, sel ajal, kui Marx oli oma uue ajaloolise ja majandusliku käsitusviisi põhijooned endale juba lõplikult selgeks teinud. Proudhoni raamat «Majanduslike vastuolude süsteem ehk Viletsuse filosoofia»2, mis oli äsja ilmunud, võimaldas Marxil arendada neid põhijooni vastukaaluks selle mehe vaadetele, kes siitpeale tõusis tolleaegsete prantsuse sotsialistide hulgas kõige tähtsamale kohale. Sellest ajast, kui nad teineteisega Pariisis tihtilugu terved ööd läbi majan-dusteaduse küsimuste üle vaidlesid, olid nende teed järjest rohkem lahku läinud; Proudhoni raamat näitas, et nüüd oli nende vahele tekkinud juba ületamatu lõhe; seda polnud tol korral võimalik ignoreerida; ja selles oma vastuses konstateeriski Marx lõplikku lahkulöömist.

Marxi üldise hinnangu Proudhoni kohta leiab lugeja sellele eessõnale järgnevast artiklist*, mis ilmus 1865. aastal Berliini ajalehe «Social-Demokrat» 16., 17. ja 18. numbris. See oli ainus artikkel, mille Marx nimetatud ajalehele kirjutas; härra von Schweitzeri peagi ilmnenud katsed seda ajalehte feodaalide ja valitsuse sõiduvette juhtida sundisid meid juba mõne nädala pärast avalikult teatama, et me kaastööst loobume.

Saksamaale on käesolev teos just praegusel momendil nii tähtis, nagu Marx seda ise kunagi aimata ei osanud. Kuidas olekski ta võinud teada, et sihtides Proudhoni pihta, tabab ta Rodbertust, tänapäeva karjeristide ebajumalat, keda ta siis isegi nime järgi ei tundnud?

Siin pole õige koht pikemalt peatuda Marxi ja Rodbertuse suhetel; selleks avaneb mul õige varsti hea võimalus3. Siinkohal ütlen

* Vt. käesolev väljaanne, lk. 155—161. Toini.

ainult niipalju, et kui Rodbertus süüdistab Marxi selles, et viimane olevat teda «riisunud», olevat «oma «Kapitalis» päris kenasti ära kasutanud tema teost «Tundmisest»4, teda ennast tsiteerimata», siis laskub ta küll laimuni, mis on seletatav ainult tunnustamata geeniuse tusatujuga ja sellega, et ta teab üllatavalt vähe kõigest väl-jaspool Preisimaad toimuvast, eriti aga sotsialistlikust ja majan-dusteadusükust kirjandusest. Ei need süüdistused ega ka Rodbertuse vastnimetatud teos pole kunagi Marxi silma alla sattunud; Rodbertuse , töödest tundis ta üldse ainult kolme «Sotsiaalset kirja»5, ja nendegagi ei saanud ta kuidagi enne 1858. või 1859. aastat tutvuda.

Hoopis suurema õigusega kinnitab Rodbertus neis kirjades, et ta on «Proudhoni konstitueeritud väärtuse» avastanud juba enne Proudhoni; ometi eksib ta aga sealjuures jällegi, kui ta kiidab end olevat selle väärtuse esimene avastaja. Igatahes käib meie teoses sisalduv kriitika niisiis ka Rodbertuse kohta ja see sunnib mind lühidalt peatuma tema «põhjapaneval» raamatukesel «Meie riigi majandusliku korra tundmisest», 1842, nimelt sellepärast, et see raamatuke, mis sisaldab (jällegi ebateadlikult) Weitlingi kommunismi, antitsipeerib ka Proudhoni.

Kuivõrd tänapäeva sotsialism, suunast sõltumata, lähtub kodanlikust poliitilisest ökonoomiast, võtab ta peaaegu eranditult omaks Ricardo väärtusteooria. Mõlemast teesist, mida Ricardo 1817. aastal juba oma «Põhialuste»[6] esimestel lehekülgedel proklameeris: 1) et iga kauba väärtuse määrab ainuüksi ja eranditult tema tootmiseks vajalik tööhulk ja 2) et kogu ühiskondliku töö produkt jaotub kolme klassi vahel: maaomanike (rent), kapitalistide (kasum) ja tööliste (palk) vahel, — neist mõlemast teesist hakati Inglismaal juba 1821. aastast alates tegema sotsialistlikke järeldusi,

mõnikord nii teravaid ja resoluutseid, et see kirjandus, mis käesoleval ajal on peaaegu unustatud ja mille Marx suuremalt osalt alles uuesti avastas, jäi kuni «Kapitali» ilmumiseni ületamatuks. Kuid sellest räägime teine kord. Niisiis, kui Rodbertus tegi neist mõlemast teesist 1842. aastal omakorda sotsialistlikke järeldusi, siis oli see sakslase kohta tol ajal kindlasti väga oluline edusamm; uueks avastuseks võis seda pidada aga äärmisel juhul ainult Saksamaal. Kritiseerides Proudhoni, kes kannatas niisamasuguse ettekujutuse all, näitas Marx, kui vähe uut sellises Ricardo teooria rakendamises oli.

«Igaüks, kes vähegi tunneb poliitilise ökonoomia arengut Inglismaal, teab kindlasti, et peaaegu kõik selle maa sotsialistid on eri aegadel teinud ettepanekuid Ricardo teooria võrdsustavaks (s. o. sotsialistlikuks)1 rakendamiseks. Me võime nimetada

11

hr. Proudhonile järgmisi teoseid: Hodgskin, «Poliitiline ökonoomia», 18277; William Thompson, «Uurimus rikkuse jaotamise printsiipide kohta, mis inimeste õnnele kõige enam kaasa aitavad», 1824; T. R. Edmonds, «Praktiline, moraalne ja poliitiline ökonoomia», 18 8[8] ete. ete, ja kas või neli lehekülge veel etceteraid. Me piirdume sellega, et anname sõna vaid ühele inglise kommunistile,' Brayle. Me toome ära tähtsamad kohad tema väljapaistvast teosest «Tööle osaks saanud ülekohus ja selle kõrvaldamise abinõud», Leeds 18399»2. Suure osa Rodbertuse prioriteeditaotlustest kõrvaldavad juba needki Bray tsitaadid, mida Marx selles raamatus toob.

Tol ajal ei olnud Marx veel kordagi käinud Briti Muuseumi lugemissaalis. Peale Pariisi ja Brüsseli raamatukogude, peale minu raamatute ja väljakirjutuste oli ta läbi vaadanud ainult need raamatud, mis olid saadaval Manchesteris meie ühise kuuenädalase Inglismaa-reisi ajal 1845. aasta suvel. • Kõnesolev kirjandus ei olnud seega 40-ndatel aastatel sugugi veel nii raskesti kättesaadav kui võib-olla praegu. Kui see kirjandus sellest hoolimata Rodbertusele ikka tundmatuks jäi, siis on see ainuüksi Rodbertuse preisiliku provintsiaalse piiratuse süü. Ta on spetsiifiliselt preisi sotsialismi tõeline rajaja ja teda ongi nüüd lõpuks selleks pidama hakatud.

Rodbertust ei jäetud aga rahule isegi tema armsal Preisimaal. 1859. aastal ilmus Berliinis Marxi raamat «Poliitilise ökonoomia kriitikast, esimene vihik». Vastuväidete hulgas, mida majandusteadlased Ricardo vastu esitavad, tuuakse seal teise vastuväitena järgmist — lk. 40:

«Kui produkti vahetusväärtus võrdub produktis sisalduva tööajaga, siis võrdub tööpäeva vahetusväärtus tööpäeva produktiga. Teisiti öeldes peab palk võrduma töö produktiga. Tegelikult aga on lugu vastupidi.» Marx lisab sellele järgmise märkuse: «Sellest vastuväitest, mida majandusteadlased** olid esitanud Ricardo vastu, haarasid hiljem kinni sotsialistid. Eeldades valemi teoreetilist õigsust, panid nad praktikale süüks, et see on teooriaga vastuolus, ning kutsusid kodanlikku ühiskonda praktiliselt rakendama tema teoreetilise printsiibi oletatavat järeldust. Sellisel viisil pöörasid vähemalt inglise sotsialistid Ricardo vahetusväärtuse valemi poliitilise ökonoomia enese vastu.»10 Sellessamas märkuses viitab Marx oma teosele «Filosoofia viletsus», mis tol ajal oli veel igal pool raamatukauplustes saadaval.

Rodberiusel olid järelikult küllaltki head võimalused ise veenduda, kas tema 1842. aasta avastused tõepoolest uued olid. Selle

* Vt. käesolev väljaanne, lk. 55. Toim. ** Marxil on: kodanlikud majandusteadlased. Toim.

12

asemel kuulutab ta neid järjest uuesti ning peab neid nii võrra-tuiks, et tal ei tule mõttessegi arvata, et Marx võis ju Ricardo teooriast niisama hästi iseseisvalt järeldusi

1Sulgudes olevad sõnad kuuluvad Engelsile. *Toim.*
2Sulgudes olevad sõnad kuuluvad Engelsile. *Toim.*

teha, nagu tema, Rodber-tus, seda ise tegi. Kus sellega! Marx «riisus» teda, — teda, kel-lele seesama Marx andis kõik võimalused veendumiseks, et nimetatud järeldused, vähemalt sellel rohmakal kujul, nagu nad veel Rodbertusel esinevad, olid Inglismaal formuleeritud ammu enne neid mõlemaid!

Eespool esitatu on Ricardo teooria lihtsaim sotsialistlik rakendus. Selline rakendus on mõnelgi korral viinud lisaväärtuse päritolu ning loomuse kohta palju kaugemale ulatuvamatele vaadetele kui Ricardo vaated; nii oli teiste seas lugu ka Rodbertusega. Arvestamata seda, et selles suhtes ei paku ta mitte kusagil midagi niisugust, mida poleks juba enne teda vähemalt niisama hästi öeldud, kannatab tema käsitus just nagu tema eelkäijate omagi selle all, et ta võtab ebakriitiliselt üle majanduslikud kategooriad — töö, kapital, väärtus jne. — nende toorel, ainult nähtuse pealispinda väljendaval kujul, nii nagu majandusteadlased nad temale pärandasid, ega uuri nende kategooriate sisu. Sellega ta mitte ainult lõikab endal ära kõik edasiarenemise teed — vastupidiselt Marxile, kes esip-esena tegi midagi nendest teesidest, milledest juba 64 aastat nii palju on kõneldud —, vaid avab endale ka, nagu me allpool näeme, otsese tee utoopiasse.

Ricardo teooria eespool nimetatud rakendus, nimelt see, et kogu ühiskondlik produkt, tööliste produkt, kuulub töölistele kui ainsatele tegelikele tootjatele, see rakendus viib otse kommunismile välja. Aga, nagu Marx eespool esitatud kohas ka mõista annab, on see järeldus majandusteaduse mõttes vormiliselt vale, sest see kujutab endast lihtsalt moraali rakendamist poliitilisele ökonoomiale. Kodanliku majandusteaduse seaduste järgi ei kuulu suurem osa produktist töölistele, kes seda on tootnud. Kui me aga ütleme, et see on ülekohus, et seda ei tohi oüa, siis ei ole poliitilisel ökonoomial sellise ütlusega otseselt midagi tegemist. Me ütleme ainult, et see majanduslik fakt on meie. kõlblustundega vastuolus. Sellepärast ei rajanudki Marx oma kommunistlikke nõudmisi mitte kunagi sellistele argumentidele, vaid kapitalistliku tootmisviisi paratamatule kokkuvarisemisele, mis meie silmade all iga päev järjest rohkem aset leiab; Marx ütleb ainult, et lisaväärtus koosrieb tasuta tööst, ja see on lihtne fakt. Kuid see, mis on majandusteaduse niottes vormiliselt vale, võib maailmaajaloolises mõttes ome-tigi oige olla. Kui rahvahulkade kõlblusteadvus kuulutab mingi majandusliku fakti ülekohtuseks nagu omal ajal orjapidamise või teoorjuse, siis tõestab see, et antud fakt ise on juba oma aja ära elanud, et on esile kerkinud teised majanduslikud faktid, millede tõttu see talumatuks ja säilitamiskõlbmatuks on muutunud.

13

Majandusteaduse mõttes vormiliselt vale seisukoha taga võib järelikult peituda väga õige majanduslik sisu. Siin pole sobiv koht lisaväärtuse teooria tähtsusest ja ajaloost lähemalt rääkida.

Ricardo väärtusteooriast võib aga veel teisigi järeldusi teha ja neid on ka tehtud. Kaupade väärtuse määrab kaupade tootmiseks vajalik töö. Kuid ometi näeme, et selles patuses maailmas müüakse kaupu kord nende väärtusest kallimalt, kord odavamalt, ja nimelt mitte ainult konkurentsist tingitud kõikumiste tõttu. Kasuminormil on kõigi kapitalistide jaoks niisamasugune tendents võrdsele tasemele jõuda nagu kaubahindadel on tendents nõudmise ja pakkumise kaudu töö väärtuse taset saavutada. Kasuminormi arvutatakse aga tööstusettevõttesse mahutatud kogukapitali kohta. Et aastaprodukt võib kahes eri tööstusharus kehastada ühesuurusi töö-hulki ja järelikult esindada ühesuurusi väärtusi ning et palk võib neis kahes tööstusharus samuti ühesuurune olla, kuna avansseeri-tud kapitalid võivad olla ja sageli ongi ühes tööstusharus kaks või kolm korda suuremad kui teises tööstusharus, siis satub Ricardo väärtusseadus siin, nagu juba Ricardo ise avastas, vastuollu võrdse kasuminormi seadusega. Kui mõlema tööstusharu produkte müüakse nende väärtuse järgi, siis ei saa kasuminormid olla võrdsed; kui aga kasuminormid on võrdsed, siis ei saa kummagi tööstusharu produkte iga kord nende väärtuse järgi müüa. Meil on siin järelikult tegemist kahe majandusseaduse vastuoluga,

antinoomiaga; Ricardo arvates (I peatükk, osad 4 ja 5)11 lahendatakse see praktikas tavaliselt väärtuse arvel kasuminormi kasuks.

Ricardo väärtuse määratlusel on aga selle pahaendelistest omadustest hoolimata üks külg, mis seda määratlust korraliku kodanlase silmis armsaks ja kalliks teeb. Ta apelleerib vastupandamatu jõuga kodanlase õiglustundele. Õiglus ja võrdõiguslikkus on need põhilised alustoed, millele XVIII ja XIX sajandi kodanlane oleks tahtnud püstitada oma ühiskonnahoonet pärast feodaalse ebaõigluse ja ebavõrdsuse ning feodaalsete privileegide likvideerimist. Kaupade väärtuse määramine tööga ja selle väärtusmõõdu järgi toimuv tööproduktide vaba vahetus võrdõiguslike kaubaomanike vahele— need on, nagu Marx juba tõestas, reaalsed alused, millele on rajatud kaasaegse kodanluse kogu poliitiline, juriidiline ja filosoofiline ideoloogia. Kui kord on jõutud äratundmisele, et töö on kauba väärtuse mõõt, siis peavad tubli kodanlase õilsamad tunded olema rängalt puudutatud selle maailma halbusest, kus küll sõnades seda õigluse põhilist seadust tunnustatakse, tegudes aga nähtavasti sellest iga hetk häbenematult mööda käiakse. Eriti aga väikekodanlane, kelle aus töö — olgugi see ainult tema sellide ja õpipoiste töö — kaotab iga päevaga üha rohkem väärtust suurtootmise ja masinate konkurentsi tõttu, eriti see väiketootja peab igatsema

14

sellise ühiskonna järele, kus produktide vahetus töö väärtuse järgi saaks lõpuks täielikuks ning ilmtingimatuks tõeks. Teiste sõnadega: ta peab igatsema sellise ühiskonna järele, kus ainult üks kaubatootmise seadus eranditult ja takistamatult toimib, kus aga puuduvad tingimused, milles see seadus ainult võibki toimida, nimelt puuduvad kaubatootmise ja seejärel ka kapitalistliku tootmise ülejäänud seadused.

Kui sügavalt see utoopia on juurdunud kaasaegse väikekodanlase mõtteviisi — olgu siis tegeliku väikekodanlase või väikekodanlike vaadetega inimese omasse —, seda tõestab fakt, et juba 1831. aastal arendas selle utoopia süstemaatiliselt välja John Gray, et 30-ndatel aastatel püüti seda Inglismaal rakendada praktikas ja propageeriti laialdaselt teoorias; et Rodbertus kuulutas seda 1842. aastal Saksamaal, Proudhon aga 1846. aastal Prantsusmaal kui kõige uuemat tõde, et Rodbertus kuulutas seda 1871. aastal teistkordselt kui sotsiaalse küsimuse lahendust ja otsekui omaenda sotsiaalset testamenti, et 1884. aastal see leiab taas pooldajaid karjeristide armee ridades, kes püüavad Rodbertuse nimele toetudes preisi riigisotsialismist kasu lõigata.

Kriitika, mida Marx selle utoopia kohta teeb ja mille ta suunab niihästi Proudhoni kui ka Gray vastu (vt. selle raamatu lisa3), on niivõrd ammendav, et ma võin siinkohal piirduda mõne märkusega, mis käivad selle utoopia põhjendamise ja esitamise spetsiaalselt rodbertusliku vormi kohta.

Nagu juba öeldud, võtab Rodbertus majandusteaduse mõistete tavalised definitsioonid täielikult sel kujul üle, nagu nad talle majandusteadlastee päranduseks jäid. Ta ei tee vähimatki katset neid mõisteid uurida. Väärtus on talle «ühe asja kvantitatiivne hindamine teiste asjadega võrreldes, kui seda hindamist mõõdupuuna võetakse»12. See, pehmelt öeldes, äärmiselt ebaselge definitsioon annab meile parimal juhul kujutluse sellest, kuidas väärtus umbkaudu välja näeb, kuid ei ütle absoluutselt midagi, mis ta on. Et aga see on kõik, mis Rodbertus meile väärtusest^ teab rääkida, siis on arusaadav, et ta otsib niisugust väärtuse mõõdupuud, mis oleks väärtusest väljaspool. Pärast seda, kui ta on kolmekümnel leheküljel tarbimisväärtust ja vahetusväärtust väga hoolimatult segi ajanud ja ilmutanud sealjuures abstraktse mõtlemise jõudu, mida härra Adolph Wagner nii piiritult imetleb, jõuab ta lõpuks järeldusele, et tõelist väärtuse mõõtu pole olemas ja et tuleb leppida mõõdu aseainega. Selliseks aseaineks võiks ju olla töö, kuid ainult siis, kui võrdse tööhulga produkte alati võrdse tööhulga produktide vastu vahetatakse, olenemata sellest, kas see «iseendast juba aset leiab või võetakse tarvitusele abinõud» selle

---

3Vt. käesolev väljaanne, lk. 152—154. *Toim.*

kindlustamiseks. Väärtusel ja tööl ei ole järelikult mingit reaalset seost, ehkki kogu esimene peatükk on täielikult pühendatud selle selgitamisele, et kaubad «maksavad tööd» ja ainuüksi tööd ning mispärast nad nimelt tööd maksavad.

Rodbertus võtab tööd jällegi ebakriitiliselt selsamal kujul,..nagu see majandusteadlaste! esineb. Vähe sellest. Kuigi Rodbertus nimetab paari sõnaga töö intensiivsuse erinevusi, käsitleb ta tööd sellest hoolimata kõige üldisemal kujul Kui midagi niisugust, mis «maksma läheb», mis järelikult väärtust mõõdab, — ükskõik, kas tööd kulutatakse normaalsetes keskmistes ühiskondlikes tingimustes või mitte. Kas tootjad kulutavad kümme päeva produktide valmistamiseks, mida saab valmistada ühe päevaga, või kulutavad nad ainult ühe päeva, kas nad rakendavad kõige paremaid töö-riistu või kõige halvemaid, kas nad kasutavad oma tööaega ühiskondlikult vajalike esemete tootmiseks ja valmistavad neid ühiskondlikult vajalikul hulgal või toodavad nad asju, mille järele pole üldse nõudmist, või jällegi selliseid, mille järele nõudmist on, kuid valmistavad neid vajalikust hulgast rohkem või vähem, — kõigest sellest pole üldse juttu: töö on töö ja võrdse töö produkt peab olema vahetatav võrdse töö produkti vastu. Rodbertus, kes muidu alati on valmis, olgu siis sobival või ebasobival juhul, asuma kogu natsiooni seisukohale ja vaatlema üksiktootjate suhteid üldise ühiskondliku valveposti kõrguselt, väldib seda seekord kartlikult. Seda teeb ta muidugi ainult sellepärast, et ta oma raamatu esimesest reast peale tüürib otsejoones tööraha-utoopia poole ja et töö väärtustloova omaduse igasugune uurimine ummistaks tema sõiduvee ületamatute karidega. Rodbertuse instinkt oli siin palju tugevam kui tema abstraktse mõtlemise jõud, mida muide saab tema juures avastada ainult üpris konkreetse vaimuvaesuse abil.

Utoopiale üleminek saab Rodbertusel silmapilkselt teoks. «Abinõud», mis kindlustavad reeglina, millel pole erandit, kaupade vahetamist töö väärtuse järgi, ei tekita talle mingit raskust. Teised sellesama suuna utopistid, alates Graγst ja lõpetades Proud-honiga, nägid ränka vaeva, et leiutada ühiskondlikke institutsioone, mis seda ülesannet täidaksid. Nad püüdsid vähemalt lahendada majanduslikke küsimusi majanduslikul teel, vahetusest osavõtvate kaubaomanike eneste tegevuse kaudu. Rodbertusel läheb see palju lihtsamalt. Ehtsa preislasena pöördub ta riigi poole: riigivõim dekreteerib reformi.

Sellega on siis väärtus küll õnnelikult «konstitueeritud», sugugi aga mitte selle konstitueerimise prioriteet, millele Rodbertus pretendeerib. Vastupidi: nii Gray kui ka Bray — paljude teiste kõrval — on hulk aega enne Rodbertust tüütuseni korrutanud sedasama mõtet — vaga soovi rakendada abinõusid, mis alati ja igas

16

olukorras kindlustaksid produktide vahetamise eranditult töö väärtuse järgi.

Pärast seda, kui riik konstitueeris sel viisil produktide väärtuse — vähemalt ühe osa produktide väärtuse, sest Rodbertus on peale muu ka tagasihoidlik —, laseb riik välja oma tööpaberraha ja annab seda laenuks tööstuskapitalistidele, kes" maksavad sellega töölistele palka; töölised omakorda ostavad saadud tööpaber-rahaga produkte, tagastades niiviisi paberraha selle lähtepunkti. Kui imekenasti see koik toimub, seda peame küll Rodbertuselt endalt kuulma.

«Mis puutub teise tingimusse, siis on olemas abinõu, mis garanteerib et kviitungis aratahendatud väärtus tõepoolest ringleks. See abinõu seisab selles et ainult see, kes produkti tegelikult ära annab, saab kviitungi, milles produkti valmistamiseks kulutatud töö hulk täpselt ära on märgitud. Kui keegi annab kahe tööpäeva produkti, siis saab ta kviitungi, millele on märgitud «kaks päeva». Selle reegli täpne silmaspidamine emissiooni puhul peab paratamatult kindlustama ka selle teise tingimuse täitmise. Kuna meie eelduse kohaselt langel) produktide tegelik väärtus alati kokku nende valmistamiseks kulutatud töö hulgaga, seda töö hulka aga mõõdetakse tavaliste ajaühikutega, siis inimesele kes annab ära produkti, millele on kulutatud kaks tööpäeva,

ja kes saab kviitungi kahe päeva kohta, ei kviteerita ega assigneerita järelikult rohkem ega vähem väärtust kui see, mille ta tegelikult ära on andnud; — et aga, edasi, niisuguse kviitungi saab ainult see, kes tõepoolest produkti on ringlusse toonud, siis pole kahtlust, et kviitungis äramärgitud väärtus ühiskonna vajaduste rahuldamiseks olemas on. Kui seda reeglit täpselt silmas peetakse, siis peab olemasoleva väärtuse summa täpselt võrduma kviteeritud väärtuse summaga, olgu tööjaotus kui tahes suure ulatusega. Et aga kviteeritud väärtuse summa kujutab endast ühtlasi täpipealt assigneeritud väärtuse summat, siis peab ka see viimane summa paratamatult võrduma olemasoleva väärtusega; kõik nõudmised rahuldatakse ja nende nõudmiste likvideerimine toimub õigesti» (lk. 166—167).

Kui Rodbertus seni õnnetuseks oma uute avastustega iga kord hiljaks jäi, siis on tal seekord vähemalt seegi teene, et ta ühes suhtes originaalne on: mõttetut tööraha-utoopiat ei ole ükski tema konkurentidest seni söandanud avaldada sellisel lapselikult naiivsel, läbipaistval, võiks öelda ehtpommerlikul kujul. Et iga kviitung antakse välja vastava väärtusekandja [Wertgegenstand] vastu ja et omakorda ühtki väärtusekandjat ei väljastata teisiti kui ainult vastava kviitungi esitamisel, siis peab väärtusekandjate summa alati katma_kviitungite summa; bilanss annab teha ilma vähimagi jäägita, kõik klapib töösekundi täpsusega, nii et ükski teenistuses halliks läinud tsentraalriigikassa renteikalkulaator ei suuda seal avastada kõige vähematki arvutusviga. Mis sa hing veel tahad?

Tänapäeva kapitalistlikus ühiskonnas toodab iga tööstuskapi-talist omal riisikol, mida ta tahab, kuidas ta tahab ja niipalju kui ta tahab. Ühiskondlik vajadus aga jääb talle tundmatuks suuruseks niihästi vajalike esemete kvaliteedi, liigi kui ka hulga poolest. Seda, mida täna ei jõuta küllalt kiiresti toota, pakutakse homme võib-olla niisugusel hulgal, mis ületab kaugelt vajaduse. Sellest

17

hoolimata rahuldatakse lõpuks vajadus nii või teisiti, hästi või halvasti, ja tootmine suunatakse lõpuks üldjoontes vajalike esemete valmistamisele. Kuidas laheneb siis see vastuolu? Konkurentsi kaudu. Kuidas tuleb aga konkurents sellega toime? Lihtsalt nii, et ta surub töö väärtusest madalamale selliste kaupade hinnad, mis oma liigilt või hulgalt ei vasta antud momendil ühiskondlikule vajadusele; sel kaudsel teel annab konkurents tootjatele tunda, et nad on valmistanud esemeid, mis on kas üldse mittevajalikud"või on iseendast küll vajalikud, kuid mida on toodetud mittevajalikul, liiga suurel hulgal. Sellest võib teha kaks järeldust.

Esiteks: kaupade hindade pidev kõrvalekaldumine kaupade väärtustest on vajalikuks tingimuseks, mille olemasolul ja mille kaudu kauba väärtus ainult võibki avalduda. Ainult konkurentsi ning koos sellega kaubahindade kõikumiste tõttu rajab kaubatootmise väärtusseadus endale teed, ainult selle tõttu saab tegelikkuseks kauba väärtuse määramine ühiskondlikult vajaliku tööajaga. Ja kui väärtuse avaldumise vorm — hind — näeb sealjuures tavaliselt pisut teisiti välja kui väärtus, mille avaldumise vormiks ta on, siis jagab väärtus enamiku ühiskondlike suhete saatust. Kuningas näeb ju enamikul juhtudel samuti sootuks teisiti välja kui monarhia, mida ta esindab. Kui keegi tahaks kaupu vahetavate kaubatootjate ühiskonnas hakata väärtust määrama tööaja kaudu, keelates sealjuures konkurentsil määrata seda väärtust hindadele surve avaldamise teel, s. o. määrata seda ainsal viisil, kuidas seda üldse määrata saab, siis tõestab see ainuU, et vähemalt sellel alal on ta omaks võtnud utopistide tavalise põlguse majandusseaduste vastu.

Teiseks: kui konkurentsi mõjul hakkab kaupu vahetavate kaubatootjate ühiskonnas toimima kaubatootmisele omane väärtusseadus, siis saab selle konkurentsi tõttu teoks niisugune ühiskondliku tootmise organisatsioon ja kord, mis antud olukorras ainuvõimalikud on. Ainult produktide väärtuse langus või nende liiga suur väärtuse tõus näitab üksikutele kaubatootjatele täie selgusega, mida ja kui palju ühiskond vajab ja mida ta ei

vaja. Utoopia, mille esindajaks ka Rodbertus on, tahab aga just selle ainsa regulaatori •kõrvaldada. Kui me nüüd küsime, milline garantii meil on selle kohta, et iga produkti hakatakse tootma vajalikul hulgal ja mitte rohkem, et me ei hakka viljast ja lihast puudust tundma, sel ajal kui me lämbume peedisuhkru kuhjade all ja upume kartuliviinasse, või et meil ei tule puudust pükstest oma alastioleku katmiseks, kuna samal ajal on püksinööpe igal pool miljonite viisi saada —, siis viitab Rodbertus triumfeerivalt oma suurepärasele arvestusele, mille kohaselt iga üleliigse naela suhkru, iga müümata vaadi viina, iga külgeõmblemata püksinööbi eest õige kviitung anti, ta viitab sellele oma arvestusele, kus kõik täpselt «klapib» ja mille

järgi «kõik nõudmised rahuldatakse ja nende nõudmiste likvideerimine toimub õigesti». Kui mõni seda ei usu, siis pöördugu ta tsentraalriigikassa X-nimelise renteikalkulaatori poole Pommeris, kes seda arvestust kontrollis ja selle õige leidis olevat ning kes ise igapidi uskumist väärib, sest tal pole veel kunagi kassa puudujääki leitud.

Nüüd aga pöörakem tähelepanu sellele, kui naiivselt Rodbertus arvab võivat oma utoopiaga kõrvaldada tööstus- ja kaubandus-kriise. Niipea kui kaubatootmine on kasvanud maailmaturu mõõtmeteni, toimub tasakaalu jaluleseadmine oma eraarvestusest juhinduvate üksiktootjate ja turu vahel, mille jaoks need üksiktootjad toodavad ja mis neile vajaduste kvantiteedilt ja kvaliteedilt enam või vähem tundmata on, maailmaturu tormi, kaubanduskriisi kaudu.4 Kui aga konkurentsil keelatakse hindade tõusu ja languse kaudu informeerida üksiktootjaid maailmaturu seisukorrast, siis seotakse ju üksiktootjail silmad täiesti kinni. Organiseerida kaubatootmine sellisel viisil, et tootjad ei saaks üldse enam midagi teada selle turu seisukorrast, mille jaoks nad toodavad, — see on igatahes säärane kriisitõve ravimise meetod, mille pärast isegi doktor Eisenbart oleks võinud Rodbertust kadestada.

Me mõistame nüüd, miks Rodbertus kauba väärtust lihtsalt «tööga» määrab ja paremal juhul ainult mitmesuguseid töö intensiivsuse astmeid eeldab. Kui ta oleks uurinud, mille abil ja kuidas töö väärtust loob ning järelikult ka väärtust määrab ja mõõdab, siis oleks ta välja jõudnud ühiskondlikult vajalikule tööle, tööle, mida üksik produkt nii teiste samalaadsete produktide kui ka kogu ühiskondliku tarviduse suhtes vajab. See oleks ta seadnud küsimuse ette, kuidas üksikute kaubatootjate tootmine kogu ühiskondliku tarvidusega kokku sobitatakse; ühtlasi aga poleks kogu tema utoopia siis enam võimalik olnud. Seekord eelistas ta tõepoolest «abstraheeruda», nimelt küsimuse sisust enesest «abstraheeruda».

Me jõuame nüüd lõpuks punktini, milles Rodbertus meile tõesti midagi uut pakub, midagi sellist, mis teda eraldab kõigist ta arvukaist mõttekaaslastest tööraha-vahetusmajanduse alal. Nad kõik nõuavad niisugust vahetuse organisatsiooni selleks, et kaotada palgatöö ekspluateerimine kapitali poolt. Iga tootja peab saama oma produkti täie tööväärtuse. Ses suhtes on nad kõik, alates Grayst ja lõpetades Proudhoniga, ühel nõul. Ei, mitte mingil juhul,

ütleb Rodbertus, palgatöö ja selle ekspluateerimine jäävad alles.

Esiteks ei või tööline ühegi mõeldava ühiskonnakorra tingimustes oma produkti täit väärtust endale tarbimiseks saada; toodetud fondist tuleb alati katta kulutusi mitmesuguste majanduslikult mittetootlike, kuid vajalike funktsioonide täitmiseks ning järelikult ka neid funktsioone täitvate isikute ülalpidamiseks. — See on- ainult niikaua

---

4Nii oli vähemalt lugu alles hiljuti. Sellest ajast peale, kui Prantsusmaa, Saksamaa ja eelkõige Ameerika osavõtt maailmakaubandusest Inglise maailma-turumonopoli järjest rohkem õõnestama hakkas, näib kujunevat uus tasakaalu jaluleseadmise vorm. Kriisile eelnev üldise õitsengu periood ei taha ega taha saabuda. Kui ta hoopis ära jääb, siis peaks kaasaegse tööstusenormaalseisun-diks kujunema krooniline stagnatsioon, milles ainult väikesi kõikumisi esineb.

õige, kuni püsib kaasaegne tööjaotus. See langeb ära ühiskonnas, kus kehtib üldine tootliku töö kohustus, aga ka selline ühiskond on ju ometi «mõeldav». Püsima jääks aga vajadus ühiskondliku reservfondi ja akumulatsioonifondi järele, ja seepärast valdaksid ja kasutaksid siis kõik need töölised, s. o. kõik ühiskonnaliikmed küll kogu oma produkti, iga tööline üksikult aga ei saaks «oma täit töötulu» kasutada. Majanduslikult mittetootlike funktsioonide täitmist tööprodukti arvel ei ole tähele panemata jätnud ka teised utoopilise tööraha-teooria esindajad. Kuid nad jätavad tööliste endi hooleks end selleks otstarbeks tavalises demokraatlikus korras maksustada, kuna seevastu Rodbertus, kelle 1842. aastast pärinev sotsiaalne reform on tervenisti kohandatud tolleaegse Preisi riigiga, annab kogu asja otsustamise bürokraatia kätte, kes määrab ülaltpoolt kindlaks ja jagab töölisele armulikult välja tema osa tema enda produktist.

Teiseks aga peavad ka maarent ja kasum kärpimatult alles jääma. Sest ka maaomanikud ja tööstuskapitalistid täidavad ju teatud ühiskondlikult kasulikke või koguni vajalikke, olgugi majanduslikult mittetootlikke funktsioone ja saavad selle eest maarendi ja kasumi näol teatud määral tasu, — teatavasti ei olnud see vaade isegi 1842. aastal kaugeltki enam uus. Õigupoolest saavad nad praegu liigagi palju selle vähese eest, mis nad teevad, ja pealegi õige halvasti teevad; Rodbertus aga vajab privilegeeritud klassi vähemalt lähemaks 500 aastaks ja seepärast; peab praegune lisaväärtuse norm — ma kasutan siin seda täpset väljendit — püsima jääma, kuigi see kasvada ei tohi. Rodbertuse eelduse kohaselt on see praegune lisaväärtuse norm 200 protsenti; s. t., et tööline, töötades päevas 12 tundi, ei saa kviitungit kaheteistkümne, vaid kõigest nelja tunni kohta, ülejäänud kaheksa tunni jooksul toodetud väärtus aga tuleb jagada maaomaniku ja kapitalisti vahel. Rodbertuse töökviitungid on seega lausa valelikud. Selleks peab aga jällegi olema rüütlimõisa omanik Pommeris, et endale ette kujutada, nagu võiks töölisklass nõustuda töötama 12 tundi, kviitungi saama aga 4 tunni kohta. Kui kapitalistliku tootmise hookuspookus tõlgitakse sellesse naiivsesse keelde, kus ta esineb varjamatu röövimisena, siis polegi enam võimalik seda hookus-pookust teha. Iga töölisele väljaantud kviitung oleks otsene üleskutse mässule ja käiks Saksa keisririigi kriminaalkoodeksi § 110

20

alla[13]. Kui keegi kujutleb, et töölistele võib säärase häbematu ettepaneku teha, siis peab see küll niisugune inimene olema, kes pole kunagi näinud teistsugust proletariaati kui rüütlimõisate tegelikult veel poolpärisorjuslikud päevatöölised Pommeris, kus valit-sevad vemmal ja piits ja kus kõik küla kenamad naised armulise härra haaremisse kuuluvad. Aga meie konservatiivid on kord juba meie kõige suuremad revolutsionäärid.

Kui aga meie töölised on küllalt alandlikud ja lasevad endid veenda, et nad on ränka 12-tunnilist tööd tehes tegelikult töötanud kõigest 4 tundi, siis garanteeritakse neile vastutasuks, et nende osasaamine nende oma produktist ei lange kunagi alla ühe kolmandiku. See on tõepoolest lastepasunal mängitud tulevikumuusika ja selle kohta pole mõtet sõnu kulutada. See, mis Rod-bertuse tööraha-vahetusutoopias on uut, on niisiis lihtsalt lapse-jutt ja seisab palju madalamal kui tema arvukate kolleegide arutlused nii enne kui pärast teda.

Ajal, millal ilmus Rodbertuse teos «Tundmisest ete.», oli see kahtlemata silmapaistev raamat. See, et ta Ricardo väärtusteoo-riat teatud suunas edasi arendas, oli paljutõotav algus. Kuigi see edasiarendus oli ainult Rodbertusele ja ainult Saksamaale uus, on ta üldiselt siiski selsamal tasemel kui tema paremate inglastest eelkäijate saavutused. Kuid paraku oli see ainult algus, millest teooria oleks üksnes põhjaliku ja kriitilise edasise töö läbi võinud tõelist kasu saada. Selle edasiminekutee lõikas aga Rodbertus endal ise ära, sest ta hakkas algusest peale arendama Ricardo teooriat ka teises suunas, utoopia suunas. Koos sellega andis ta käest igasuguse kriitika esimese tingimuse — asjasse eelarvamusteta suhtumise. Ta hakkas sobitama kogu oma tööd varem kindlaksmääratud eesmärgiga, ta muutus tendentslikuks majandusteadlaseks. Kord oma utoopia

võimusesse sattunud, sulges ta endale kõik teadusliku progressi võimalused. 1842. aastast alates kuni oina surmani keerleb ta ringis, korrutab järjest neidsamu mõtteid, mida ta väljendas või põhijoontes visandas juba oma esimeses teoses; ta tunneb, et teda ei taheta tunnustada, leiab, et teda on riisutud, kuna tal ometi polnudki, mida riisuda; ja lõpuks keeldub ta peaaegu sihilikult mõistmast, et ta on ainult uuesti avastanud selle, mis õigupoolest oli juba ammu avastatud.

Saksakeelne tõlge erineb paiguti trükis ilmunud prantsuskeelsest originaalist. Muudatused on ette võetud Marxi käega tehtud paranduste alusel, mis kantakse üle ka ettevalmistamisel olevasse uude prantsuskeelsesse väljaandesse.14

Vaevalt tarvitseb juhtida lugejate tähelepanu sellele, et käes-

21

olevas teoses kasutatud terminoloogia ei lange igal pool ühte «Kapitali» terminoloogiaga. Nii kõneldakse siin näiteks_veel töö-jõu [Arbeitskraft] asemel tööst [Arbeit] kui kaubast, kõneldakse töö ostust ja müügist.

Käesolevale väljaandele on lisatud: 1) väljavõte Marxi teosest «Poliitilise ökonoomia kriitikast», Berliin 1859, kus jutt on John Gray poolt püstitatud esimesest tööraha-vahetusutoopiast[5], ja 2) Marxi poolt Brüsselis vabakaubanduse kohta peetud kõne (1848)[6] tõlge; see kõne kuulub Marxi arenemises sellessesamasse perioodi kui «Filosoofia viletsus».

London, 23. oktoobril 1884

Friedrich Engels

23

TEISELE SAKSAKEELSELE TRÜKILE

Teise saksakeelse trüki puhul on mul vaid seda öelda, et prantsuskeelses tekstis eksikombel esinev nimi Hopkins (lk. 457) on nüüd asendatud õige nimega: Hodgskin, sealsamas on ka William Thompsoni raamatu õige ilmumisaasta: 1824. Loodetavasti jääb nüüd härra professor Anton Mengeri bibliograafiline südametunnistus sellega rahule.-5

London, 29. märtsil 1892

Friedrich Engels

EESSÕNA

Hr. Proudhoni õnnetuseks on teda Euroopas kummalisel kombel valesti mõistetud. Prantsusmaal on tal õigus olla halb majandusteadlane, sest teda peetakse seal heaks saksa filosoofiks; Saksamaal seevastu on tal õigus olla halb filosoof, sest seal peetakse teda üheks tugevamaks prantsuse majandusteadlaseks. Ühtaegu nii sakslaste kui ka majandusteadlaste hulka kuuludes tahame meie selle kahekordse eksituse vastu protesti tõsta.

Lugeja mõistab, miks me seda tänamatut tööd tehes oleme tihtipeale sunnitud hr. Proudhoni arvustamise kõrvale jätma, et saksa filosoofia arvustamist käsile võtta ja möödaminnes ka mõningaid märkusi poliitilise ökonoomia kohta teha.

Brüssel, 15. juunil 1847

Karl Marx

5Vt. käesolev väljaanne, lk. 152—154. *Toim.*
6Vt. käesolev väljaanne, lk. 140—151. *Toim.*
7Vt. käesolev väljaanne, lk. 55, kus Engelsi parandus on arvesse võetud. *Toim.*

Hr. Proudhoni teos ei ole lihtsalt mingi traktaat poliitilise ökonoomia kohta, mingi tavaline raamat, see on omamoodi piibel. «Müsteeriumid», «jumaluse rüpest väljakistud saladused», «ilmutused», miski ei puudu sealt. Et aga prohvetitesse suhtutakse meie päevil rangemalt kui tavalistesse autoritesse, siis peab lugeja küll kannatlikult läbima koos meiega «Esimese Moosese raamatu» viljatu ning uduse eruditsiooni, et seejärel tõusta koos hr. Proudho-niga ülisotsialismi eeterlikesse ja viljakandvaisse sfääridesse (vt. Proudhon, «Viletsuse filosoofia», proloog, lk. III, 20. rida).

29

ESIMENE PEATÜKK

ÜKS TEADUSLIK AVASTUS § I. TARBIMISVÄÄRTUSE JA VAHETUSVÄÄRTUSE VASTANDLIKKUS

«Kõigi produktide, olgu siis loodussaaduste või tööstustoodete, omadus olla kasulik? inimese olemasoluks kannab erilist nimetust — tarbimisväärtus. Nende omadust seevastu, mis võimaldab neid üksteise vastu vahetada, nimetatakse vahetusväärtuseks . .. Kuidas muutub tarbimisväärtus vahetusväärtuseks? .. . Majandusteadlased ei ole küllaldase hoolega selgitanud väärtuse» (vahetusväärtuse) «idee tekkimist; seepärast tuleb meil sellel küsimusel pikemalt peatuda. Et paljusid minule vajalikke asju leidub looduses ainult piiratud hulgal või ei leidu- neid seal üldse, siis olen ma sunnitud kaasa aitama selle tootmisele, mis mul puudub; et ma aga ei saa nii palju asju üksinda käsile võtta, siis teen ma teistele inimestele, minu kaastöölistele mitmesugustel tegevusaladel,ettepaneku, et nad loovutaksid mulle vahetuse korras ühe osa oma produktides! minu pro dukti vastu» (Proudhon, I kd., 2. ptk.).

Hr. Proudhon seab endale eesmärgiks seletada meile kõigepealt väärtuse kahesugust iseloomu, «vahetegemist väärtuses eneses», seda, kuidas tarbimisväärtusest tekib vahetusväärtus. Koos hr. Proudhoniga peame meiegi sellel transsubstantsiatsiooni aktil peatuma. Niisiis vaadakem, kuidas see akt meie autori arvates toimub.

Väga paljusid produkte ei ole looduses olemas, neid toodab ainult tööstus. Niipea kui vajadused ületavad looduses leiduvate produktide hulga, on inimene sunnitud abiks võtma tööstusliku tootmise. Mida kujutab siis endast see tööstus hr. Proudhoni arvates? Kuidas see tööstus tekib? Üksikinimene, kes tunneb vajadust väga suure hulga asjade järele, «ei saa üksinda nii palju asju

30

käsile .võtta». Nii palju vajadusi, mida tuleb rahuldada, eeldavad nii palju asju, mida tuleb toota. Ilma tootmiseta ei ole produkte. Kuid nii suur hulk toodetavaid asju eeldab juba, et nende tootmisest võtab osa rohkem kui üks inimene. Niipea aga kui te eeldate rohkem kui ühe inimese osavõttu nende tootmisest, te juba tervenisti eeldate tööjaotusel rajanevat tootmist. Järelikult vajadus, mida hr. Proudhon eeldab, eeldab ise täies ulatuses tööjaotust. Eeldanud tööjaotuse olemasolu, te eeldate vahetuse ja järelikult vahetusväärtuse olemasolu. Niisama hästi oleksime võinud algusest peale eeldada vahetusväärtuse olemasolu.

Kuid hr. Proudhon eelistas ringi teha. Järgnegem talle kõigil tema keerdkäikudel, mis meid ikka jälle tema lähtepunkti tagasi viivad.

Et pääseda olukorrast, kus igaüks toodab omaeüe, ja et jõuda vahetusele, «pöördun ma,» ütleb hr. Proudhon, «oma kaastööliste poole mitmesugustel tegevusaladel». Niisiis on mul kaastöölisi, kes kõik tegelevad mitmesugustel tegevusaladel, kuigi hr. Proud-honi eelduse kohaselt meie — mina ja kõik teised — ei välju veel seepärast Robinsoni üksildasest ja üpris vähe sotsiaalsest olukorrast. Kaastöölised ja mitmesugused tegevusalad, tööjaotus ja vahetus, mida selle tööjaotuse all mõistetakse, — kõik see on justkui taevast kukkunud.

Teeme kokkuvõtte: mul on vajadusi, mis rajanevad tööjaotusel ja vahetusel. Eeldades neid vajadusi, eeldab hr. Proudhon ühtlasi vahetust ja vahetusväärtust, mille «tekkimist» ta just tahtiski «selgitada suurema hoolega kui teised majandusteadlased».

Hr. Proudhon oleks niisama hästi võinud ümber pöörata asjade järjekorra, rikkumata sellega oina järelduste õigsust. Vahetusväärtuse seletamiseks on tarvis vahetust. Vahetuse seletamiseks on tarvis tööjaotust. Tööjaotuse seletamiseks on tarvis vajadusi, mis teevad vajalikuks tööjaotuse. Nende vajaduste seletamiseks tuleb nad lihtsalt «eeldada», mis ei tähenda aga nende eitamist, hoopis vastupidiselt hr. Proudhoni proloogi esimesele aksioomile: «Jumalat eeldada tähendab teda eitada» (proloog, lk. I).

Kuidas saab siis hr. Proudhon, kes eeldab, et tööjaotus on tuntud, hakkama sellega, et selgitab tööjaotuse abil vahetusväärtust, mis on talle ikka veel tundmata?

«Üks inimene» võtab nõuks «teha teistele inimestele, oma kaastöölistele mitmesugustel tegevusaladel, ettepaneku» sisse seada vahetus ja hakata vahet tegema tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vahel. Selle ettepandud vahetegemisega nõustudes jätavad kaastöölised hr. Proudhoni «hooleks» ainult ühe asja: konstateerida sündinud fakti, ära märkida, «kanda» oma majandusteadus-likku traktaati «väärtuse idee tekkimine». Meile aga on ta ikka veel seletuse võlgu selle kohta, kuidas see ettepanek «tekkis», meile

31

peab ta ometi ükskord ütlema, kuidas see üksik inimene, see Robin-son, tuli äkki mõttele teha «oma kaastöölistele» seda laadi ettepanek ja miks need kaastöölised on selle ettepaneku tõrkumatult vastu võtnud.

Hr. Proudhon ei hakka nende genealoogiliste üksikasjadega tegelema. Ta varustab lihtsalt vahetuse fakti justkui mingi ajaloolise pitseriga, esitades vahetust ettepaneku näol, mille olevat teinud keegi kolmas, kes taotles vahetuse sisseseadmist.

See on üks näide hr. Proudhoni «ajaloolisest ja kirjeldavast meetodist», sellesama Proudhoni, kes nii kõrgilt põlgab Adam Smithide ja Ricardode «ajaloolist ja kirjeldavat meetodit».

Vahetusel on oma ajalugu. Ta on läbi teinud mitmesugused faasid.

Oli kord aeg, kus, nagu keskajal, vahetati ainult üleliigset, ülejääki, mille võrra tootmine ületas tarbimist.

Oli veel teine aeg, kus mitte ainult üleliigne, vaid kõik produktid, kogu tööstuselu kuulus kaubanduse sfääri ja kus kogu tootmine olenes tervenisti vahetusest. Kuidas seletada seda vahetuse teist faasi, vahetusväärtuse tõstmist tema teise astmesse?

Hr. Proudhonil oleks vastus olnud otsekohe valmis: oletage, et üks inimene «teeb teistele inimestele, oma kaastöölistele mitmesugustel tegevusaladel, ettepaneku» tõsta vahetusväärtus tema teise astmesse.

Lõpuks tuli aeg, kus kõik, mida inimesed olid seni pidanud võõrandamatuks, sai vahetuse ja kaubanduse objektiks, sai võõrandatavaks. See oli aeg, kus isegi need asjad, mida seni küll edasi anti, kuid kunagi ei vahetatud, mida küll kingiti, kuid kunagi ei müüdud, mida küll omandati, kuid kunagi ei ostetud — voorus, armastus, veendumused, teadmised, südametunnistus jne. —, kus kõik asjad said lõpuks kaubanduse objektiks. See on üldise korruptsiooni, üldise müüdavuse aeg ehk, rääkides poliitilise ökonoomia keeles, aeg, kus iga asi, olgu moraalset või füüsilist laadi, olles muutunud vahetusväärtuseks, satub turule, kus teda hinnatakse kõige õigema väärtuse järgi.

Kuidas seletada nüüd seda uut ja viimast vahetuse faasi — vahetusväärtust tema kolmandas astmes?

Hr. Proudhonil oleks sellelegi olnud valmis vastus: oletage, et keegi teeb «teistele inimestele, oma kaastöölistele mitmesugustel tegevusaladel, ettepaneku» teha voorusest, armastusest jne. vahetusväärtus — tõsta vahetusväärtus tema kolmandasse ja viimsesse astmesse.

Te näete, et hr. Proudhoni «ajalooline ja kirjeldav meetod» kõlbab kõigeks, vastab kõigele ja seletab kõike. Eriti aga siis, kui tuleb ajalooliselt seletada mõne «majandusteadusliku idee tekkimist», eeldab hr. Proudhon, et üks inimene teeb teistele inimestele,

32

oma kaastöölistele mitmesugustel tegevusaladel, ettepaneku see tekitamise akt teostada, ja kõik ongi korras.

Edaspidi peame vahetusväärtuse «tekkimist» sündinud faktiks; meile jääb nüüd ainult veel välja selgitada vahetusväärtuse ja tarbimisväärtuse vahekord. Kuulakem hr. Proudhoni.

«Majandusteadlased on väga hästi esile toonud väärtuse kahepalgelise iseloomu; nad ei ole aga niisama selgelt väljendanud tema vastuolulisi loomust; siit algabki meie kriitika... Ei piisa selle hämmastava kontrasti äramärkimisest, mis on olemas tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vahel ning milles majandusteadlased on harjunud nägema midagi väga lihtsat; tuleb näidata, et see näiline lihtsus varjab eneses sügavat saladust, millesse me oleme kohustatud tungima . . . Tehniliste terminite keelt rääkides on tarbimisväärtus ja vahetusväärtus teineteisega pöördvõrdelised.»

Kui me oleme hr. Proudhoni mõttest õigesti aru saanud, siis tahab ta fikseerida järgmised neli punkti:

1) Tarbimisväärtus ja vahetusväärtus moodustavad «hämmastava kontrasti», nad on teineteisele vastandlikud.

2) Tarbimisväärtus ja vahetusväärtus on teineteise suhtes pöördvõrdelised, nad on teineteisega vastuolus.

3) Majandusteadlased ei ole märganud ega ära tundnud ei seda vastandlikkust ega seda vastuolu.^

4) Hr. Proudhoni kriitika algab lõpust.

Meiegi alustame lõpust, selleks aga, et vabastada majandusteadlasi hr. Proudhoni süüdistustest, anname sõna kahele kaunis silmapaistvale majandusteadlasele.

Sismundi: «Kaubandus on taandanud kõik asjad tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vastandlikkusele» jne. («Esseed», 11 kd., lk. 162, Brüsseli väljaanne16).

Lauderdale: «Üldiselt väheneb natsionaalne rikkus» (tarbimisväärtus! «sedamööda, kuidas individuaalsed varandused vahetusväärtuse kasvuga suurenevad; sedamööda aga, kuidas individuaalsed varandused vahetusväärtuse languse tõttu vähenevad, suureneb üldreeglina natsionaalne rikkus» («Uurimused natsionaalse rikkuse loomuse ja tekkimise kohta». Lageutie de Lavaísse'i tõlge. Pariis, 180817).

Sismondi rajas tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vastandlikkusele oma peateooria, mille järgi tulu vähenemine on tootmise kasvuga proportsionaalne.

Lauderdale rajas oma süsteemi kahe väärtuseliigi pöördvorde-Hsusele ja tema doktriin oli Ricardo ajal isegi nii populaarne, et Ricardo võis sellest rääkida kui millestki üldtuntust.

«Vahetusväärtuse ja rikkuse» (tarbimisväärtuse) «mõiste segiajamise tõttu on püütud kinnitada, et rikkust saab suurendada, vähendades eluks vajalike, kasulike või meeldivate asjade hulka» (Ricardo. «Poliitilise ökonoomia põhialused-», Constancio tõlge J. B. Say märkustega. Pariis, 1835, II kd., peatükk «Väärtusest ja rikkusest»[18]).

33

Me näeme, et majandusteadlased on enne hr. Proudhoni «ära märkinud» vastandlikkuse ja vastuolu sügava müsteeriumi. Vaadakem nüüd, kuidas hr. Proudhon pärast majandusteadlasi seda müsteeriumi omakorda seletab.

Kui nõudmine ei muutu, siis langeb produkti vahetusväärtus sedamööda, kuidas kasvab pakkumine; teiste sõnadega, mida suurem on produkti hulk nõudmise suhtes, seda madalani on tema vahetusväärtus ehk tema hind. Vice versa*: mida nõrgem on pak-kumine nõudmisega võrreldes, seda kõrgem on pakutava produkti vahetusväärtus ehk

hind; teiste sõnadega, mida haruldasemad on pakutavad produktid nõudmise suhtes, seda kallimad nad on. Produkti vahetusväärtus oleneb tema rohkusest või tema harukordsusest, kuid alati olenevalt nõudmisest. Oletage, et meil on tegemist enam kui haruldase produktiga, olgu kas või antud liigi ainsa eksemplariga, — kui selle unikaalse produkti järele pole nõudmist, siis on tema hulk ikkagi ülirohke, ta on koguni ülearune. Oletage ümberpöördult, et teatud produkti on miljoneid eksemplare, — ta on siiski haruldane, kui ta nõudmist ei rahulda, s. o. kui nõudmine tema järele on liiga suur.

Need tõed on, võiks öelda, peaaegu banaalsed, kuid seilest hoolimata me pidime neid siin kordama, et hr. Proudhoni müsteeriume mõistetavaks teha.

«Niisiis, pidades sellest printsiibist kinni tema äärmiste järeldusteni, võiks jõuda kõige loogilisemale kõigist seisukohtadest: asjad, mille tarbimine on vajalik ja mida on olemas piiramata hulgal, peavad olema muidu saada; teised asjad aga, mille kasulikkus on võrdne nulliga, kuid mis on äärmiselt harukordsed, on lõpmata kõrges hinnas. Meie kimbatus on seda suurem, et need äärmused ei tule praktiliselt üldse ette: ühelt poolt ei saa ühtki inimese toodetud produkti kunagi olla lõpmata palju; teiselt poolt peavad kõige haruldasemadki asjad olema mõnesugusel määral kasulikud, sest vastasel korral ei saaks neil olla mitte mingit väärtust. Tarbimisväärtus ja vahetusväärtus on järelikult teineteisega fataalselt seotud, kuigi nad oma loomu poolest püüavad kogu aeg teineteist välja lülitada» (I kd., lk. 39).

Miks on siis hr. Proudhon nii suures kimbatuses? Sellepärast, et ta lihtsalt on unustanud nõudmise ja ka selle, et iga asi on ainult sel määral haruldane ja ainult sel määral külluses esinev, mil määral teda nõutakse. Jätnud kõrvale nõudmise, samastab hr. Proudhon vahetusväärtust harukordsusega, tarbimisväärtust aga küllusega. Tõepoolest, kui ta ütleb, et «asjad, mille kasulikkus on võrdne nulliga, kuid mis on äärmiselt harukordsed, on lõpmata kõrges hinnas», siis väljendab ta lihtsalt seda, et vahetusväärtus pole midagi muud kui harukordsus. «Äärmine harukordsus ja nulliga võrdne kasulikkus» on harukordsus puhtal kujul. «Lõpmata

* — ümberpöördult. Toim.

kõrge hind» on maksimum vahetusväärtust, vahetusväärtus puhtal kujul. Nende kahe termini vahele paneb ta võrdsusmärgi. Vahetusväärtus ja harukordsus on seega võrdse tähendusega terminid. Nende oletatud «äärmiste järeldusteni» jõudes ei vii hr. Proudhon tegelikult äärmuseni asju, vaid ainult asjade väljendamiseks kasutatud termineid; sellega ta näitab, et ta on retoorikas palju andekam kui loogikas. Seal, kus ta arvab olevat leidnud uusi järeldusi, leiab ta ainult oma esialgseid hüpoteese kogu nende katma-tuses. Niisamasugusel viisil läheb tal korda samastada tarbimisväärtust puhtakujulise küllusega.

Võrdsustanud vahetusväärtuse ja harukordsuse, tarbimisväärtuse ja külluse, paneb hr. Proudhon väga imeks, et ta ei leia ei tarbimisväärtust harukordsusest ja vahetusväärtusest ega vahetusväärtust küllusest ja tarbimisväärtusest; et ta pealegi näeb, et neid äärmusi pole praktikas olemas, ei jää tal midagi muud üle, kui müsteeriumisse uskuma jääda. Lõpmata kõrge hind on tema arvates olemas just sellepärast, et pole ostjaid, ja ta ei leia neid iialgi, niikauakui ta nõudmise kõrvale jätab.

Teiselt poolt näib, et hr. Proudhoni küllus on midagi sellist, mis tekib iseenesest. Tal on täielikult meelest läinud, et on olemas inimesed, kes seda küllust loovad, ja et nende inimeste huvides on mitte kunagi silmist lasta nõudmist. Kui see oleks teisiti, kuidas oleks siis hr. Proudhon võinud väita, et väga kasulikel asjadel peab olema väga madal hind või et nad koguni peavad olema muidu saada? Ta oleks ju pidanud- ümberpöördult järeldama, et tuleks piirata väga kasulike asjade küllust, tuleks piirata nende tootmist, kui tahetakse tõsta nende hinda, nende vahetusväärtust.

Kui prantsuse viinamarjakasvatajad taotlesid vanasti seaduse kehtestamist, mis oleks keelanud uute viinamarjaistanduste asutamist, ja kui hollandlased põletasid aasia vürtse ning juurisid Molukkidel välja nelgipuid, siis tahtsid nad lihtsalt vähendada küllust, et tõsta sellega vahetusväärtust. Kogu keskaja vältel talitati sellesama põhimõtte järgi, piirates seadusega sellide arvu, keda iga üksik meister võis pidada, ja tööriistade arvu, mida ta võis kasutada. (Vt. Anderson, «Kaubanduse ajalugu»19.)

Kujutanud küllust tarbimisväärtusena ja harukordsust vahetusväärtusena — pole ju midagi kergemat kuj tõestada, et küllus ja harukordsus on teineteise suhtes pöördvordelised —, samastab hr. Proudhon tarbimisväärtust pakkumisega ja vahetusväärtust nõudmisega. Et antiteesi veelgi järsemaks teha, vahetab ta termineid ja paneb vahetusväärtuse asemele «arvamusliku väärtuse». Sellega viib ta vaidluse teisele pinnale ja meil on nüüd ühelt poolt kasulikkus (tarbimisväärtus, pakkumine), teiselt poolt aga arvamus (vahetusväärtus, nõudmine).

Kuidas neid teineteise suhtes vastandlikke tegureid lepitada?

35

Kuidas neid kooskõlla viia? Kas võib leida ainsagi punkti, mis neil ühine oleks?

Kindlasti, hüüatab hr. Proudhon, selline ühine punkt on ole-
mas: see on vaba tahe. Hind, mis tuleneb sellest võitlusest pak-
kumise ja nõudmise, kasulikkuse ja arvamuse vahel, ei väljenda
igavest õiglust. "

Hr. Proudhon arendab seda antiteesi edasi:

«Vaba ostjana olen ma otsustaja oma vajaduste üle, otsustaja eseme kõlblikkuse üle, otsustaja hinna üle, mida ma tahan tema eest maksta. Teisest küi-jest aga teie kui vaba tootja kasutate eseme valmistamise vahendeid ja teil on järelikult võimalik oma kulusid vähendada» (I kd., lk. 41).

Et aga nõudmine ehk vahetusväärtus on arvamusega identne, siis peab hr. Proudhon vajalikuks öelda järgmist:

«On kindlaks tehtud, et just inimese vaba tahe põhjustabki tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vastandlikkust. Kuidas lahendada seda vastandlikkust, niikaua kui on olemas vaba tahe? Ja kuidas ohverdada vaba tahet, ohverdamata inimest?» (I kd., lk. 41).

Niisiis ei ole siin võimalik ühelegi tulemusele jõuda. Meil on tegemist võitlusega kahe nii-öelda ühismõõdutu jõu vahel, kasulikkuse ja arvamuse, vaba ostja ja vaba tootja vahel.

Vaadelgem asjalugu pisut lähemalt.

Pakkumine ei kujuta endast ainuüksi kasulikkusi, nõudmine ei kujuta endast ainuüksi arvamust. Kas see, kellelt tuleb nõudmine, ei paku samal ajal mõnd teist produkti või raha, s. o. kõiki produkte esindavat märki, ja kas seda pakkudes ta ei esinda hr. Proud-hon! järgi kasulikkust ehk tarbimisväärtust?

Teiselt poolt, kas pakkuja ei nõua samal ajal mõnd teist produkti või raha, s.o. kõiki produkte esindavat märki? Ja kas ta ei saa sellega arvamuse esindajaks, arvamusliku väärtuse ehk vahetusväärtuse esindajaks?

Nõudmine on samal ajal pakkumine, pakkumine on samal ajal nõudmine. Hr. Proudhoni antitees, mis lihtsalt samastab pakkumist kasulikkusega ja nõudmist arvamusega, rajaneb seega vaid õõnsal abstraktsioonil.

Seda, mida hr. Proudhon nimetab tarbimisväärtuseks, nimetavad teised majandusteadlased niisama suure õigusega arvamusli-kuks väärtuseks. Mainigem üksnes Storchi («Poliitilise ökonoomia kursus». Pariis, 1823, lk. 48 ja 4920).

Storchi järgi nimetatakse vajadusteks asju, mille vajalikkust me tajume; väärtusteks aga asju, millele me omistame väärtust. Enamikul asjadel on väärtust ainult sellepärast, et nad rahuldavad arvamuse poolt loodud vajadusi. Arvamus meie vajaduste kohta võib muutuda ning järelikult võib muutuda ka asjade kasulikkus,

36

mis väljendab ainult nende asjade ja meie vajaduste suhet. Ka loomulikud vajadused ise muutuvad pidevalt. Tõepoolest, kui väga erinevad on mitmesuguste rahvaste peamised toiduained!

Võitlus ei käi kasulikkuse ja arvamuse vahel: see käib pakkuja poolt nõutud vahetusväärtuse ja nõudja poolt pakutud vahetusväärtuse vahel. Produkti vahetusväärtuseks on iga kord nende üksteisele vasturääkivate hinnete resultant.

Lõppkokkuvõttes seavad pakkumine ja nõudmine teineteisega vastamisi tootmise ja tarbimise, aga see tootmine ja tarbimine on rajatud individuaalsele vahetusele.

Pakutav produkt ei ole kasulik iseenesest. Alles tarbija määrab kindlaks tema kasulikkuse. Aga isegi siis, kui produkti kasulikkus on tunnustust leidnud, ei väljenda see mitte üksnes kasulikkust. Tootmise käigus vahetati produkt kõigi tootmiskulude vastu, nagu näiteks tooraine, tööliste palgad jne., s. o. asjade vastu, mis kõik on vahetusväärtused. Produkt on järelikult tootja silmis teatav vahetusväärtuste summa. Tootja ei paku ainult kasulikku eset, vaid ka, ja just eelkõige, vahetusväärtust.

Mis puutub nõudmisse, siis on nõudmine ainult siis efektiivne, kui tema käsutuses on vahetusvahendeid. Need vahendid on omakorda produktid, vahetusväärtused.

Niisiis leiame pakkumises ja nõudmises ühelt poolt produkti, mille valmistamiseks vahetusväärtusi kulutati, ja vajaduse seda produkti müüa; teiselt poolt leiame vahendid, mille peale kulutati samuti vahetusväärtusi, ja soovi osta.

Hr. Proudhon vastandab vabale lootjale vaba ostja. Ta omistab neile mõlemale puhtmetafüüsilisi omadusi. Seepärast ta ütlebki: «On kindlaks tehtud, et just inimese vaba tahe põhjustabki tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse vastandlikkust.»

Kui tootja toodab ühiskonnas, mis on rajatud tööjaotusele ja vahetusele — selline aga ongi hr. Proudhoni eeldus —, siis on ta sunnitud müüma. Hr. Proudhon teeb tootjast tootmisvahendite isanda; ta on aga meiega arvatavasti päri, et need tootmisvahendid ei sõltu vabast tahtest. Veel enamgi: need tootmisvahendid on suurelt osalt sellised produktid, mida tootja saab väljastpoolt, ja kaasaegses tootmises ei ole tal isegi seda vabadust, et toota nii palju, kui ta ise tahaks. Tootlike jõudude praegune arenemisaste sunnib teda tootma nii- või niisuguses ulatuses.

Tarbija ei ole vabam kui tootja. Tema arvamus rajaneb tema vahenditel ja tema vajadustel. Nii ühtesid kui ka teisi määrab tema ühiskondlik seisund, viimane aga sõltub omakorda kogu ühiskonna organisatsioonist. Muidugi, tööline, kes ostab kartuleid, ja ülalpeetav metress, kes ostab pitse, järgivad mõlemad omaenda arvamust, Nende arvamuste erinevus aga on seletatav erineva seisundiga,

37

mis neil on ühiskonnas ja mis ise on.omakorda ühiskondliku organisatsiooni produkt.

Kas vajaduste süsteem tervikuna on rajatud arvamusele või kogu tootmise organisatsioonile? Vajadused tekivad kõige sagedamini otse tootmisest või tootmisele rajatud olukorrast. Maailmakaubandus keerleb peaaegu täielikult tootmise vajaduste, mitte aga individuaalse tarbimise vajaduste ümber. Võtkem teine näide: kas vajadus notarite järele ei eelda antud tsiviilõigust, mis väljendab ainult omandi, s. t. tootmise teatud arenemisastet?

Hr. Proudhon ei rahuldu sellega, et ta eemaldab pakkumise ja nõudmise vahekorrast ainult need elemendid, millest me äsja kõnelesime. Ta ajab abstraktsiooni äärmise piirini, sulatades kokku kõik tootjad üheksainsaks tootjaks ja kõik tarbijad üheksainsaks tarbijaks ning pannes need kaks kimäärset tegelast teineteise vastu võitlema. Tegelikus maailmas on aga lugu teisiti. Pakkumise esindajate omavaheline konkurents ja nõudmise esindajate omavaheline konkurents on vajalik element ostjate ja müüjate vahel toimuvas võitluses, mille tulemuseks on vahetusväärtus.

Kõrvaldanud tootmiskulud ja konkurentsi, võib hr. Proudhon oma heaksarvamist mööda pakkumise ja nõudmise valemi absur dini viia.

«Pakkumine ja nõudmine,» ütleb ta, «ei ole midagi muud kui kaks tseremoniaalset vormi, mille otstarbeks on teineteisega vastamisi seada tarbimisväärtust ja vahetusväärtust ning põhjustada nende lepitamist. Need on kaks elektrilist poolust, mille ühendamine peab esile kutsuma afiinsusnähtuse, mida nimetatakse vahetuseks» (I kd., lk. 49—50).

- Niisama hästi oleks võinud öelda, et vahetus on ainult «tseremoniaalne vorm», mis on vajalik tarbija ja tarbeeseme teineteisega kokkuviimiseks. Niisama hästi oleks võinud öelda, et kõik majandussuhted on «tseremoniaalsed vormid», mis vahendavad otsest

tarbimist. Pakkumine ja nõudmine kujutavad endast — ei rohkem ega vähem kui individuaalne vahetus — antud tootmise suhteid.

Milles seisab järelikult kogu hr. Proudhoni dialektika? Selles, et ta asendab tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse, nõudmise ja pakkumise selliste abstraktsete ja vasturääkivate mõistetega nagu harukordsus ja küllus, kasulikkus ja arvamus, üks tootja ja üks tarbija, kusjuures mõlemad viimased on vaba tahte rüütlid. Kuhu tahtis ta sellega välja jõuda?

Ta tahtis jätta endale võimaluse edaspidi tagasi võtta ühe tema enda poolt kõrvaldatud elemendi — tootmiskulud kui tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse sünteesi. Niiviisi moodustavadki tootmiskulud tema silmis sünteetilise ehk konstiiueeriiud väärtuse.

38

§ II. KONSTITUEERITUD EHK SÜNTEETILINE VÄÄRTUS

«Väärtus» (vahetusväärtus) «on majandusliku hoone nurgakivi.» «Konstitueeritud» väärtus on majanduslike vastuolude süsteemi nurgakivi.

Mida kujutab siis endast «konstitueeritud väärtus», mis moodustabki hr. Proudhoni kogu avastuse poliitilises ökonoomias?

Kui produkti kasulikkust on kord juba tunnustatud, siis on produkti väärtuse allikaks töö. Töö mõõduks on aeg. Produktide relatiivse väärtuse määrab tööaeg, mis nende tootmiseks on tulnud kulutada. Hind on produkti relatiivse väärtuse rahaline väljendus. Lõpuks, produkti konstitueeritud väärtus on lihtsalt väärtus, mille moodustab selles produktis sisalduv tööaeg.

Nagu Adam Smith avastas tööjaotuse, nii avastas hr. Proudhon enda meelest «konstitueeritud väärtuse». See ei ole küll «midagi ennekuulmatut», kuid tuleb ju tunnistada, et üheski majandusteaduse avastuses midagi ennekuulmatut ei ole. Hr. Proudhon, kes aimab oma avastuse kogu tähtsust, püüab ometigi vähendada selle kaalu «lugeja rahustamiseks selles suhtes, et ta originaalsusele ei pretendeeri, ja nende vaimude poolehoiu võitmiseks, kes oma kart-likkuse tõttu on uutele ideedele vähe vastuvõtlikud». Kuid sedamööda, kuidas ta kaalub kõigi oma eelkäijate teeneid väärtuse määramisel, on ta tahes-tahtmata sunnitud kõigi kuuldes tunnistama, et tema teened on kõige suuremad, et temale kuulub neist teenetest lõviosa.

> «Väärtuse sünteetilist ideed nägi ähmaselt juba Adam Smith ... Ometi oli see väärtuse idee Adam Smithil täiesti intuitiivne, ühiskond aga ei muuda oma harjumusi palja intuitsiooni pärast, ühiskonda veenab alles faktide autoriteet. Antinoomiat oli vaja väljendada selgemini ja täpsemalt: tema peamiseks tõlgitsejaks sai J. B. Say.»

Siin on meil järelikult sünteetilise väärtuse avastamise ajalugu valmis kujul: A. Smithile kuulub ähmane intuitsioon, J. B. Sayle antinoomia, hr. Proudhonile konstitueeriv ja «konstitueeritud» tõde. Ärgu olgu kellelgi selle kohta eksiarvamust: kõik teised majandusteadlased, alates Sayst ja lõpetades Proudhoniga, ei teinudki midagi muud kui komberdasid antinoomia sissetallatud radu.

> «On uskumatu, et nii paljud targad inimesed nii lihtsa idee kallal nelikümmend aastat vaeva nägid. Aga ei, väärtusi võrreldakse, kuigi neil pole ühtki ühist punkti, kuigi neil pole mõõtühikut: — seda on XIX sajandi majandusteadlased söandanud kinnitada kõigi kiuste ja kõigi vastu, selle asemel et omaks võtta võrdsuse revolutsiooniline teooria. Mis ütlevad selle kohta järeltulevad põlvkonnad?» (I kd., lk. 68).

Nii äkitselt küsitletud järeltulevad põlvkonnad satuvad kõigepealt segadusse kronoloogia pärast. Nad peavad paratamatult esitama

39

küsimuse: kas Ricardo ja tema koolkond ei olegi XIX sajandi majandusteadlased? Ricardo süsteem, mis on rajatud põhimõttele, «et kaupade relatiivne väärtus oleneb ainuüksi nende'tootmiseks vajaliku töö hulgast», on pärit aastast 1817. Ricardo on jerve koolkonna pea, ja see koolkond valitseb Inglismaal restauratsioonist saadik21. Ricardo õpetus resümeerib rangelt, halastamatult kogu inglise kodanluse seisukohti, inglise

kodanlus aga on omakorda kaasaegse kodanluse kehastus. «Mis ütlevad selle kohta järeltulevad põlvkonnad?» Nad ei ütle, et hr. Proudhon ei tundnud üldse Ricardot, sest Proudhon räägib Ricardost, räägib temast pikalt ja laialt, pöördub korduvalt tema juurde tagasi ja lõpetab sellega, et ta nimetab Ricardo õpetust «tühjaks jamaks». Kui järeltulevad põlvkonnad end sellesse küsimusse kunagi segavad, siis ütlevad nad võib-olla, et hr. Proudhon, kartes riivata oma lugejate inglisevaenulikke tundeid, eelistas ise esineda Ricardo ideede vastutava väljaandjana. Olgu kuidas on, aga järeltulevad põlvkonnad leiavad olevat üpris naiivse, et hr. Proudhon peab «tuleviku revolutsiooniliseks teooriaks» seda, mida Ricardo on teaduslikult käsitlenud kui kaasaegse ühiskonna, kui kodanliku ühiskonna teooriat; nad leiavad olevat üpris naiivse, et hr. Proudhon näeb niiviisi kasulikkuse ja vahetusväärtuse vahelise antinoomia lahendust selles, mida Ricardo ja tema koolkond on ammu enne teda esitanud selle antinoomia ühe külje — vahetusväärtuse — teadusljku valemina. Kuid jätkem järeltulevad põlvkonnad kord juba kõrvale ja seadkem hr. Proudhon silm silma vastu tema eelkäija Ricardoga. Järgmised tsitaadid selle autori teostest resümeerivad tema väär-tusteooria:

«Kasulikkus ei ole vahetusväärtuse mõõt, kuigi ta on vahetusväärtusele absoluutselt vajalik» («Poliitilise ökonoomia põhialused» jne., F. S. Constancio tõlge inglise keelest. Pariis 1835, I kd., lk. 3).

«Kui ükskord on õigeks võetud, et asjad on iseenesest kasulikud, siis tuleneb asjade vahetusväärtus kahest allikast: nende harukordsusest ja nende hankimiseks vajaliku töö hulgast. On asju, mille väärtus sõltub ainuüksi nende harukordsusest. Et pole üldse võimalik suurendada tööga nende hulka, siis ei saa ka nende väärtust alandada pakkumise suurendamise kaudu. Seda laadi asjad on kallihinnalised raidkujud, maalid jne. Nende väärtus sõltub ainuüksi selliseid esemeid omada tahtjate rikkusest, maitsest ja tujusi» (tsiteeritud teos, I kd., lk. 4 ja 5). «Sellised esemed moodustavad aga ainult üsna väikese osa iga päev vahetatavatest kaupadest. Kuna esemed, mida inimesed tahavad omada, on valdavas enamikus töö vili, siis võib mitte ainult ühel maal, vaid ka paljudes maades tõsta nende esemete hulka nii suures ulatuses, et selle piire on peaaegu võimatu ära määrata, —i kui me ainult tahame kulutada nende valmistamiseks vajalikku tööd» (tsiteeritud teos, I kd., lk. 5). «Niisiis, kõneldes kaupadest, nende vahetusväärtusest ja nende relatiivseid hindu reguleerivaist printsiipidest, mõtleme alati ainult niisuguseid kaupu, millede hulka saab inimtööga suurendada ja millede tootmist konkurents stimuleerib ning millede tootmine toimub takistamatult» (1 kd., lk. 5).

40

Ricardo tsiteerib A. Smithi, kes tema arvates «on väga täpselt ära määranud iga vahetusväärtuse algallika» (vt. Smith, I raamat, 5. ptk.22). Seejärel ütleb Ricardo:

«Seisukoht, mille järgi see» (s. o. tööaeg) «on kõigi asjade vahetusväärtuse aluseks, välja arvatud need, mille hulka ei saa inimtööga oma tahtmist mööda suurendada, — see seisukoht on poliitilisele ökonoomiale äärmiselt tähtis; sest miski ei ole selles teaduses nii palju vigu ja lahkarvamusi põhjustanud kui just sõnale «väärtus» omistatud tähenduse ebamäärasus ja ebatäpsus» (I kd., lk. 8). «Kui asjades sisalduva töö hulk määrab asjade vahetusväärtuse, siis töö hulga igasugune kasv peab paratamatult suurendama asjade väärtust, millede tootmiseks töö kulutati, ja töö hulga igasugune vähenemine peab seda väärtust vähendama» (I kd., lk. 8).

Edasi heidab Ricardo A. Smithile ette, et ta:

1) «Nimetab väärtuse mõõduna — peale töö — veel teisi mõõte: kord vilja väärtust, kord töö hulka, mida antud asja eest saab osta», jne. (I kd., lk. 9 ja

2) «Võtab küll reservatsioonideta õigeks printsiibi enese, kuid piirdub selle rakendamisega ainult ühiskonna primitiivse ning toore olukorra suhtes, mis eelneb kapitalide akumulatsioonile ja maaomanduse tekkimisele» (I kd., lk. 21).

Ricardo püüab tõestada, et maaomandus, s. o. rent, ei saa muuta toiduainete relatiivset väärtust ja et kapitalide akumulatsioon avaldab ainult mööduvat ja kõikuvat mõju relatiivsetele väärtustele, mille määrab nende tootmiseks kuluta-tud töö võrreldav hulk. Selle seisukoha kaitsmiseks loob ta oma kuulsa maa-renditeooria, lahutab kapitali ta koostisosadeks ja ei leia kapitalist lõppkokkuvõttes midagi muud kui akumuleeritud tööd. Seejärel arendab ta terve palga- j? kasumiteooria ning tõestab, et palk ja kasum tõusevad ja langevad teineteise suhtes pöördvõrdeliselt ja et see ei mõjuta produkti relatiivset väärtust. Ta ei jäta tähele panemata mõju, mida võivad avaldada produktide proportsionaalsele väärtusele kapitalide akumulatsioon ja nende erinev loomus (põhikapitalid ja käibekapitalid) ning samuti palgatase. Need probleemid on Ricardole koguni põhiprobleemideks.

«Igasugune töö kokkuhoid,» ütleb ta, «alandab alati kauba relatiivset väärtust,8 — ükskõik, kas see kokkuhoid puutub eseme enda tootmiseks vajalikku töösse voi töösse, mis on vajalik selles tootmises rakendatava kapitali loomiseks» (I kd., lk. 28). «Seepärast, niikaua kui ühe päeva töö annab ühele inimesele

41

endise hulga kala, teisele inimesele aga endise hulga metslirmu liha, jääb vahetuse puhul vastavate hindade loomulik tase alati samaks, hoolimata sellest, kuidas muutub palk ja kasum ning missugust mõju avaldab kapitali akumulatsioon» (I kd., lk. 32). «Me oleme vaadelnud tööd kui asjade väärtuse alust, nende tootmiseks vajaliku töö hulka aga oleme vaadelnud kui normi, mis määrajj üksteise vastu vahetatavate kaupade vastavad hulgad; kuid me pole tahtnud eitada, et kaupade turuhind võib juhuslikult ja ajutiselt kõrvale kalduda sellest esialgsest ja loomulikust hinnast» (tsiteeritud teos, I kd., lk. 105). «Asjade hinna reguleerivad lõppkokkuvõttes tootmiskulud, mitte aga pakkumise ja nõudmise vahekord, nagu seda tihtilugu on väidetud» (II kd., lk. 253).

Lord Lauderdale uuris vahetusväärtuse muutusi, lähtudes pakkumise ja nõudmise seadusest, s. o. harukordsusest või küllusest nõudmisega võrreldes. Lauderdale'i arvates võib asja väärtus kasvada, kui väheneb tema hulk või kasvab nõudmine tema järele; väärtus võib väheneda sedamööda, kuidas tema hulk kasvab või nõudmine tema järele väheneb. Seega võib asja väärtus muutuda kaheksa erineva põhjuse mõjul, nimelt nelja põhjuse mõjul, mis puutuvad asjasse endasse, ja nelja põhjuse mõjul, mis puutuvad rahasse või antud asja väärtusmõõduks olevasse mis tahes teise kaupa. Ricardo lükkab selle järgmisel viisil ümber:

«Üksikisiku või kompanii monopoliks olevad produktid muutuvad küll oma väärtuselt lord Lauderdale'i poolt püstitatud seaduse järgi: nende väärtus langeb nende pakkumise suurenemisega ja tõuseb ostjate elavneva nõudmisega nende järele. Nende hind ei tarvitse sugugi olla paratamatult seotud nende loomuliku väärtusega. Mis aga puutub asjadesse, mille suhtes pääseb mõjule müüjate vaheline konkurents ja mille hulk võib teatud ulatuseni kasvada, siis ei sõltu nende hind lõppkokkuvõttes nõudmise ja pakkumise vahekorrast, vaid tootmiskulude suurenemisest või vähenemisest» (II kd., lk. 259).

Me jätame lugeja hooleks võrrelda Ricardo nii täpset, selget ja lihtsat keelt hr. Proudhoni retooriliste jõupingutustega, mida ta teeb selleks, et määrata relatiivset väärtust tööaja kaudu.

Ricardo näitab meile kodanliku tootmise tegelikku liikumist liikumist, mis konstitueerib väärtust. Hr. Proudhon abstraheerub sellest tegelikust liikumisest ja «vaevab end» sellega, et leiutada uusi viise maailma korraldamiseks enda arvates uue valemi järgi, mis aga tegelikult ei ole midagi muud kui olemasoleva, Ricardol nii hästi esitatud reaalse liikumise teoreetiline väljendus. Ricardo võtab lähtepunktiks kaasaegse ühiskonna, et näidata meile, kuidas see ühiskond väärtust konstitueerib; hr. Proudhon võtab lähtepunktiks konstitueeritud väärtuse, et konstitueerida selle väärtuse abil uus sotsiaalne maailm. Hr. Proudhoni järgi peab konstitueeritud väärtus tegema ringi ja taas muutuma uuesti konstitueerivaks printsiibiks maailmale, mis sellesama hindarnisviisi kohaselt ongi juba täielikult konstitueeritud. Väärtuse määramine tööaja kaudu on Ricardole vahetusväärtuse seadus; hr. Proudhonile on see tarbimisväärtuse ja vahetusväärtuse süntees. Ricardo väärtusteooria

42

on kaasaegse majanduselu teaduslik tõlgitsus; hr. Proudhoni väärtusteooria on Ricardo teooria utoopiline tõlgitsus. Ricardo teeb kindlaks, et tema valem on õige, tuletades selle valemi kõigist majandussuhetest ja seletades tema abil kõiki nähtusi, isegi neid, mis esimesel pilgul näivad temale vastu rääkivat, nagu näiteks rent, kapitalide akumulatsioon ning palga ja kasumi suhe; see teebki Ricardo teooriast teadusliku süsteemi. Hr. Proudhon, kes on täiesti meelevaldsete hüpoteeside abil uuesti avastanud selle Ricardo valemi, on seejärel sunnitud otsima isoleeritud majanduslikke fakte, mida ta moonutab ja võltsib, et esitada neid näidetena, oma taassünnitatud idee juba olemasolevate

---

8Ricardo määrab teatavasti kauba väärtuse «tema valmistamiseks vajaliku töö hulgaga». Kõigi kaubatootmisel rajanevate tootmisviiside, seega ka kapitalistliku tootmisviisi tingimustes valitsev vahetuse vorm põhjustab aga seda, et kauba väärtust ei väljendata otseselt töö hulga, vaid mõne teise kauba hulga kaudu. Kauba väärtust, mis on väljendatud mõne teise kauba hulga kaudu (ükskõik, kas selleks teiseks kaubaks on raha või midagi muud), nimetab Ricardo selle kauba "relatiivseks väärtuseks. — *F. E. (Engelsi märkus 1885. aasta saksakeelsele väljaandele.)*

rakendustena, selle elluviimise algmetena. (Vt. meie § III, «Konstitueeritud väärtuse rakendamine».)

Siirdugem nüüd järeldustele, mida hr. Proudhon teeb konstitueeritud (tööajaga konstitueeritud) väärtusest.

Antud tööhulk on samaväärne produktiga, mida see tööhulk loob.

Iga tööpäev on samaväärne teise tööpäevaga; s. t., et ühe inimese töö on niisama palju väärt kui võrdne hulk teise inimese tööd: nende vahel pole kvalitatiivset erinevust. Kui töö hulk on võrdne, siis vahetatakse ühe inimese produkt teise inimese produkti vastu. Kõik inimesed on palgatöölised ja pealegi sellised, kes saavad võrdse tööaja eest võrdset palka. Vahetus toimub täieliku võrdsuse alusel.

Kas need järeldused tulenevad loomulikult ja paratamatult «konstitueeritud» väärtusest, s. o. väärtusest, mille määral) tööaeg?

Kui kauba relatiivse väärtuse määrab tema tootmiseks vajaliku töö hulk, siis tuleneb sellest loomulikult, et ka töö relatiivse väärtuse, s. o. palga, määrab samasugusel viisil töö hulk, mis on vajalik palga tootmiseks. Palga, s. o. töö relatiivse väärtuse ehk töö hinna määrab järelikult tööaeg, mis kulub selleks, et toota kõik töölise ülalpidamiseks vajalikud asjad.

«Vähendage kübarate tootmise kulusid ja kübarate hind langeb lõpuks nende uue loomuliku hinnani, kuigi nõudmine võib muutuda kaks, kolm või neli korda suuremaks. Vähendage inimeste ülalpidamise kulusid, alandades elu alalhoiuks vajaliku toidu ja riietuse loomulikku hinda, ja te näete, et palgad langevad lõpuks, kuigi nõudmine töökäte järele võib tunduvalt kasvada» (Ricardo, II kd., lk. 253).

Ricardo keel on tõepoolest äärmiselt küüniline. Panna ühele pulgale kübarate tootmise kulud ja inimese ülalpidamise kulud — see on ju teha inimesest kübar. Ärgu aga harjutagu liiga palju künismist! Künism ei seisa tegelikkust kirjeldavates sõnades, vaid tegelikkuses endas! Sellised prantsuse autorid, nagu härrad Droz,

Blanqui, Rossi ja teised, lubavad endale seda süütut lõbu, et püüavad «humaanse» keele viisakusvormide silmaspidamisega tõestada oma üleolekut inglise majandusteadlastest; kui nad heidavad Ricardole ja tema koolkonnale ette küünilist keelt, siis^tee-vad nad seda sellepärast, et neil on paha vaadata kaasaegsete majandussuhete kujutamist kogu nende inetuses, paha vaadata kodanluse saladuste paljastamist.

Teeme kokkuvõtte: olles ise kaup, on töö sellisena mõõdetav töö kui kauba tootmiseks vajaliku tööajaga. Mida on aga töö kui kauba tootmiseks vaja? Eks parajasti nii palju tööaega, kui palju kulub selleks, et toota töö pideva ülalpidamise jaoks vajalikud asjad, s. o. selleks, et töölise elu alal hoida ja et võimaldada tal oma soo jätkamist. Töö loomulik hind ei ole midagi muud kui palga miinimum.9 Kui palga turuhind tõuseb tema loomulikust hinnast kõrgemale, siis juhtub see just sellepärast, et hr. Proudhoni poolt printsiibiks ülendatud väärtusseadusele on vastukaaluks nähtused, mis tulenevad, pakkumise ja nõudmise vahekorra koikumis-test. Palga miinimum aga jääb ikkagi keskpunktiks, mille poole palga turuhinnad kalduvad.

Tööajaga mõõdetav relatiivne väärtus osutub seega saatuslikul kombel töölise tänapäeva orjuse valemiks, selle asemel et olla — nagu hr. Proudhon seda soovib — proletariaadi vabastamise «revolutsiooniline teooria».

9Selle teesi, et tööjõu «loomulik», s. o. normaalne hind langeb ühte palga miinimumiga, s. o. töölise eluks ja tema soo jätkamiseks absoluutselt vajalike elatusvahendite väärtuse ekvivalendiga, püstitasin ma esmakordselt «Poliitilise ökonoomia kriitika visandites» («Deutsch-Französische Jahrbücher», Pariis, 1844) ja «Töölisklassi olukorras Inglismaal»[23]. Nagu tekstist nähtub, oli Marx selle teesi siis omaks võtnud. Lassalle laenas selle meilt mõlemalt. See taes aga on ikkagi vale, ehkki palgal on tõepoolest pidev tendents oma miinimumile läheneda. Tõsiasi, et tööjõu eest makstakse tavaliselt ja keskmiselt tema väärtusest vähem, ei saa tööjõu väärtust muuta. «Kapitaiis» parandas Marx kõnesoleva teesi ära (paragrahvis «Tööjõu ost ja müük»); ta selgitas ka (XXIII peatükis — «Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus») asjaolud, mis võimaldavad suruda kapitalistlikus tootmises tööjõu hinna tööjõu väärtusest järjest madalamale. — *F. E. (Engelsi märkus 1885. aasta saksakeelsele väljaandele.)*

Vaadakem nüüd, mil määral tööaja kui väärtuse mõõdu kasutamine ei sobi kokku praegu eksisteeriva klasside antagonismiga ja töö produkti ebavõrdse jaotusega otsese töötaja ja akumuleeritud töö omaniku vahel.

Võtkem mis tahes produkt, näiteks lõuend. See produkt kui niisugune sisaldab teatud kindlat töö hulka. See töö hulk jääb alati samaks, olenemata sellest, milline on selle produkti valmistamisest osavõtnute vahekord

Võtkem teine produkt, kalev, ja oletagem, et tema tootmiseks kulub niisama palju tööd kui lõuendi tootmiseks.

44

Neid kahte produkti teineteise vastu vahetades vahetatakse võrdseid töö hulki. Neid võrdseid tööaja hulki vahetades ei muudeta tootjate omavahelisi suhteid, just nagu ei muudeta sellega põrmugi tööliste ja vabrikantide vastastikuseid suhteid. Öelda, et see produktide vahetus, millede väärtust mõõdetakse tööajaga, viib välja kõigi tootjate võrdsele tasusaamisele, tähendaks ju eeldada, et produktist võrdne osasaamine eksisteeris juba enne vahetust. Kui kalevit lõuendi vastu vahetatakse, siis saavad kalevitootjad lõuendist niisama palju osa, kui nad enne kalevist osa said.

Hr. Proudhoni eksitus tuleb sellest, et ta peab järelduseks seda, mis võiks parimal juhul olla põhjendamatu oletus.

Läheme edasi.

Kui me võtame väärtuse mõõduks tööaja, kas me siis oletame vähemalt, et tööpäevad on ekvivalentsed ja et ühe inimese tööpäev on niisama palju väärt kui teise inimese tööpäev? Ei.

Oletagem momendiks, et kullassepa tööpäev on samaväärne kangru kolme tööpäevaga; sellelgi juhul on lugu nii, et igasugune juveelitoodete väärtuse muutumine riidega võrreldes — kui see pole nõudmise ja pakkumise kõikumiste mööduv tagajärg — peab olema põhjustatud sellest, et lüheneb või pikeneb tööaeg, mida üks või teine pool tootmiseks kulutab. Kui kolme eri töölise tööpäevad suhtuvad üksteisesse kui 1, 2, 3, siis igasugune muutus nende tööliste produkti relatiivses väärtuses peab samuti olema proportsionaalne arvudega 1, 2, 3. Seega on võimalik väärtust mõõta tööajaga, kuigi mitmesugused tööpäevad oma väärtuselt võrdsed ei ole; sellise mõõdu kasutamiseks peab meil aga olema mitmesuguste tööpäevade väärtuse võrdlev skaala; selle skaala määrab konkurents.

Kas teie töö tund on väärt niisama palju kui minu töö tund? Selle küsimuse lahendab konkurents.

Ühe ameerika majandusteadlase arvates määrab konkurents ära, kui palju lihtsa töö päevi sisaldub ühes komplitseeritud töö päevas. Kas see komplitseeritud töö päevade taandamine lihtsa töö päevadele ei eelda, et väärtuse mõõduks võetakse just lihtne töö? Kui väärtuse mõõduks on lihtsalt töö hulk, töö kvaliteedile vaatamata, siis eeldab see omakorda, et lihtne töö on saanud tootmistegevuse teljeks. See eeldab, et mitmesugused tööliigid võrdsustatakse inimese allutamisega masinale või äärmiselt suure tööjaotusega; et töö jätab varju inimesed; et kellapendel on saanud kahe töölise relatiivse tegevuse täpseks mõõduks, just nagu see on kahe lokomotiivi kiiruse mõõduks. Seepärast ei või öelda, et ühe inimese töö tund on väärt niisama palju kui teise inimese töö tund; õigem oleks öelda, et üks inimene on ühe tunni jooksul väärt niisama palju kui teine inimene ühe tunni jooksul. Aeg on kõik, inimene ei ole enam mitte midagi; ta on parimal juhul ainult aja kehastus.

45

Kvaliteedist ei ole nüüd enam juttu. Kvantiteet üksi otsustab kõik: tund tunni vastu, päev päeva vastu; aga see töö võrdsustamine ei tule põrmugi hr. Proudhoni igavesest õiglusest, see on lihtsalt kaasaegse tööstuse fakt.

Ettevõttes, kus töötatakse masinate abil, ei erine ühe tööjise töö peaaegu üldse enam teise töölise tööst; töölised võivad erineda üksteisest ainult veel selle poolest, kui palju

aega nad tööks kulutavad. Sellest hoolimata kujuneb see kvantitatiivne erinevus teatud mõttes kvalitatiivseks erinevuseks, sest tööks kulutatav aeg oleneb osalt puhtmateriaalsetest teguritest, nagu näiteks füüsiline konstitutsioon, vanus, sugu; osalt oleneb see aga puhtnegatiivse-test moraalsetest teguritest, nagu näiteks kannatlikkus, rahulikkus, püsivus. Lõpuks, kui tööliste töös ongi mingit kvalitatiivset erinevust, siis on see äärmisel juhul kõige halvemat kvaliteeti kvaliteet, mis ei kujuta endast kaugeltki mitte iseloomustavat iseärasust. Selline on lõppkokkuvõttes kaasaja tööstuses valitsev olukord. See masinatega tehtava töö juba teoks saanud võrdsus ongi see, mida hr. Proudhon oma «võrdsustava» höövliga silub, ja ta kavatseb seda «võrdsustamist» «tulevikus» igal pool läbi viia.

Kõik «võrdsustavad» järeldused, mis hr. Proudhon Ricardo õpetusest teeb, rajanevad ühel põhilisel eksitusel. Nimelt ajab hr. Proudhon segi kaupade väärtuse, mida mõõdetakse neis sisalduva töö hulgaga, ja kaupade väärtuse, mida mõõdetakse «töö väärtusega». Kui need kaupade väärtuse kaks mõõtmisviisi oleksid kokku sulanud üheksainsaks mõõtmisviisiks, siis oleks ükskõik, kas me ütleme, et iga kauba relatiivset väärtust mõõdetakse kaubas sisalduva töö hulgaga või et seda väärtust mõõdetakse töö hulgaga, mida võib selle väärtuse eest osta, või jällegi, et seda väärtust mõõdetakse töö hulgaga, mille eest seda väärtust võib omandada. Kuid asi ei ole hoopiski mitte nii. Töö väärtus ei ole sugugi parem väärtuse mõõt kui mis tahes teise kauba väärtus. Selle paremaks selgitamiseks piisab mõnest näitest.

Kui üks müi[10] vilja maksaks endise ühe tööpäeva asemel kaks tööpäeva, siis oleks tema endine väärtus kahekordistunud; ometigi ei saaks selle müi viljaga tegevusse rakendada kaks korda suuremat töö hulka, sest see vili ei sisaldaks jii sugugi rohkem toitaineid kui enne. Niisiis vilja väärtus, kui me mõõdame seda väärtust vilja tootmiseks kulutatud töö hulgaga, oleks kahekordistunud; kui me aga mõõdame vilja väärtust töö hulgaga, mida võib tema eest osta, või jällegi töö hulgaga, mille eest teda võib osta, siis ei oleks vilja väärtus sugugi kahekordistunud. Teiselt poolt, kui sellesama tööhulgaga toodetaks endisega võrreldes kaks korda

rohkem rõivaid, siis langeks rõivaste relatiivne väärtus poole võrra; kuid sellest hoolimata ei oleks selle kahekordse rõivaste hulga võime käsutada teatud hulka tööd sugugi poole võrra vähenenud ehk, teisiti öeldes, seesama töö ei saaks käsutada kaks korda rohkem rõivaid; sest pool sellest kahekordsest rõivaste hulgast osutaks töölisele niisamasuguseid teeneid nagu ennegi.

Kaupade relatiivse väärtuse määramine töö väärtusega on järelikult vastuolus majanduslike faktidega. See tähendaks keerelda nõiaringis, määrata relatiivset väärtust niisuguse relatiivse väärtusega, mis omakorda veel kindlaksmääramist vajab.

Pole mingit kahtlust, et hr. Proudhon ajab segi kaks mõõtmis-viisi: mõõtmise mingi kauba tootmiseks vajaliku tööajaga ja mõõtmise töö väärtusega. «Iga inimese töö eest,» ütleb ta, «saab osta väärtuse, mida see töö sisaldab.» Produktis sisalduv kindel töö hulk on seega Proudhoni arvates ekvivalentne töötaja tasuga, s. t. töö väärtusega. Selsamal põhjusel ajab ta segi tootmiskulud ja palga.

«Mis asi on palk? See on vilja jne. omahind, iga asja täielik hind. Veel enam: palk on rikkust moodustavate elementide proportsionaalsus.»

Mis asi on palk? See on töö väärtus.

Adam Smith kasutab väärtuse mõõduna kord kauba tootmiseks vajalikku tööaega, kord töö väärtust. Ricardo avastas selle vea, tõstes selgesti esile nende kahe mõõtmisviisi erinevust. Hr. Proudhon süvendab Adam Smitlh viga, sest ta samastab neid kahte asja, mis Adam Smithil on ainult kõrvuti seatud.

10— muid (hääldatakse: müi) — vana prantsuse mahumõõt, umbes 18 hek-toliitrit. *Toim.*

Hr. Proudhon otsib kaupade relatiivse väärtuse mõõtu, et leida siis õige proportsioon, milles töölised peavad produktist osa saama, ehk, teiste sõnadega, et kindlaks määrata töö relatiivne väärtus. Kaupade relatiivse väärtuse mõõdu leidmiseks aga ei oska ta midagi paremat välja mõelda, kui esitada teatud tööhulga ekvivalendina produktide hulga, mis selle tööhulgaga loodi; see aga võrdub oletusega, nagu koosneks kogu ühiskond ainult otsestest töötajatest, kes saavad palgana omaenda produkti. Teiseks aga peab ta kindlaks faktiks mitmesuguste töötajate tööpäevade ekvivalentsust. Ühesõnaga, ta otsib kaupade relatiivse väärtuse mõõtu, et leida töötajate võrdset tasu, ja ta võtab palkade võrdsust kui midagi antut, kui juba täiesti kindlat fakti, et sellest võrdsusest lähtudes hakata otsima kaupade relatiivset väärtust. Milline imetlusväärne dialektika!

«Say ja temale järgnevad majandusteadlased on täheldanud, et pidades tööd väärtuse' printsiibiks ja tegelikuks põhjuseks, me satume nõiaringi, sest töö on ise midagi sellist, mille väärtus tuleb kindlaks teha, ta on samasugune kaup

nagu kõik teisedki kaubad. Need majandusteadlased, lubatagu mind öelda, on sellega ilmutanud väga puudulikku tähelepanuvõimet. Kui tööle omistatakse väärtust, siis ei tehta seda sellepärast, et töö on ise kaup, vaid silmas pidades neid väärtusi, mida töö, nagu oletatakse, potentsiaalselt sisaldab. Töö väärtus on figuraalne väljendus, mis antilsipeerib põhjuse üleminekut tagajärjeks. See on niisamasugune fiktsioon nagu kapitali tootlikkus. Töö toodab, kapitalil on väärtust . . . Elliptiliselt11 väljendudes räägitakse löö väärtusest . . . Töö on nagu Vabaduski.. . oma loomult ähmane ja ebamäärane; oma objekti kaudu saab töö aga kvalitatiivse määratluse ehk, teisiti öeldes, töö saab reaalsuseks oma produkti kaudu.»

«Kuid milleks peale käia? Et majandusteadlane» (loe: hr. Proudhon) «muudab asjade nimesid, vera rerum voeabula12, siis tunnistab ta vaikides oma jõuetust ja lahkub areenilt» (Proudhon, I kd., lk. 188).

Me nägime, et hr. Proudhon teeb töö väärtusest produktide väärtuse «tegeliku põhjuse», nii et palk — «töö väärtuse» ametlik nimetus — moodustab tema meelest iga asja täieliku hinna. Seepärast ajavadki Say väited teda segadusse. Töös kui kaubas, selles kohutavas reaalsuses näeb ta vaid grammatilist lühendit. Niisiis kogu tänapäeva ühiskond, mis rajaneb tööl kui kaubal, on nüüdsest peale rajatud luulevabadusele, figuraalsele väljendusele. Kui ühiskond tahab «kõrvaldada kõik ebameeldivused», mis teda vaevavad, siis tarvitseb tal ainult kõrvaldada halvakõlalised väljendused, muuta keelt; selleks aga tuleb tal lihtsalt pöörduda Akadeemia poole ja paluda uue akadeemilise sõnastiku väljaandmist. Pärast kõike seda, mis me äsja kuulsime, pole kuigi raske mõista, miks hr. Proudhon neab vajalikuks ühes poliitilise ökonoomia teoses pikalt ja laialt arutada etümoloogiat ja muid grammatika osi. Näiteks polemiseerib ta ikka veel targa näoga iganenud kujutluse vastu, nagu tuleneks sõna servus13 sõnast servare14. Neil filoloogiliste] arutlustel on sama sügav mõte, esoteeriline15 mõte, nad on hr. Proudhoni argumentatsiooni oluliseks osaks.

Kuivõrd tööd****** müüakse ja ostetakse, on' töö niisamasugune kaup nagu kõik teisedki kaubad, ja tal on järelikult vahetusväärtust. Kuid töö väärtus ehk töö. kui kaup ei tooda ju midagi, just nagu vilja väärtus ehk vili kui kaup ei ole söödav.

Töö on «väärt» rohkem või vähem, vastavalt sellele, kas toiduained on kallimad või odavamad, vastavalt sellele, kui suur on töökäte pakkumine ja nõudmine jne. jne.

Töö ei ole «midagi ebamäärast»; ei müüda ju ega osteta tööd üldse, vaid ikka ainult teatud kindlat tööd. Mitte üksnes objekt ei määra töö omadusi, vaid ka töö spetsiifilised omadused määravad objekti.

Kuivõrd tööd müüakse ja ostetakse, on töö ka ise kaup. Miks ostetakse tööd? «Arvesse võttes neid väärtusi, mida töö, nagu oletatakse, potentsiaalselt sisaldab.» Kui aga

---

11— lühendatult, mõnd lüli välja jättes. *Toim.*
12— asjade tõelisi nimetusi. *Toim.*
13— ori. *Toim.*
14— hoidma, säilitama. *Toim.*
15— salajane, ainult pühendaluile arusaadav. *Toim.*
****** — Eksemplaris, mille Marx kinkis 1876. aastal **N.** Utinale, on sõna «töö» järel märgitud: «tööjõud». Sama sõna on juurde lisatud 1896. aasta prantsuskeelses väljaandes. *Toim.*

öeldakse, et üks või teine asi on kaup, siis ei ole enam juttu otstarbest, milleks teda ostetakse, s. t. kasust, mida tahetakse temast saada, või viisist, kuidas teda tahetakse kasutada. Ta on kaup sellepärast, et ta on kauplemise objekt. Kõik hr. Proudhoni targutused viivad välja järgmisele väitele: tööd ei osteta kui vahetu tarbimise objekti. Muidugi mitte: tööd ostetakse kui tootmisvahendit, nii nagu ostetakse näiteks masinat. Niikaua kui töö on kaup, on jal küll väärtust, kuid ta ei tooda midagi. Hr. Proudhon oleks võinud niisama hästi öelda, et pole üldse olemas mingisuguseid kaupu, sest iga kaupa ostetakse ainult mõne kasuliku otstarbe pärast ja mitte kunagi ei osteta kaupa kui niisugust.

Mõõtes kaupade väärtust tööga, aimab hr. Proudhon ähmaselt, et selle mõõdupuu alt pole võimalik välja jätta tööd, kuivõrd sellel on väärtust, tööd kui kaupa. Tal on tunne, et ta sellega tunnistab palgamiinimumi otsese töö loomulikuks ning normaalseks hinnaks, et ta järelikult aktsepteerib praegust ühiskonnakorda. Et sellest saatuslikust järeldusest pääseda, teeb ta täispöörde ja kinnitab, et töö ei olegi kaup, et tööl ei saagi olla väärtust. Ta unustab, et ta võttis ju ise mõõdupuuks töö väärtuse, ta unustab, et kogu ta süsteem on rajatud tööle kui kaubale, tööle kui kauplemise objektile, mida müüakse ja ostetakse, mida vahetatakse produktide vastu jne.; lõpuks, tööle, mis on töötaja otseseks tuluallikaks. Ta unustab kõik.

Oma süsteemi päästmiseks on ta valmis ohverdama selle aluse.

Et propter vilam vivendi perderé causas!*

Me jõuame nüüd «konstitueeritud väärtuse» ühele uuele definitsioonile:

«Väärtus on rikkust moodustavate produktide proportsionaalsuse suhe.»

* — Ja elu pärast kaotada elu alus! (Juvenalis, «Satiirid»). Toim.

Kõigepealt märgime, et lihtne väljendus «relatiivne väärtus ehk vahetusväärtus» sisaldab kujutlust ühest või teisest vahekorrast, milles produkte üksteise vastu vahetatakse. Seda vahekorda «proportsionaalsuse suhteks» nimetades ei muudeta relatiivses väärtuses mitte midagi — peale palja nimetuse. Produkti väärtuse vähendamine ega suurendamine ei võta produktilt omadust olla ühes või teises «proportsionaalsuse suhtes» teiste produktidega, mis moodustavad rikkuse.

Milleks siis see uus termin, mis ei too endaga ühtki uut mõistet? .

«Proportsionaalsuse suhe» paneb mõtlema paljudele teistele majandussuhetele, näiteks tootmise proportsionaalsusele, õigele proportsioonile pakkumise ja nõudmise vahel jne.; hr. Proudhon mõtleski kõigele sellele, kui ta seda vahetusväärtuse didaktilist parafraasi formuleeris.

Kõigepealt: et iga produkti tootmiseks kulutatud võrreldav tööhulk määrab produktide relatiivse väärtuse, siis tähendab proportsionaalsuse suhe antud juhul vastavat produktide hulka, mida saab toota antud ajavahemikus ja mis on järelikult üksteise vastu vahetatavad.

Vaadakem, mis kasu saab hr. Proudhon sellest proportsionaalsuse suhtest.

Igaüks teab, et kui pakkumine ja nõudmine teineteist tasakaalustavad, siis määrab ükskõik missuguses produktis sisalduv töö hulk selle produkti täpse relatiivse väärtuse, s. t., et see relatiivne väärtus väljendab proportsionaalsuse suhet täpipealt samas mõttes, mida me just praegu selgitasime. Hr. Proudhon pöörab asjade järjekorra pahupidi. Alustage sellest, ütleb ta, et te mõõdate produkti relatiivset väärtust temas sisalduva töö hulgaga, — pakkumine ja nõudmine tasakaalustuvad siis paratamatult. Tootmine vastab siis tarbimisele, produkti on alati võimalik vahetada ja tema turuhind väljendab täpselt tema tõelist väärtust. Selle asemel et öelda nagu kõik teised: ilusa ilmaga võib näha jalutamas palju inimesi, paneb hr. Proudhon oma inimesed jalutama, et kindlustada neile ilusat ilma.

See, mida hr. Proudhon esitab meile kui tagajärge, mis tuleneb, vahetusväärtuse aprioorsest määramisest tööajaga, võiks vahest õigustatud olla vaid siis, kui meil kehtiks umbes järgmise sisuga seadus:

Nüüdsest peale tuleb produkte vahetada täpselt tööaja järgi, mis nende valmistamiseks kulus. Hoolimata sellest, milline on pakkumise ja nõudmise vahekord, tuleb kaupu alati selliselt vahetada, nagu vastaks nende toodetud hulk täielikult nõudmisele. Võtku hr. Proudhon enda peale sellise seaduse formuleerimine ja läbiviimine; me ei hakka siis temalt tõestusi nõudma. Kui ta aga seevastu tahab oma teooriat õigustada kui majandusteadlane, mitte aga kui seaduseandja, siis tuleb tal tõestada, et kauba toot-miseks vajalik aeg näitab täpselt kauba kasulikkuse astet ja väljendab proportsionaalsuse suhet, mis on olemas selle kauba ja nõudmise ning järelikult kogu rikkuse vahel. Sel juhul, kui pro-

50

dukt müüakse tema tootmise kuludega võrdse hinnaga, on pakkumine ja nõudmine alati tasakaalus, sest eeldatakse ju, et tootmiskulud väljendavad pakkumise ja nõudmise tõelist vahekorda.

Hr. Proudhon püüab tõepoolest tõestada, et produkti tootmiseks vajalik tööaeg väljendab produkti ja vajaduste tõelist vahekorda, nii et asjad, mille tootmiseks kulub kõige vähem aega, on kõige otsesemalt kasulikud, ja nii aste-astmelt edasi. Juba ainuüksi see fakt, et toodetakse mõnd luksuseset, tõestavat selle õpetuse kohaselt, et ühiskonnal jääb aega üle, mis võimaldab tal teatud luksus-vajadust rahuldada.

Oma teesi tõestust näeb hr. Proudhon selles, et kõige kasulikumate asjade tootmiseks kulub tema tähelepanekute järgi kõige vähem aega, et ühiskond alustab alati_ kõige kergemaist tootmisharudest ja et ta siis järk-järgult «võtab käsile selliste esemete tootmise, millele kulub kõige rohkem tööaega ja mis vastavad kõrgematele vajadustele».

Hr. Proudhon võtab hr. Dunoyerlt üle tema näite ekstraktiivse tööstuse kohta — viljade korjamine, karjapidamine, jahindus, kalapüük jne. —, s. o. niisuguse tööstuse kohta, mis on kõige lihtsam ja kõige vähemate kuludega seotud ning millest inimene alustas «oma teistkordse loomise esimest päeva». Tema esimese loomise esimene päev on kirjeldatud esimeses Moosese raamatus, kus jumalat kujutatakse maailma esimese tööturina.

Lugu on sootuks teisiti, kui hr. Proudhon arvab. Tsivilisatsiooni algusest peale rajaneb tootmine elukutsete, seisuste, klasside antagonismil ja lõpuks akumuleeritud töö ja otsese töö antagonismil. Kui ei ole antagonismi, siis ei ole ka progressi. See on seadus, millele tsivilisatsioon tänapäevani on allunud. Kuni praeguse ajani on tootlikud jõud arenenud selle klasside antagonismi režiimi tõttu. Seevastu öelda, et inimesed võisid sellepärast hakata tegelema kõrgema astme produktide loomisega ja keerulisemate tööstusharudega, et kõigi töötajate kõik vajadused rahuldatud olid, tähendaks abstraheeruda klasside antagonismist ja pahupidi pöörata kogu ajalooline arenemine. See oleks ju sama mis öelda, et kuna Rooma keisrite ajal kasvatati ja söödeti kunstlikes tiikides mureene, siis olevat kogu Rooma elanikkonnal toitu külluses olnud; kuid ometi oli lugu sootuks ümberpöördult: rooma rahval puudusid võimalused leivagi ostmiseks, rooma aristokraati-del aga oli küllalt orje, et neid mureenidele söödaks anda.

Toiduainete hinnad on peaaegu pidevalt tõusnud, kuna tööstustoodete ja luksusesemete hinnad on peaaegu pidevalt langenud. Võtkem põllumajanduse enda: kõige vajalikumate ainete nagu vilja, liha jne. hinnad tõusevad, kuna puuvilla, suhkru, kohvi jne. hinnad langevad kogu aeg hämmastavalt suures ulatuses. Ja isegi kitsamas mõttes toiduainete hulgas on luksusartiklid, nagu artišökid,

51

spargel jne., tänapäeval suhteliselt odavamad kui esmajärgu-lised toiduained. Meie ajastul on ülearust hõlpsam toota kui hädavajalikku. Lõpuks on hindade vahekorrad mitmesugustel aja-loojärkudel olnud mitte ainult erinevad, vaid koguni vastandlikud.

Kogu keskajal olid põllumajandussaadused suhteliselt odavamad kui tööstustooted; uusajal on see vahekord ümberpöördud. Kas sellest järeldub, et põllumajandussaaduste praegune kasulikkus on keskajaga võrreldes väiksem?

Produktide tarbimise määravad ühiskondlikud tingimused, milles tarbijad elavad, need tingimused ise aga rajanevad omakorda klasside antagonismil.

Puuvill, kartul ja viin on levinumaid tarbeesemeid. Kartul tõi endaga kaasa skrofuloosi; puuvill tõrjus suures ulatuses välja lina ja villa, kuigi vill ja lina on paljudel juhtudel — kas või ainult tervishoiu seisukohalt — puuvillast kasulikumad; lõpuks, viin, olgugi ta toiduainena üldtunnustatud mürk, tõrjus kõrvale õlle ja veini. Tervelt sada aastat võitlesid valitsused selle euroopa oopiumi vastu, kuid asjata; majandus võitis, ta kirjutas tarbimisele oma seadused ette.

Miks on siis puuvill, kartul ja viin kodanliku ühiskonna nurgakiviks? Sellepärast, et nende tootmiseks kulub kõige vähem tööd ja et nad on järelikult hinnalt kõige odavamad. Miks tingib aga hinna miinimum tarbimise maksimumi? Kas selle põhjuseks ei ole võib-olla nende esemete absoluutne, neile sisemiselt omane kasulikkus, nende kasulikkus selles mõttes, et nad vastavad kõige paremini töölise kui inimese, mitte aga inimese kui töölise vajadustele? Ei, selle põhjuseks on hoopis asjaolu, et viletsusele rajatud ühiskonnas on kõige viletsamatel produktidel saatuslik eesõigus laiade rahvahulkade tarbimisse minna.

Kinnitada, et kui kõige odavamate asjade tarbimine on kõige suurem, siis peavad need asjad olema ka kõige kasulikumad, tähendab ju kinnitada, nagu oleks viina kasulikkuse veenvaimaks tõenduseks tema suur tarbimine, mis on tingitud tema väikestest tootmiskuludest; see tähendab ju öelda proletaarlasele, et kartul on temale kasulikum kui liha; see tähendab ju leppida praeguse olukorraga; see tähendab ju, lõpuks, pidada koos hr. Proudhoniga kaitsekõnet ühiskonnale, keda ise ei mõisteta.

Tuleviku ühiskonnas, kus pole enam klasside antagonismi ega klasse endidki, ei määra tootmisaja miinimum enam tarbimist, vaid ümberpöördult: ühe või teise eseme ühiskondliku kasulikkuse aste määrab siis selle eseme tootmisele pühendatud aja.

Kuid pöördugem tagasi hr. Proudhoni teesi juurde. Et eseme tootmiseks vajalik tööaeg ei väljenda eseme kasulikkuse astet, siis ei saa ka selle eseme vahetusväärtus, mille määrab juba

52

ette temas kehastunud, tööaeg, mingil juhul reguleerida õiget pakkumise ja nõudmise vahekorda, s. o. proportsionaalsuse suhet selles tähenduses, mida hr. Proudhon temale nüüd omistab.

Antud produkti müük tema tootmise kulude hinnaga ei ole sugugi see, mis määrab «proportsionaalsuse suhte» pakkumise ja nõudmise vahel, s. o. selle produkti proportsionaalse osa kogu tootmisest; alles nõudmise ja pakkumise kõikumised näitavad tootjale, kui palju ta antud kaupa peab jootma, et vähemalt tootmis-kuludki tagasi saada. Et aga need kõikumised toimuvad pidevalt, siis toimub mitmesugustes tootmisharudes ka pidev kapitalide juurde- ja äravool.

«Ainult selliste kõikumiste tõttu rakendataksegi kapitalid mitmesuguste nõutavate kaupade tootmiseks vajalikus proportsioonis, mitte aga üle selle. Hindade tõusu või langusega tõusevad kasumid oma üldisest tasemest kõrgemale või langevad sellest tasemest madalamale, mille tagajärjel kapitalid kord voolava_d antud tootmisharusse, kord lahkuvad sellest tootmisharust, olenevalt ühest voi teisest kõikumisest, mis seal aset on leidnud.» — «Suurlinnade turge vaadates me näeme, kui regulaarselt neid turge varustatakse vajalikul hulgal igasuguste kodu- ja välismaa kaupadega kõigist nõudmise koikumistest hoolimata, mis olenevad ostjate soovidest ja maitsest või rahvaarvu muutumisest;_me näeme ka, kui harva tuleb ette turu küllastumist liiga suure pakkumise tõttu või liigset kallidust selle tõttu, et pakkumine on nõudmisega võrreldes liiga nõrk; ja me peame tunnistama, et printsiip, mille järgi kapital jaotub üksikute tootmisharude vahel täpselt sobivates proportsioonides, avaldab tugevamat mõju, kui seda tavaliselt arvatakse» (Ricardo, I kd., lk. 105 ja 108).

Kui hr. Proudhon tunnistab, et produktide väärtuse määrab tööaeg, siis peab ta ühtlasi tunnistama seda kõikuvat liikumist, mis individuaalsele vahetusele rajatud ühiskondades

alles teebki tööajast väärtuse mõõdu. Pole olemas mingit lõplikult kindlaksmääratud «proportsionaalsuse suhet», on olemas vaid seda suhet kind-laksmäärav liikumine.

Me nägime äsja, mis mõttes oleks õige kõnelda «proportsionaalsusest» kui selle tagajärjest, et väärtuse määrab tööaeg. Nüüd näeme, kuidas see väärtuse ajaga mõõtmine, mida hr. Proudhon nimetab «proportsionaalsuse seaduseks», muutub disproportsionaalsuse seaduseks.

Iga uus leiutus, mis võimaldab toota ühe tunniga seda, mida varem toodeti kahe tunniga, vähendab kõigi turul leiduvate samalaadsete produktide väärtust. Konkurents sunnib tootjat müüma kahe tunni produkti niisama odavalt kui ühe tunni produkti. Konkurents teeb teoks seaduse, mille järgi produkti relatiivse väärtuse määrab produkti tootmiseks vajalik tööaeg. Asjaolu, et tooaeg on vahetusväärtuse mõõt, muutub niiviisi töö väärtuse pideva languse seaduseks. Veel enamgi. Väärtuse langus ei puuduta üksnes turul leiduvaid kaupu, vaid ka tootmisvahendeid, kogu ettevõtet. Seda fakti märgib juba Ricardo, kes ütleb:

53

«Muutes pidevalt tootmist hõlpsamaks, me vähendame pidevalt mõnede varem toodetud asjade väärtust» (II kd., lk. 59).

Sismondi läheb veelgi kaugemale. Ta näeb selles tööajaga «konstitueeritud väärtuses» kõigi kaasaegses tööstuses ja kaubanduses esinevate vastuolude allikat.

«Vahetusväärtuse,» ütleb ta, «määrab lõppkokkuvõttes ikka kõnesoleva asja hankimiseks vajaliku töö hulk, —_mitte selleks tegelikult kulunud töö hulk, vaid too hulk, mida selleks edaspidi, voib-olla täiustatud tootmisvahendeid kasutades kulutada tuleks. Kuigi seda töö hulka on raske kindlaks teha, määrab konkurents selle alati täpselt... Selle alusel kalkuleeritakse hind — nii see, mida müüja küsib, kui ka see, mida ostja pakub. Esimene ütleb võib-olla, et antud asi läks tal maksma kümme tööpäeva; kui aga teine teab, et seda võib edaspidi toota kaheksatööpäevaga ja kui konkurents toob selle kohta mõlemale poolele kaaluvaid tõestusi, siis langebki väärtus kaheksale päevale ja turuhind jääbki sellele tasemele püsima. Nii müüja kui ka ostja teavad muidugi, et antud asi on kasulik, et tema järele on nõudmme jäet ilma selleta ei saakski teda müüa; kuid hinna kindlaksmääramine ei sõltu põrmugi kasulikkusest» («Esseed» jne., II kd., lk. 267, Brüsseli väljaanne).

Väga tähtis on silmas pidada, et asja väärtust ei määra see aeg, mille jooksul asi toodeti, vaid aja miinimum, mille jooksul seda saab toota; selle miinimumi aga teeb kindlaks konkurents. Oletagem hetkeks, et konkurentsi pole enam olemas ja et pole järelikult enam võimalik kindlaks teha ühe või teise kauba tootmiseks vajaliku töö miinimumi. Mis siis juhtub? Siis tarvitseb ju ainult mone eseme valmistamiseks kulutada kuus tundi tööd, et õigusega nõuda selle eseme eest hr. Proudhoni teooria kohaselt kuus korda rohkem, kui nõuab see, kes kulutas samasuguse eseme valmistamiseks üheainsa tunni.

«Proportsionaalsuse suhte» asemel on meil disproportsionaal-suse suhe, kui me üldse veel peame vajalikuks jääda suhete sfääri, olgu need suhted head või halvad.

Töö väärtuse pidev langus on vaid üks külg, vaid üks tagajärg sellest, et kaupa tööajaga hinnatakse. Seesama hindamisviis seletab ka hindade liigset tõusu, ületootmist ja paljusid teisi tootmise anarhia nähtusi.

Kas aga tööaja pidamine väärtuse mõõduks loob vähemalt produktide proportsionaalse mitmekesisuse, mis hr. Proudhoni nii kütkestab?

Hoopis vastupidi: see põhjustab produktide sfääris tollesama monopoli võimulepääsmist kogu oma monotoonsuses, mis kõikide näjres ja kuuldes on vallutanud tootmisvahendite sfääri. Ainult mõned tööstusharud, näiteks puuvillatööstus, võivad kiireid edusamme teha. Nende edusammude loomulikuks tagajärjeks on näiteks puuvillatööstuse toodete kiire hindade langus; ent sedamööda, kuidas puuvilla hind langeb, peab lina hind sellega võrreldes

54

tõusma. Mis sellest tuleneb? Puuvill tõrjub lina välja. Just sellisel viisil tõrjuti lina välja peaaegu kogu Põhja-Ameerikast, ja produktide proportsionaalse mitmekesisuse asemel saime me puuvilla ülevõimu.

Mis jääb siis järele sellest «proportsionaalsuse suhtest»? Ei midagi muud kui ainult korraliku inimese vaga soov, et kõiki kaupu peaks toodetama sellistes proportsioonides, mis võimaldaksid müüa neid õiglase hinnaga. Tublid kodanlased ja filantroopi-dest majandusteadlased on alati armastanud selle süütu sooviga välja tulla.

Kuulakem vana Boisguilleberfv.

«Kaupade hind,» ütleb ta, «peab alati olema proportsionaalne, sest ainult selline vastastikune kokkulepe annab kaupadele võimaluse koos eksisteerida, et neid saaks iga hetk üksteise vastu vahetada» (siin ta on, see hr. Proudhoni alatine vahetatavus) «ja et nad saaksid üksteist taas toota ... Et rikkus pole midagi muud kui see alatine vahetus inimese ja inimese, ettevõtte ja ettevõtte vahel jne., siis oleks küll hirmus eksitus otsida vaesuse põhjust kusagilt mujalt kui selle vahetuse häirest, mille põhjustajad kõrvalekaldumised proportsionaalsetest hindadest» («Arutlus rikkuste loomusest», Daire'i väljaanne24).

Kuulakem ka üht kaasaja majandusteadlast:

«Suur seadus, mida tuleb rakendada tootmise suhtes, on proportsionaalsuse seadus (the law of proportion), mis ainuüksi suudab alal hoida vääituse püsivust ... Ekvivalent peab olema garanteeritud ... Kõik rahvad on mitmesugustel ajajärkudel püüdnud arvukate kaubanduslike eeskirjade ja kitsenduste abil seda proportsionaalsuse seadust kas või teataval määral ellu viia. Kuid inimloomusele omane egoism on nii kaugele viinud, et kogu see reguleerimissüsteem on segi löödud. Õiges proportsioonis tootmine (proportionate production) on toelise sotsiaal-majandusteaduse realiseerimine» (W. Atkinson. «Poliitilise ökonoomia alused», London, 1840, lk. 170—195[25]).

Fuit Troja!16 See õige proportsioon pakkumise ja nõudmise vahel, mis hakkab nüüd jälle muutuma nii paljude soovide objektiks, on ammugi lakanud olemast. Ta on oma aja ära elanud; ta oli võimalik ainult neil aegadel, kui tootmisvahendid olid piiratud, kui vahetus toimus äärmiselt kitsastes piirides. Suurtööstuse tekkimisega pidi see õige proportsioon paratamatult kaduma ja tootmine pidi loodusseaduste paratamatusega läbi tegema õitsengu, languse, kriisi, stagnatsiooni, uue õitsengu ja nii edasi alalise üksteisele järgneva vaheldumise.

Need, kes nagu Sismondi, tahavad tagasi pöörduda tootmise õige proportsionaalsuse juurde ja sealjuures säilitada ühiskonna praegusi aluseid, on reaktsionäärid, sest kui nad tahavad olla järjekindlad, peaksid nad taotlema ka kõigi teiste möödunud aegade tööstuse tingimuste taastamist.

55

Mis hoidis tootmist õigetes või ligikaudu õigetes proportsioonides? Nõudmine, mis reguleeris pakkumist, eelnes talle; tootmine järgnes samm-sammult tarbimisele. Suurtööstus, mida juba tema käsuluses olevate tööriistade iseloom ise sunnib tootma järjest suuremas ulatuses, ei saa nõudmist oodata. Tootmine käib nõudmise eel, pakkumine sunnib end jõuga nõudmisele peale.

Tänapäeva ühiskonnas, individuaalsele vahetusele rajatud tööstuses, on tootmise anarhia, mis on nii paljude hädade allikas, ühtlasi ka igasuguse progressi allikas.

Niisiis, emb-kumb:

kas te tahate möödunud sajandite õigeid proportsioone koos meie aja tootmisvahenditega, ja siis olete ühtaegu nii reaktsionäär kui ka utopist;

või te tahate progressi ilma anarhiata, ja siis tuleb teil tootlike jõudude säilitamiseks loobuda individuaalsest vahetusest.

Individuaalne vahetus sobib kokku ainult möödunud sajandite väiketööstusega ja sellele omase «õige proportsionaalsusega» või siis suurtööstusega ning sellega kaasneva viletsuse ja anarhiaga.

Pärast kõike seda, mis me eespool ütlesime, tuleb välja, et väärtuse määramine tööajaga, s. o. valem, mille Proudhon annab meile tulevase taassünni valemina, pole midagi muud kui kaasaegse ühiskonna majandussuhete teaduslik väljendus, nagu seda Ricardo ammu enne Proudhoni on selgesti ja täpselt tõestanud.

16— Troojat pole enam olemas! *Toim.*

Kas ei kuulu aga hr. Proudhonile vähemalt selle valemi «võrdsustav» rakendamine? On's tema see, kes esimesena tahtis reformida ühiskonda, muutes kõik inimesed otsesteks töötajateks, kes vahetaksid omavahel võrdseid tööhulki? On's tema see, kes tohiks ette heita kommunistidele, neile täielikele võhikuile poliitilise ökonoomia alal, neile «kangekaelsetele lollpeadele», neile «paradiisist unistajaile», et nad ei olevat enne teda leidnud seda «proletariaadi probleemi lahendust»?

Igaüks, kes vähegi tunneb poliitilise ökonoomia arengut Inglismaal, teab kindlasti, et peaaegu kõik selle maa sotsialistid on eri aegadel teinud ettepanekuid Ricardo teooria võrdsustavaks rakendamiseks. Me võime nimetada hr. Proudhonile järgmisi teoseid: Hodgskin, «Poliitiline ökonoomia», 1827; William Thompson, «Uurimus rikkuse jaotamise printsiipide kohta, mis inimeste õnnele kõige enam kaasa aitavad», 1824; T. R. Edmonds, «Praktiline, moraalne ja poliitiline ökonoomia», 1828 ete. ete., ja kas või neli lehekülge veel etceteraid. Me piirdume sellega, et anname sõna ühele inglise kommunistile, hr. Brayle. Me toome ära tähtsamad kohad tema väljapaistvast teosest «Tööle osaks saanud ülekohus ja selle kõrvaldamise abinõud», Leeds 1839, ja me peatume sellel raamatul küllaltki kaua, esiteks sellepärast, et hr. Bray on Prantsusmaal

alles vähe tuntud, ja teiseks sellepärast, et oma arvates oleme leidnud tema raamatust kõigi hr. Proudhoni varasemate, praeguste ja tulevaste teoste võtme.

«Põhiprintsiipide väljaselgitamine on ainus vahend tõele väljajõudmiseks. Niisiis tungigem otseteed allikani, kust valitsused, ise alguse saavad. Jõudnud niiviisi asjade algpõhjuseni, me leiame, et igasugune valitsemise vorm, igasugune sotsiaalne ja poliitiline ülekohus tulenevad praegu kehtivast sotsiaalsest süsteemist — omanduse institutsioonist tema praegusel kujul (the institution of property as it at present exists). Et alatiseks lõpp teha praegusele ülekohtule ja, viletsusele, tuleb seepärast praegune ühiskonnakotd põhjani purustada... Rünnates majandusteadlasi nende oma valdkonnas ja nende oma relvaga, pääseme me sellest mõttetust lobast unistajate ja doktrinääride kohta, mida nad on alati valmis ajama. Kui majandusteadlased ei taha eitada ega ümber lükata üldtunnustatud tõdesid ja printsiipe, mis nende oma argumentide aluseks on. siis ei suuda nad kuidagi kummutada neid järeldusi, milleni meie selle meetodi abil jõuame» (Bray, lk. 17 ja 41). «Ainult töö loob väärtust (It is labour alone which bestows value) .. . Igal inimesel on vaieldamatu õigus kõigele, mida tema aus töö temale võib anda. Oma töö vilja omastades ei talita ta sugugi ebaõiglaselt teiste inimeste suhtes, sest ta ei riku kuidagi nende õigust talitada selsamal viisil... Kõik kujutlused ülematest ja alamatest, peremehest ja palgatöölisest tulevad põhiprintsiipide ärapõlgamisest ja selle tagajärjel tekkinud varanduslikust ebavõrdsusest (and to the consequent rise of inequality of possessions). Niikaua kui see ebavõrdsus püsib, ei ole võimalik seda laadi kujutlusi välja juurida ega neil kujutlustel põhinevaid institutsioone kaotada. Paljud hellitavad tänapäevani veel asjatut lootust parandada praegust ebaloomulikku olukorda praegu kehtiva ebavõrdsuse kaotamise teel, puudutamata sealjuures ebavõrdsuse põhjust; aga me tõestame peagi, et valitsus polegi põhjus, vaid tagajärg, et ta ei loo, vaid ta luuakse ise, — ühesõnaga, et valitsus on ise varandusliku ebavõrdsuse tulemus (the offspring of inequality of possessions) ja et varanduslik ebavõrdsus on lahutamatult seotud praeguse ühiskondliku süsteemiga» (Bray, lk. 33, 36 ja 37).

«Võrdsuse süsteemil ei ole mitte ainult väga suuri eeliseid, vaid ta on ka rangelt õiglane .. . Iga inimene on üks lüli ja sealjuures tingimata vajalik lüli selles tagajärgede ahelas, mis lähtub mõttest, et võib-olla ühe tüki kalevi lootmisele välja jõuda. Niisiis, kui meie poolehoid ei kuulugi võrdsel määral kõigile elukutsetele, ei tohi me sellest ikkagi järeldada, nagu peaks ühe inimese töö olema paremini tasutav kui teise inimese töö. Leidur saab alati, peale temale kuuluva õiglase rahalise tasu, tribuuti imetluse näol, mida ainult geenius meis võib esile kutsuda ...

Töö ja vahetuse loomuse enda tõttu nõuab range õiglus, et kõik vahetusest osavõtjad saaksid vahetusest mitte ainult vastastikust, vaid ka võrdset kasu (all exchangers should be not only mutually, but they should Jikewise be equally benefited). On olemas ainult kaks asja, mida inimesed võivad omavahel vahetada, nimelt: töö ja töö produkt. Kui vahetuse süsteem oleks õiglane, siis määraks tootmiskulude täielik summa kõigi produktide väärtuse, ja võrdseid väärtusi vahetataks alati võrdsete väärtuste vastu (If a just system of exchangA were aeted upon, the value of all articles would be determined by the entire eost of produetion, and equal values should always exchange for equal values). Kui näiteks kübarategija kulutab kübara valmistamiseks ühe tööpäeva, kingsepp aga valmistab sama aja jooksul paari kingi (eeldades, et nad tarvitavad ära võrdse väärtusega tooraine), ja kui nad vahetavad teineteisega need oma produktid, siis saavad nad sellest vahetusest vastastikusi ning ühtlasi võrdset kasu. Ühe poole kasu ei saa siin olla teisele poolele kahjuks, sest kumbki on kulutanud ühepalju tööd ja kasutanud võrdse väärtusega

materjali. Kui aga kübarategija oleks eeldatud tingimustel saanud ühe kübara vastu kaks paari kingi, siis oleks vahetus olnud ilmselt ebaõiglane. Kübarategija oleks tüssanud kingseppa ühe tööpäeva võrra; kui ta toimiks samasugusel viisil kõigi oma vahetustehingute puhul, siis saaks ta poole aasta töö eest teise inimese terve aasta töö produkti. Seni oleme me alati kinni pidanud sellest ülimal määral ebaõiglasest vahetussüstcemist: töölised on andnud kapitalistilt terve aasta töö ja saanud vastu poole aasta väärtuse (the workmen have given the capitalist, the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year). Just sellest ongi tulnud rikkuse ja võimu ebavõrdsus, mitte aga indiviidide oletatavast füüsilise ja vaimse jõu ebavõrdsusest. Ebavõrdsus vahetamisel, hindade erinevus ostu ja müügi puhul, kõik see võib eksisteerida ainult sel tingimusel, et kapitalistid jäävad alati kapitalistideks, töölised aga jäävad alati töölisteks, — ühed türannide klassiks, teised orjade klassiks... See tehing kapitalistide ja tööliste vahel näitab selgesti, et kapitalistid ja omanikud annavad töölisele ühe nädala töö eest vaid osa rikkusest, mis nad selleltsamalt tööliselt eelmisel nädalal said; see tähendab, et nad saavad tööliselt midagi, mille eest nad talle mitte midagi vastu ei anna (nothing for something) ... Tehing töölise ja kapitalisti vahel on ehtne komöödia: tegelikult ei ole see enamasti midagi muud kui häbematu, kuigi seaduslikuks tunnistatud röövimine (The whole transaetion between the producer and the capitalist is a mere farce: it is, in fact, in thousands of instances, no other than a barefaced though legalised robbery)» (Bray, lk. 45, 48, 49 ja 50).

«Ettevõtja kasum jääb töölisele alati kaotuseks, niikaua kui vahetus mõlema poole vahel ei ole võrdseks saanud; vahetus aga ei või võrdseks saada, niikaua kui ühiskond jaguneb kapitalistideks ja tootjateks, kusjuures viimased elavad oma tööst, esimesed aga lähevad rasva võõra töö arvel saadud kasumitest ...»

«On selge,» jätkab hr. Bray, «et ükskõik missuguse valitsemisvormi te ka kehtestaksite ... kui palju te ka moraalsuse ja vennaarmastuse nimel jutlustaksite .. . vastastikkus ei sobi kokku vahetuse ebavõrdsusega. Vahetuse ebavõrdsus, mis on varandusliku ebavõrdsuse allikas, kujutab endast salavaenlast, kes meid õgib (No reciprocity can exist where there are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being fee cause of inequality of possessions, is the secret enemy that devours us)» (Bray, lk. 51 ja 52).

«Ühiskonna eesmärgi ja ülesande vaatlemine lubab mind järeldada, et mitte ainult kõik inimesed peavad töötama ja niiviisi vahetamise võimaluse saama, vaid et tuleb vahetada võrdseid väärtusi võrdsete väärtuste vastu. Edasi, et ühe inimese kasum ei saaks olla teisele inimesele kaotuseks, siis tuleb väärtust määrata tootmiskuludega. Me nägime aga, et praeguse ühiskonnakorra tingimustes on kapitalisti ja rikka mehe kasum alati kaotuseks töölisele, et see tulemus on paratamatu ja et vaene jääb kõigi valitsemisvormide puhul täielikult rikka võimusesse, niikaua kui vahetuse ebavõrdsus püsib. Vahetuse võrdsust saab üksnes sellise ühiskonnakorra puhul kindlustada, kus töö üldkohus-tuslikuks tunnustatakse... Vahetuse võrdsus põhjustaks rikkuse järkjärgulist üleminekut tänapäeva kapitalistide käest töötavate klasside kätte» (Brav, lk. 53—55).

«Niikaua kui see vahetuse ebavõrdsuse süsteem jõusse jääb, on tootjad alati niisama vaesed, harimatud ja tööga üle koormatud kui praegu, — isegi siis, kui kaotataks kõik andamid, kõik maksud, mis valitsus võtab.. . Ainult süsteemi täielik muutmine, ainult võrdsuse kehtestamine töö ja vahetuse alal võib seda olukorda parandada, võib kindlustada inimestele tõelise võrdõiguslikkuse... Tootjatel tarvitseb vaid jõudu pingutada — nemad ise ju peavadki enda päästmiseks kõik vajalikud jõupingutused tegema — ja nende ahelad on igaveseks ajaks purustatud .. . Eesmärgina võetud poliitiline võrdsus on viga; viga on see isegi siis, kui seda võetakse vahendina (As an end, the political equaüty is there a failure, as a means, also, it is there a failure).

58

Kui on olemas vahetuse võrdsus, siis ei saa ühe inimese kasum teisele inimesele kaotuseks olla, sest igasugune vahetus kujutab endast siis lihtsalt töö ja rikkuse ülekandmist, mis ei nõua mingeid ohvreid. Niisiis, vahetuse võrdsusele rajatud sotsiaalse süsteemi puhul võib tootja veel rikkakski saada oma säästude kaudu; kuid tema rikkus pole siis midagi muud kui tema oma töö akumuleeritud produkt. Ta võib vahetada oma rikkust või kinkida selle teistele; kui ta aga enam ei tööta, siis ei saa ta enam kuigi kaua rikas olla. Võrdse vahetuse kehtestamisega kaotab rikkus oma praeguse võime nii-öelda iseenesest uueneda ja taastuda; rikkus ei suuda siis enam asendada kaotusi, mis tal tarbimise tõttu tekivad, sest ükskord tarbitud rikkus kaob igaveseks ajaks, kui seda tööga uuesti ei looda. Võrdse vahetuse režiimi puhul ei saaks enam olla seda, mida me praegu kasumiteks ja intressideks nimetame. Nii tootjad kui ka jaotusega tegelevad isikud saaksid võrdset hüvitust ning nende töö kogusumma määraks iga toodetud ja tarbijale kättesaadavaks tehtud artikli väärtuse ...

Vahetuse võrdsuse printsiip peab järelikult oma loomuse poolest välja viima ši Hele, et töö üleüldiseks muutub» (Br.ay, lk. 67, 88, 89, 94 ja 109—110).

Olles ümber lükanud majandusteadlaste argumendid kommunismi vastu, jätkab hr. Bray:

«Kui varanduse ühisomandusele rajatud sotsiaalse süsteemi elluviimine tema täiuslikul kujul vajab inimeste iseloomu muutmist ja kui, teiselt poolt, praegune kord ei paku sobivaid tingimusi ega soodsaid võimalusi selleks, et inimeste iseloomu' niiviisi muuta ja inimesi ette valmistada parema korra jaoks, mida me kõik soovime, siis on, ilmne, et koik peab paratamatult jääma nii, nagu ta on, kui ei avastata ega viida ellu mõnd ettevalmistavat sotsiaalset etappi, — mõnd protsessi, mis kuuluks osalt praegusse, osalt

tulevasse süsteemi» (varanduse ühisomandusele rajatud süsteemi), «mõnd omalaadset üleminekustaadiumi, millesse ühiskond jõuaks kõigi oma liialduste ja meeletustega, et siis väljuda sealt rikkana selliste omaduste ja võimete poolest, mis on varanduse ühisomandusele rajatud süsteemi elutingimusteks» (Bray, lk. 134).

«Kogu selle protsessi jaoks oleks vaja ainult kooperatsiooni kõige lihtsamal kujul. . . Tootmiskulud määraksid igal juhul produkti väärtuse; võrdseid väärtusi valutataks alati võrdsete väärtuste vastu. Kui kahest isikust üks töötaks terve nädala, teine aga pool nädalat, siis saaks esimene kaks korda suuremat tasu kui teine; see enamtasu ei langeks aga ühele neist teise arvel: viimase kahju ei tuleks mingil moel esimesele kasuks. Iga inimene vahetaks oma individuaaltasu sellega võrdväärtuslike asjade vastu ja ühelgi juhul ei oleks ühe inimese voi tootmisharu kasu teisele inimesele või tootmisharule kahjuks. Iga inimese too oleks tema kasu või kahju ainsaks mõõdupuuks ...

...Tsentraalsete ja kohalike kontorite (boards of trade) kaudu määrataks kindlaks mitmesuguste tarbimiseks vajalike esemete hulk, iga eseme relatiivne väärtus teiste esemetega võrreldes (mitmesugustes tööharudes rakendatavate tööliste, arv), ühesõnaga kõik, mis puutul) ühiskondlikku tootmisse ja jaotusse. Neid arvestusi tehtaks terve natsiooni kohta niisama kiiresti ja kergelt kui neid praeguse korra tingimustes mõne erakompanii jaoks tehakse... Indiviidid gru-peeruksid perekondadeks, perekonnad — kogukondadeks, nii nagu praegusegi korra juures... Isegi rahvastiku jaotumist linna ja maa vahel ei kaotata otsekohe, kuigi säärane jaotus on väga kahjulik... Igale indiviidile jääks selles assotsiatsioonis tema praegune vabadus akumuleerida nii palju kui ta heaks arvab ja kasutada oma sääste omaenda äranägemise Järgi... Meie ühiskond moodustaks nii-öelda suure aktsiaseltsi, mis koosneks lõpmatust hulgast vaikse-matest aktsiaseltsidest; viimased töötaksid kõik, toodaksid ja vahetaksid oma produkte täieliku võrdsuse alusel... Meie uus aktsiaseltside süsteem, mis kujutab endast ainult praegusele ühiskonnale tehtud järeleandmist, et jõuda kommunismile, on korraldatud nii, et produktide individuaalomandus võib tootlike jõudude ühisomanduse kõrval edasi kesta; meie uus süsteem teeb iga indiviidi saatuse

sõltuvaks tema enda tegevusest ja annab talle võrdse osa kõigist eelistest mida loodus ja tehnika edusammud võimaldavad. Seepärast võib seda süsteemi rakendada praegu eksisteeriva ühiskonna suhtes ja see süsteem võib selle ühiskonna edaspidisteks muutusteks ette valmistada» (Bray, lk 158 160 162 168 194 ja 199). '

Meile jääb ainult veel mõne sõnaga vastata hr. Brayle, kes meie soovist ja tahtest hoolimata hr. Proudhoni kohale on asunud, — selle ainsa vahega, et hr. Bray ei taha kaugeltki mitte öelda inimkonna eest viimast sõna, vaid soovitab abinõusid, mis sobivad tema arvates üleminekuperioodile kaasaegse ühiskonna ja varade ühisomandusele rajatud korra vahel.

Peetri töötunni võib vahetada Pauli töötunni vastu. See on hr. Bray põhiaksioom.

Oletagem, et Peeter töötas kaksteist tundi, Paul aga kõigest kuus tundi; Peeter võib siis Pauliga vahetada kõigest kuus tundi kuue tunni vastu, ülejäänud kuus tundi aga jäävad Peetril üle. Mida teeb ta nende kuue töötunniga?

Emb-kumb: kas ta ei tee nendega mitte midagi ja see tähendaks, et ta töötas kuus tundi jumalamuidu, või ta istub tegevuseta teised kuus tundi, et taastada tasakaal, või lõpuks — ja see on tema viimane väljapääs — ta annab need kuus tundi, millega tal ei ole midagi peale nakata, Paulile pealekauba.

Mida on siis Peeter lõppude lõpuks võitnud Pauliga võrreldes? Kas töötunde? Ei. Ta on võitnud jõudeoleku tunde, ta on sunnitud laisklema kuus tundi. Et uus ühiskond seda uut õigust laiselda mitte ainult tunnistaks, vaid isegi hindaks, selleks peab uus ühiskond küll nägema laiskuses ülimat õnne ja pidama tööd rängaks nuhtluseks, millest iga hinna eest tuleb lahti saada. Ja — meie näite juurde tagasi tulles — kui need jõudetunnid, jnis Peeter Pauliga võrreldes võitis, oleksid vähemalt Peetrile reaalseks võiduks! Aga ei. Paul, kes juba algul ei töötanud rohkem kui kuus tundi, jõuab korrapärase ja mõõduka tööga^samale tulemusele nagu Pee-tergi, kes alustas ülemäärasest tööst. Igaüks tahab olla Paul; tekib konkurents Pauli koha kättesaamise pärast — laiskuse konkurents.

Mida on siis võrdsete töökulkade vahetus meile andnud? Ületootmise, väärtuse vähenemise, ülemäärase töö, millele järgneb tegevusetus, — ühesõnaga kõik kaasaegses ühiskonnas esinevad majandussuhted, välja arvatud töö konkurents.

Kuid ei, me eksime. Uuel ühiskonnal, Peetrite ja Paulide ühiskonnal on veel üks väljapääs. Peeter võib ju ise tarbida kuue töötunni produkti, mis tal iile on jäänud. Niipea aga kui tal kaob vajadus oma produkti vahetada, kaob tal ka vajadus vahetuse jaoks

toota, ja sellega variseb kokku meie eeldus vahetusele ja tööjaotusele rajatud ühiskonnast. Vahetuse võrdsust saaks pääsla

60

ainult vahetuse enda täieliku kaotamise hinnaga: Paul ja Peeter muutuksid Robinsonideks.

Niisiis, kui eeldada, et kõik ühiskonnaliikmed on otsesed töötajad, siis on võrdse hulga töötundide vahetamine võimalik üksnes sel tingimusel, et eelnevalt lepitakse kokku tundide hulga kohta, mis materiaalseks tootmiseks tuleb kulutada. Selline kokkulepe aga on individuaalse vahetuse eitamine.

Me jõuame sellelesamale järeldusele, kui me võtame toodetud produktide jaotuse asemel lähtepunktiks tootmisakti enda. Suurtööstuses ei saa Peeter ise oma tööaega vabalt määrata, sest Peetri töö ei loe midagi, kui tal puudub kõikide teiste Peetrite ja Paulide kaasabi, kelledest ettevõte koosneb. See seletab väga hästi inglise vabrikantide kangekaelset vastuseisu kümnetunnilise tööpäeva billile. Nad olid liigagi hästi teadlikud sellest, et naiste ja alaealiste[26] tööaja lühendamine kahe tunni võrra toob paratamatult kaasa ka täiskasvanud meeste tööaja lühendamise. Suurtööstuse loomus ise nõuab kõigile võrdset tööaega. See, mis tänapäeval tuleneb kapitali toimest ja tööliste omavahelisest konkurentsist, saavutatakse homme — kui te kaotate töö ja kapitali vahekorra — kokkuleppega, mis rajaneb tootlike jõudude summa ja olemasolevate vajaduste summa vahekorral.

Selline kokkulepe aga võrdub individuaalse vahetuse surmamõistmisega; me jõuame järelikult tagasi oma esimese tulemuse juurde.

Põhimõtteliselt pole olemas produktide vahetust, kuid on olemas tootmisest osavõtvate tööliikide vahetus. Tootlike jõudude vahetamise viisist oleneb ka produktide vahetamise viis. Üldse vastab produktide vahetamise vorm tootmise vormile. Muutke tootmise vormi ja te leiate, et selle tagajärjel muutub produktide vaheta-misa vorm. Seepärast me näemegi ühiskonna ajaloos, et produktide tootmise viis reguleerib nende vahetamise viisi. Individuaalne vahetus vastab samuti ühele kindlale tootmisviisile, mis omakorda vastab klasside antagonismile. Seepärast ei saa olla individuaalset vahetust ilma klasside antagonismita.

Kuid korraliku kodanlase teadvus ei taha seda ilmset fakti tunnistada. Niikaua kui ollakse kodanlane, nähakse neis antagonistlikes suhetes paratamatult harmoonia ja igavese õigluse suhteid, mis ei luba kellelgi end teise kulul maksma panna. Kodanlase meelest võib individuaalne vahetus eksisteerida ilma klasside antagonismita: need on tema meelest kaks iseasja. Individuaalne vahetus, nagu kodanlane seda endale ette kujutab, ei sarnane sugugi individuaalse vahetusega, nagu see tegelikult on.

Hr. Bray teeb korraliku kodanlase illusioonist ideaali, mida ta teostada tahaks. Individuaalset vahetust puhastades, sellest kõiki seal leiduvaid antagonistlikke elemente kõrvaldades arvab ta olevat

61

leidnud «võrdsustava» suhte, mida tema arvates tuleks ühiskonnas rakendada.

Hr. Bray ei näe, et see võrdsustav suhe, see korrigeeriv ideaal, mida ta tahaks maailmas rakendada, on ise vaid olemasolev^maailma peegeldus ja et järelikult on täiesti võimatu ümber kujundada ühiskonda sellel alusel, mis pole ju midagi muud kui sellesama ühiskonna ilustatud vari. Sedamööda, kuidas vari uuesti kuju võtab, märkame, et see on praeguse ühiskonna kuju ega ole kaugeltki mitte tema unistuslik ümberkujundus.[17]

---

[17] Hr. Bray teooria leidis nagu iga teinegi teooria endale poolehoidjaid, kes lasksid end näilikkusest petta. Londonis, Sheffieldis, Leedsis ja paljudes teistes Inglismaa linnades asutati equitable-labour-exchange-bazaars [töö produktide õiglase vahetamise basaare]. Neelanud kaunis suured kapitalid, jäid kõik need basaarid skandaalselt pankrotti. Huvi nende vastu on seal alatiseks kadunud: hoiatus hr. Proudhonile! *(Marxi märkus.)*
Teatavasti ei võtnud Proudhon seda hoiatust kuulda. 1849. aastal püüdis ta ise Pariisis uut vahetuspanka asutada. See pank aga varises kokku, enne kui see jõudis regulaarselt funktsioneerimagi hakata. Proudhoni kohtulik jälitamine pidi seda kokkuvarisemist varjama. — *F. E. (Engelsi lisamärkus 1885. aasta saksakeelsele väljaandele.)*

§ III. VÄÄRTUSTE PROPORTSIONAALSUSE SEADUSE RAKENDAMINE

A. RAHA

«Kuld ja hõbe on esimesed kaubad, mille väärtus konstitueerimiseni jõudis.»

Niisiis on kuld ja hõbe. . . hr. Proudhoni poolt «konstitueeritud väärtuse» esimesed rakendused. Et aga hr. Proudhon konstitueerib produktide väärtust, määrates selle kindlaks neis produktides sisalduva töö hulgaga, siis tuleks tal teha ainult üht: tõestada, et kulla ja hõbeda väärtuse kõikumisi saab alati seletada nende tootmiseks vajaliku tööaja kõikumistega. Hr. Proudhon aga ei mõtlegi seda teha. Ta ei räägi kullast ja hõbedast kui kaubast, vaid kui rahast.

Kogu tema loogika, kui siin üldse loogikat on, seisab järgmises viguris: kulla ja hõbeda omadust olla rahaks omistab ta kõigile kaupadele, mille väärtust mõõdetakse tööajaga. Selles viguris on kahtlemata rohkem naiivsust kui salakavalust.

Et ühe või teise kasuliku produkti väärtust mõõdetakse tema tootmiseks vajaliku tööajaga, siis on see produkt alati vahetus-voimeline. Selle tõestuseks, hüüatab hr. Proudhon, on kuld ja hõbe, mis ju vastavad «vahetatavuse» soovitud tingimustele. Kuld ja hõbe on järelikult konstitueeritud olukorda jõudnud väärtus,

s. o, hr. Proudhoni idee kehastus. Ta ei oleks küll saanud valida paremat näidet. Peale selle, et kuld ja hõbe on kaubad ja et nende väärtust mõõdetakse tööajaga nagu kõikide teistegi kaupade väärtust, on kullal ja hõbedal veel omadus olla üldine vahetusvahend, olla raha. Seepärast, kui võetakse õigeks, et kuld ja hõbe on tööajaga «konstitueeritud väärtuse» rakendus, pole midagi hõlpsamat kui tõestada, et iga. kaup, mille väärtust konstitueeritakse tööajaga, on alati vahetatav, on raha.

Hr. Proudhoni peas tekib üsna lihtne küsimus: miks on kullal ja hõbedal eesõigus «konstitueeritud väärtuse» tüübiks olla?

«Eriline funktsioon, mis on tava kohaselt omane väärismetallidele — vahendada kaubanduslikku läbikäimist —, on puhtkonventsionaalne funktsioon, ja iga teine kaup võiks etendada seda osa niisama autentselt, kuigi võib-olla vähemate mugavustega; majandusteadlased tunnistavad seda ja selle kohta tuuakse mitmeid näiteid. Mis põhjustab siis seda metallide universaalset eesõigust olla rahaks ja kuidas seletada hõbeda funktsiooni sellist spetsialiseerimist, millel pole poliitilises ökonoomias ühtki analoogiat? . .. Kas ei saaks taastada nähtuste rida, millest raha on nähtavasti välja kistud, ja sellega raha tema õigele printsiibile tagasi viia?»

Küsimust niiviisi formuleerides eeldab hr. Proudhon juba ette raha. Esimene küsimus, mis ta oleks pidanud endale esitama, on järgmine: miks oli meil tänapäevaks väljakujunenud vahetuses vaja nii-öelda individualiseerida vahetusväärtust ja luua erilist vahetusvahendit? Raha ei ole mingi asi, vaid ühiskondlik suhe. Miks kujutab rahas väljendatud suhe endast tootmissuhet, just nagu iga teinegi majandussuhe, nagu tööjaotus jne.? Kui hr. Proud-honil oleks olnud sellest suhtest õige ettekujutus, siis ei oleks ta näinud rahas mingit erandit, mingit tundmatust või otsitavast reast väljakistud liiget.

Ta oleks, ümberpöördult, näinud, et see suhe on ainult üks lüli teiste majandussuhete ahelas ja on seetõttu nende teiste suhetega tihedalt seotud; ta oleks näinud, et see suhe vastab ühele kindlale tootmisviisile niisama suurel määral kui individuaalne vahetus. Mis teeb aga tema? Ta alustab sellest, et ta lahutab raha kaasaegse tootmisviisi kompleksist, et teha rahast hiljem esimene liige ettekujutatud reas, reas, mis tuleb alles avastada.

Kui erilise vahetusvahendi vajalikkust, s. o. raha vajalikkust, on. kord tunnustatud, siis jääb ainult selgitada, miks see eriline funktsioon on osaks saanud kullale ja hõbedale,

mitte aga mõnele teisele kaubale. See on teisejärguline küsimus, mille seletust ei tule enam otsida tootmissuhete omavahelisest seosest, vaid spetsiifilistest omadustest, mis kullale ja hõbedale kui teatud liiki mateeriale omased on. Seepärast on selge, et kui majandusteadlased on siin «lahkunud oma teaduse piiridest ja hakanud tegelema füüsikaga,

63

mehhaanikaga, ajalooga jne.», mida hr. Proudhon neile ette heidab, siis on nad teinud vaid seda, mis nad tegema pidid. Antud küsimus ei kuulu enam poliitilise ökonoomia valdkonda.

«See, mida ükski majandusteadlane ei ole näinud ega mõistnud,»'18 ütleb hr. Proudhon, «on majanduslik põhjus, mis on andnud väärismetallidele nende eesõiguse.»

Hr. Proudhon nägi, mõistis ja pärandas järeltulevatele põlvkondadele selle majandusliku põhjuse, mida ükski teine — täiesti põhjendatult — ei ole näinud ega mõistnud.

«Ükski ei ole tähele pannud fakti, et kuld ja hõbe olid kõigi teiste kaupade hulgas esimesed, mille väärtus konstitueerimiseni jõudis. Patriarhaalsel perioodil esinevad kuld ja hõbe veel kauplemise objektidena ning neid vahetatakse veel kangidena, kuid neil on juba ilmne valitsemise tendents ja neid eelistatakse silmanähtavalt. Vähehaaval võtavad valitsejad väärismetallid oma võimusesse ja märgivad nad oma pitseriga; sellest monarhi pühitsusest tekibki raha, s. o. kaup par excellence19. kaup, mis kõigist kaubanduse vapustustest hoolimata säilitab kindla proportsionaalse väärtuse ja mida kõigi maksete puhul vastu võetakse . . . Kulla ja hõbeda eriline joon, kordan ma, tuleneb sellest, et nad on kaupadena varakult omandanud püsivuse ja autentsuse, sest neil on metallide omadused ja neid on raske toota, eriti aga sellepärast, et riigivõim on siin vahele seganud.»

Väita, et kuld ja hõbe on kõigist kaupadest esimesed, mille väärtus konstitueerimiseni jõudis, tähendab, nagu ülalöeldust järeldub, väita vaid seda, et kuld ja hõbe said esimestena rahaks. See ongi hr. Proudhoni suur ilmutus, tõde, mida ükski teine enne teda avastanud ei ole.

Kui hr. Proudhon tahtis sellega öelda, et kuld ja hõbe on kaubad, mille tootmiseks vajalik aeg oli teada enne kui kõigi teiste kaupade tootmiseks vajalik aeg, siis on see jällegi üks neid oletusi, millega ta oma lugejaid nii ohtralt kostitab. Ja kui me tahaksime kinni pidada sellest patriarhaalsest eruditsioonist, siis me ütleksime hr. Proudhonile, et kõigepealt teati aega, mis on vajalik esmajärguliste esemete, näiteks raua jne. tootmiseks. Me ei hakkagi talle rääkima Adam Smithi klassikalisest vibust.

Kui aga ükski väärtus ei konstitueeru kunagi omaette, kuidas-võib siis hr. Proudhon pärast kõike seda rääkida veel väärtuse konstitueerimisest? Väärtust ei konstitueerita ajaga, mis on vajalik .antud produkti tootmiseks omaette, vaid proportsionaalselt kõigi teiste produktide hulgaga, mida saab toota sellesama aja jooksul. Niisiis, kulla ja hõbeda väärtuse konstitueerimine eeldab seda, et paljude teiste produktide väärtus on juba konstitueeritud.

Mitte kaup ei ole järelikult kulla ja hõbeda näol saanud «konstitueeritud

64

väärtuseks», vaid hr. Proudhoni «konstitueeritud väärtus» on kulla ja hõbeda näol saanud rahaks.

Vaadelgem nüüd lähemalt neid majanduslikke põhjusi, mis hr. Proudhoni arvates on andnud kullale ja hõbedale nende väärtuse konstitueerimise kaudu selle eelise, et nad on enne kõiki teisi produkte rahaks tõusnud.

Need majanduslikud põhjused on: «ilmne valitsemise tendents», juba «patriarhaalsel perioodil» esinev «silmanähtav eelistamine» ja teised fakti enese parafraseerimised, mis ainult suurendavad meie raskusi, sest nad mitmekordistavad fakti, mitmekordistades üksik-juhte, mida hr. Proudhon selle fakti seletamiseks ette toob. Hr. Proudhon ei ole

---

18—• s. o. k->up sona otseses mõttes. *Toim.*

19—• s. o. k->up sona otseses mõttes. *Toim.*

aga veel kõiki niinimetatud majanduslikke põhjusi tühjaks ammutanud. Siin on üks neid põhjusi, millel on suveräänne, vastupandamatu jõud:

«Raha tekib monarhi pühitsusest: valitsejad võtavad kulla ja hõbeda oma võimusesse ja märgivad nad oma pitseriga.»

Niisiis on monarhide suva hr. Proudhoni arvates poliitilise ökonoomia ülimaks põhjuseks!

Tõepoolest, peavad puuduma küll igasugused teadmised ajaloo alalt, et mitte teada tõsiasja, et just monarhid on kõigil aegadel olnud sunnitud alluma majanduselu tingimustele ega ole kunagi majanduselule seadusi ette kirjutanud. Nii poliitiline seadusandlus kui ka tsiviilseadusandlus väljendavad, protokollivad ainult majan-dussuhete nõudeid.

Kas on siis monarh see, kes on võtnud oma võimusesse kulla ja hõbeda, et neid oma pitseriga märgistades teha neist universaalsed vahetusvahendid või on need hoopis universaalsed vahe-tusvahendid, mis on võtnud oma võimusesse monarhi, sundides teda neid oma pitseriga märgistama ja neile poliitilise sanktsiooni andma?

Märk, millega hõbedat varustati ja praegugi varustatakse, ei anna tunnistust hõbeda väärtusest, vaid hõbeda kaalust. Püsivus ja autentsus, millest hr. Proudhon räägib, puutuvad ainult mündi proovi; see proov näitab, kui palju puhast väärismetalli vermitud hõbeda tükk sisaldab.

«Ainus hõbemargale seesmiselt omane väärtus,» ütleb Voltaire oma hariliku terve mõistusega, «on üks mark hõbedat, pool naela hõbedat, mis kaalub kaheksa untsi. Ainult kaal ja proov moodustavadki selle seesmise väärtuse» (Voltaire, «Law' süsteem»27).

Aga küsimus, kui palju üks unts kulda või hõbedat väärt on, jääb ikka veel lahendamata. Kui tükk kašmiiri «Grand Colberfi» kauplusest kannab vabrikumärgina pealkirja «puhas vill», siis ei saa meie sellest vabrikumärgist veel midagi teada kašmiiri väärtuse kohta. Me peame ikkagi veel kindlaks tegema, kui palju see vill väärt on.

65

«Phihppe I, .Prantsuse kuningas,» ütleb hr. Proudhon, «lisas Karl Suure Tours'i naelale ühe kolmandiku ligatuuri, sest ta kujutles, et kuna tal on münti-mise ainuõigus, siis võib ta talitada nii, nagu talitab iga kaupmees, kellel on ühe või teise produkti monopol. Mida kujutas siis endast tegelikult see rahavõltsi-mme, mida Philippe'ile ja tema järglastele nii palju ette on heidetud? See on kaubandusliku rutiini seisukohalt väga oige, kuid majandusteaduse seisukohalt täiesti vale arutlus, mis seisab selles, et kui pakkumine ja nõudmine reguleerivad väärtust, siis võib tõsta asjade hinnet ning järelikult nende väärtust sel teel et — emb-kumb — kas tehakse nad kunstlikult haruldasemaks või haaratakse taielikult enda kätte nende tootmine, ja et see käib kulla ja hõbeda kohta niisamuti nagu vilja, veini, oli ja tubaka kohta. Kuid vaevalt oli Philippe'i pettus hakanud kahtlusi äratama, kui tema müntide väärtus oligi juba langenud nende oigele tasemele, ja ta kaotas sellega kõik, mis ta oli lootnud võita oma alamate arvel. Samasugune saatus tabas hiljem ka kõiki teisi selliseid katseid.»

' Kõigepealt on juba korduvalt tõestatud, et kui valitseja võtab nõuks münte võltsida, siis ta kaotab ise sealjuures. Mida ta võidab üheainsa korra müntide esimese väljalaske puhul, selle ta kaotab hiljem iga kord, kui võltsitud mündid tulevad talle tagasi maksude näol jne. Kuid Philippe ja tema järglased oskasid kaitsta end enamvähem^ hästi selle kahju vastu; lasknud ringlusse võltsitud mündid, käskisid nad otsekohe kõik mündid endise proovi järgi ümber müntida.

Aga siis, kui Philippe I oleks tõepoolest nii arutlenud nagu hr. Proudhon, siis ei oleks Philippe I arutlused «kaubanduse seisukohalt» kuigi õiged olnud. Ei Philippe I ega hr. Proudhon ilmuta kuigi palju kaubanduslikku vaistu, kui nad kujutlevad, et kulla väärtust võib muuta nagu iga teisegi kauba väärtust ainuüksi sel põhjusel, et nende väärtuse määrab pakkumise ja nõudmise vahekord.

Kui kuningas Philippe oleks käskinud nimetada üht muid vilja kaheks müiks viljaks,_siis oleks ta olnud kelm. Ta oleks tüssanud kõiki rendisaajaid, kõiki neid inimesi, kel oli saada sada muid vilja; tema pärast oleksid nad kõik saanud saja müi vilja asemel kõigest viiskümmend. Oletage, et kuningas oli kellelegi sada muid vilja võlgu; tal oleks tulnud tagasi anda ainult viiskümmend. Kuid kaubanduses ei oleks sada muid rohkem väärt olnud kui endised viiskümmend muid. Nime muutmine ei muuda asja

ennast. Nõudmise ja pakkumise objektiks oleva vilja hulk ei vähene ega suurene paljast nime muutmisest. Et järelikult pakkumise ja nõudmise vahekord on sellest nime muutmisest hoolimata endiseks jäänud, siis ei toimu ka vilja hinnas mingit reaalset muutust. Asjade pakkumisest ja nõudmisest kõneldes ei kõnelda ju sugugi asjade nimetuste pakkumisest ja nõudmisest. Philippe I ei loonud kulda ega hõbedat, nagu hr. Proudhon ütleb; ta lõi ainult müntide nimetusi. Nimetage oma prantsuse kašmiirid aasia kašmiirideks ja on väga võimalik, et teil lähebki korda petta üht või kaht ostjat; aga niipea kui pettus avastatakse, langeb teie niinimetatud aasia kašmiiride

65

hind prantsuse kašmiiride hinna tasemele. Kulda ja hõbedat vale märgiga varustades võis kuningas Philippe I ainult niikaua rahvast petta, kuni see pettus avastati. Nagu iga teinegi poodnik, tüssas ta oma kliente sellega, et ta oma kaupu vale märgiga varustas; see aga võis kesta ainult mõnda aega. Varem või hiljem pidi ta saama tunda kaubandusseaduste rangust. Kas see ongi see, mida hr. Proudhon tahtis tõestada? Ei, sugugi mitte. Tema arvates on see hoopis valitseja, mitte aga kaubandus, kes rahale väärtuse annab. Mida tõestas ta aga tegelikult? Et kaubandusel on suurem võim kui valitsejal. Valitseja käskigu pealegi, et üks mark peab edaspidi olema kaks marka, kaubandus aga ütleb teile ikka, et need kaks marka ei ole rohkem väärt kui üks endine mark.

Kuid küsimus väärtusest, mille määrab töö hulk, ei nihku kõige selle tõttu sammugi edasi. Jääb ikkagi lahtiseks, kas üheks endiseks margaks muutunud kahe marga väärtuse määravad tootmiskulud või määrab selle pakkumise ja nõudmise seadus?

Hr. Proudhon jätkab:

«Tuleb koguni märkida, et kui kuningas oleks saanud müntide võltsimise asemel kahekordistada nende huika, siis oleks kulla ja hõbeda vahetusväärtus — ikka sellesama proportsionaalsuse ja tasakaalu tõttu — sedamaid poole võrra langenud.»

Kui see vaade, mida hr. Proudhon jagab teiste majandusteadustega, on õige, siis räägib see nende pakkumise ja nõudmise doktriini kasuks, mitte sugugi aga hr. Proudhoni proportsionaalsuse kasuks. Sest ükskõik kui palju tööd selles kahekordses kulla-ja hõbedahulgas ka sisalduks, selle vaate kohaselt oleks kulla ja hõbeda väärtus vähenenud poole võrra üksnes sellepärast, et nõudmine oleks jäänud muutumata, pakkumine aga oleks kahekordistunud. Või langeb vahest «proportsionaalsuse seadus» sedapuhku ühte nii väga põlatud pakkumise ja nõudmise seadusega? See hr. Proudhoni õige proportsionaalsus on ju tõepoolest sedavõrd elastne ja võimaldab nii palju variatsioone, kombinatsioone ja permutatsioone, et ta võiks ükskord ka pakkumise ja nõudmise seadusega ühte langeda.

Öelda, et «iga kaup on vahetatav, kui mitte tegelikult, siis vähemalt juriidiliselt», ja põhjendada seda osaga, mida etendavad kuld ja hõbe, tähendab seda osa mitte mõista. Kuld ja hobe on ainult sellepärast juriidiliselt vahetatavad, et nad on vahetatavad tegelikult; tegelikult aga on nad vahetatavad sellepärast, et tootmise kaasaegne organisatsioon universaalset vahetusvahendit vajab. Õigus on vaid fakti ametlik tunnustus.

Me nägime, et hr. Proudhoni näide, kus ta kujutab raha kui konstitueeritud seisundisse jõudnud väärtuse praktilist rakendust, on tal valitud üksnes selleks, et salakaubana sisse sokutada kogu

67

oma vahetatavuse teooriat, s. o. tõestada, et iga tootmiskulude järgi hinnatud kaup peab rahaks saama. See oleks kõik suurepärane, kui ainult poleks seda väikest viga, et just kuld ja hõbe kui raha on kõikide kaupade hulgas ainsad, mida tootmiskulud ei määra; see on sedavõrd oige, et neid on võimalik ringluses paberiga asendada. Niikaua kui peetakse kinni teatud proportsioonist ringluse vajaduste ja väljalastud rahahulga vahel — olgu see raha paberist, kullast, plaatinast või vasest —, ei või olla juttu sellest, et kurni pidada mingist proportsioonist raha sisemise väärtuse (tootmiskulude) ja tema

nominaalse väärtuse vahel. Pole kahtlust, et rahvusvahelises kaubanduses määrab tööaeg raha täpselt niisamuti nagu iga teisegi kauba. See on aga nii sellepärast, et isegi kuld ja hõbe on rahvusvahelises kaubanduses vahetusvahendiks produktina, mitte aga rahana; see tähendab, et kuld ja hõbe kaotavad seal «püsivuse ja autentsuse» iseloomu, «monarhi pühitsusest» tekkinud asja iseloomu, mis hr. Proudhoni arvates on nende spetsiifiliseks jooneks. Seda tõde mõistis Ricardo niivõrd hästi, et — võtnud kogu oma süsteemi aluseks tööajaga määratava väärtuse ja öelnud, et «kullal ja hõbedal on nagu kõigil teistelgi kaupadel väärtust üksnes vastavalt töö hulgale, mis on vajalik nende tootmiseks ja turule toimetamiseks» — ta lisab siiski, et raha väärtust ei määra raha mateerias kehastunud tööaeg, vaid ainult pakkumise ja nõudmise seadus.

«Kuigi paberrahal pole mingit sisemist väärtust, võib paberraha vahetusväärtus tema hulga piiramise korral siiski võrduda samanimeliste metallmüntide või neis sisalduva metalli väärtusega. Sellesama printsiibi kohaselt, s. o. raha hulga piiramise tõttu, võivad madalama väärtusega mündid ringelda nii, nagu vastaks nende väärtus seadusega kindlaksmääratud kaalule ja proovile,' mitte aga neis tegelikult sisalduva puhta metalli sisemisele väärtusele. Seepärast me näeme Inglise rahanduse ajaloos, et meie metallraha ei kaotanud kunagi väärtust sellessamas proportsioonis, milles seda raha võltsiti. Põhjus on selles, et metallraha hulka ei suurendatud kunagi proportsionaalselt tema sisemise väärtuse vähenemisega» (Ricardo, tsit. teos).

J. B. Say märgib nende Ricardo sõnade puhul järgmist:

«Minule näib, et nimetatud näitest oleks pidanud piisama autori veenmiseks selles, et igasuguse väärtuse aluseks ei ole kauba valmistamiseks vajaliku loo hulk vaid vajadus, mida selle kauba järele tuntakse, ja selle kauba harukord-. sus»26.

Niisiis raha, mis Ricardo arvates ei ole enam tööajaga määratav väärtus ja mida J. B. Say kasutab seepärast näitena Ricardo veenmiseks selles, et ka teisi väärtusi ei saa määrata tööajaga, — seesama raha, ütlen ma, mida J. B. Say võtab ainuüksi pakkumise ja nõudmisega määratava väärtuse näitena, on hr. Proudhonil seevastu näiteks par excellence . . . tööajaga konstitueeritud väärtuse rakendamise kohta.

68

Küsimuse lõpetamiseks märgime, et kui raha ei ole tööajaga «konstitueeritud väärtus», siis võib tal veelgi vähem ühist olla hr. Proudhoni õige «proportsionaalsusega». Kuld ja hobe on alati vahetatavad sellepärast, et nende eriliseks funktsiooniks on olla universaalne vahetusvahend, mitte sugugi aga sellepärast, et neid on olemas rikkuste kogusummaga proportsionaalsel hulgal; ehk, seda veel paremini sõnastades, nad on alati proportsionaalsed sellepärast, et nad on kõikide kaupade hulgast ainsad, mida kasu-tatakse rahana, universaalse vahetusvahendina, olenemata sellest, milline olekski nende hulga ja rikkuste kogusumma suhe.

«Ringluses olevat raha ei saa kunagi olla nii palju, et ta üleliigseks muu tuks; sest vähendades raha väärtust, te suurendate sellessamas proportsioonis tema hulka, ja suurendades tema väärtust, te vähendate tema hulka» (Ricardo).

«Küll on poliitiline ökonoomia üks segapudru!» hüüatab hr. Proudhon.

«Neetud kuld! hüüatab naljakalt» (hr. Proudhoni suu läbi) «üks kommunist. Niisamasuguse õigusega võiks ütelda: neetud nisu, neetud viinamarjapõõ-sad, neetud lambad! — sest iga kaubanduslik väärtus peab nagu kuld ja hõbegi leidma täpse ning range määratluse.»

See idee: anda lammastele ja viinamarjapõõsastele raha omadused, ei ole uus. Prantsusmaal kuulub see Louis XIV sajandisse. Tol ajajärgul, mil raha oli hakanud muutuma kõikvõimsaks, kuuldus kurtmist kõigi teiste kaupade väärtuse languse üle ja inimesed igatsesid momendi saabumist, kus «iga kaubanduslik väärtus» võiks omandada täpse ning range määratluse, võiks muutuda rahaks. Juba Boisguilleberfil, ühel kõige vanemal prantsuse majandusteadlasel, leiame me järgmise lause:

«Siis tõrjuvad loendamatud konkurendid, kelleks on oma õige väärtuse tagasi saanud kaubad ise, raha tema loomulikesse piiridesse tagasi» («XVIII sajandi majandusteadlased-finantsistid», lk. 422, Daire'i väljaanne).

Me näeme, et kodanluse esimesed illusioonid on ka tema viimased illusioonid.

B. ÜLEJÄÄK, MIDA ANNAB TÖÖ

«Poliitilist ökonoomiat käsitlevais raamatuis võib leida järgmist mõttetut hüpoteesi: kui kõigi asjade hind kahekordistuks... Just nagu kõigi asjade hmd polekski asjade proportsioon ja nagu oleks võimalik kahekordistada proportsiooni, suhet, seadust!» (Proudhon, I kd., lk. 81.)

Majandusteadlased sattusid säärasele eksiteele sellepärast, et nad ei osanud rakendada «proportsionaalsuse seadust» ega «konstitueeritud väärtust».

69

Õnnetul kombel leiame hr. Proudhoni enda raamatust, I kd., lk. 110, sellesama mõttetu hüpoteesi: «kui palk üldiselt tõuseks, siis tõuseks kõigi asjade hind». Pealegi tuleb märkida, et kui kõnesolev lause tulebki poliitilise ökonoomia teostes ette, siis võib sealt leida ka tema seletust.

«Kui öeldakse, et kõigi kaupade hind tõuseb või langeb, siis jäetakse seal-1 juures üks voi teine kaup alati välja; väljajäetud kaubaks on tavaliselt raha või töö» («Pealinna entsüklopeedia ehk Teadmiste universaalne leksikon», *VI kd., Seniori artikkel «Poliitiline ökonoomia», London 1836[29]. Selle väljenduse kohta vt. ka: J. St. Miil, «Esseed poliitilise ökonoomia mõne lahendamata küsimuse kohta», London 1844, ja Tooke, «Hindade ajalugu» jne., London 1838[30]).

Siirdugem nüüd «konstitueeritud väärtuse» ja muude proportsionaalsuste teise rakendusviisi juurde — proportsionaalsuste juurde, mille ainus puudus seisab selles, et nad on üpris vähe proportsionaalsed; vaadakem, kas härra Proudhonil on siin rohkem õnne kui lammaste kuulutamisel rahaks.

«Aksioom, et igasugune töö peab andma teatud ülejääki, leiab majandusteadlaste juures üldist tunnustust. Minule on see seisukoht universaalseks ning absoluutseks tõeks; see järeldub proportsionaalsuse seadusest, mida võib pidada kogu majandusteaduse summeeringuks. Kuid majandusteadlased vabandagu mind: printsiip, et igasugune töö peab andma teatud ülejääki, on nende teoorias mõttetu ja seda ei saa kuidagi tõestada» (Proudhon).

Selle tõestamiseks, et igasugune töö peab andma teatud ülejääki, personifitseerib hr. Proudhon ühiskonda; ta teeb sellest ühiskonna-isiku, sellise ühiskonna, kes ei ole kaugeltki mitte isikute ühiskond, sest tal on omad erilised seadused, milledel ei ole midagi tegemist isikutega, kellest ühiskond koosneb, ja «omaenda mõistus» — mitte tavaline inimmõistus, vaid kainest mõistusest lahkuminev mõistus. Hr. Proudhon heidab majandusteadlastele ette selle kollektiivse olendi isiksuse mittemõistmist. Meil on hea meel, et me saame tuua temale vastuväiteks järgmise tsitaadi ühelt ameerika majandusteadlaselt, kes heidab teistele majandusteadlastele ette hoopis vastupidist:

«Moraalsele indiviidile (the mõral entity), grammatilisele olendile (the gram-matical being), keda nimetatakse ühiskonnaks, on omistatud selliseid omadusi, niis tegelikult eksisteerivad ainult nende inimeste kujutluses, kes teevad sõnast asja... See on põhjustanud poliitilises ökonoomias palju raskusi ja kahetsusväärseid arusaamatusi» (Th. Cooper, «Loengud poliitilise ökonoomia elementidest», Columbia 1826[31]).

Hr. Proudhon jätkab:

«See töödst pärineva ülejäägi printsiip on ainult sellepärast rakendatav indi viididele, et ta tuleneb ühiskonnast, kes kannab niiviisi indiviididele üle omaenda seaduste heategevat mõju.»

70

Kas hr. Proudhon tahab sellega öelda lihtsalt seda, et ühiskonnas elava indiviidi toodang on isoleeritud indiviidi toodangust suurem? Kas ta mõtleb sellega assotsieeritud indiviidide tootmise ülejääki assotsieerimata indiviidide tootmisega võrreldes? Kui see on nii, siis me võime nimetada talle sadakond majandusteadlasi, kes on väljendanud seda lihtsat tõde ilma müstitsismita, millega hr. Proudhon end ümbritseb. Hr. Sadler näiteks ütleb järgmist:

«Ühendatud töö annab tulemusi, milleni individuaalne töö kunagi ei küüniks. See tähendab, et inimkonna arvulise kasvuga ületavad tema ühendatud töö produktid kaugelt selle summa, mis tuleneks rahvastiku juurdekasvu arvude lihtsast liitmisest ... Nii mehhaanilistes tootmisharudes kui ka teaduslikus töös võib üks inimene nüüd ühe päevaga rohkem korda saata kui isoleeritud indiviid kogu oma elu jooksul. Matemaatika aksioom, mille järgi tervik võrdub tema osade summaga, ei pea kõnesolevas küsimuses paika. Mis puutub töösse, sellesse inimese olemasolu suuresse alussambasse (the great pillar of

human existenee), siis võib ütelda, et ühendatud jõupingutuste produkt ületab kaugelt kõike seda, mida individuaalsed ja lahusolevad jõupingutused kunagi võiksid toota» (Th. Sadler, «Rahvastusseadus», London 1830[32]).

Pöördugem tagasi hr. Proudhoni juurde. Ta ütleb, et ülejääk, mida töö annab, on seletatav ühiskonna-isikuga. Selle isiku elu korraldavad seadused on vastupidised seadustele, mis määravad inimese kui indiviidi tegevust; seda tahab hr. Proudhon «faktide» varal tõestada.

«Uue majandusliku menetluse avastamine ei saa kunagi tuua leidurile niisama suurt kasu kui ühiskonnale .. . On tähele pandud, et raudtee-ettevõtted on ettevõtjaile palju väiksemaks rikkuse allikaks kui riigile... Kaupade transportimine hobuveokitega maksab keskmiselt 18 santiimi tonnkilomeeter, kaasa arvatud pealelaadimine ja lattu toimetamine. On välja arvutatud, et tavaline raud-tee-ettevõte ei annaks sellise tariifiga isegi 10 protsenti puhaskasumit, s. o. tooks umbes niisama palju sisse kui hobutranspordiettevõte. Kuid oletagem, et raudteeveo kiirus suhtub hobuveo kiirusesse nagu 4:1. Sellisel juhul — arvesse võttes, et aeg on ühiskonnale väärtus ise — annab raudtee võrdsete tariifide puhul hobuveoga võrreldes 400 protsenti rohkem kasu. Ometi ei realiseeru see hiiglasuur, ühiskonnale nii reaalne kasu kaugeltki mitte samasuguses proportsioonis transpordiettevõtte omanikule, kes, võimaldades ühiskonnale 400 protsendi suurust kasu, ei saa ise 10 protsenti. Tõepoolest, oletagem veelgi suurema selguse mõttes, et raudtee tõstis oma tariifi 25 santiimini, hobuveo tariif aga on endiselt 18 santiimi; sellisel juhul jääks raudtee otsekohe kõigist oma veostest ilma. Saatjad ja saajad, kõik tuleksid tagasi vanade furgoonide juurde ja, kui vaja, isegi talumehevankrite juurde. Lokomotiivist loobutaks täielikult: 400-protsendiline ühiskondlik kasu toodaks ohvriks 35-protsendilisele erakahjule. Selle põhjus oleks ilmne: kasu, mis tuleneb raudteevedude kiirusest, on täiel määral ühiskondlik kasu; iga indiviid võtab sellest osa ainult minimaalses ulatuses (ärgem unustagem, et jutt on praegu ainult kaupade transpordist), kahju seevastu puutub tarbijasse otseselt ning isiklikult. Neljasajane ühiskondlik kasu on ühe indiviidi jaoks — kui ühiskonnas on ainult miljon inimest — neli kümnetuhandikku; tarbija 33-protsendiline kahju aga eeldaks 33 miljoni suurust ühiskondlikku puudujääki» (Proudhon).

71

Väljendagu hr. Proudhon pealegi neljakordistatud kiirust 400 protsendi näol esialgsest kiirusest; kui ta aga seab kõrvuti kiiruse protsendid ja kasumi protsendid ning tahab kindlaks teha proportsiooni kahe suhte vahel, mis on küll mõlemad protsentidega mõõdetavad, kuid on sellegipärast mitteühismõõdulised, siis tähendafe see ju proportsiooni kindlakstegemist protsentide vahel ja asjade eneste kõrvalejätmist.

Protsendid jäävad alati protsentideks. 10 protsenti ja 400 puot-senti on ühismõõdulised; nad suhtuvad üksteisesse nagu 10:400. Hr. Proudhon järeldab sellest, et 10 protsenti kasumit on 40 korda vähem väärt kui neljakordistatud kiirus. Välise viisakuse säilitamiseks ütleb ta, et aeg on ühiskonnale väärtus (time is money). See eksitus tuleb sellest, et tal on uduselt meeles mingi suhe väärtuse ja tööaja vahel; seepärast ta tõttabki võrdsustama tööaega ja transportimiseks kuluvat aega, s. t. ta samastab kogu ühiskonnaga mõningaid kütjaid, rongijuhte ja vagunisaatjaid, kelle tööaeg transportimise ajaga tõepoolest täiesti ühte langeb. Nii muutub tal kiirus ühekorraga kapitaliks ja tal on nüüd täielik õigus öelda: «400-protsendiline kasu tuuakse ohvriks 35-protsendilisele kahjule». Esitanud matemaatikuna selle kummalise väite, selgitab ta meile seda majandusteadlasena.

«Neljasajane ühiskondlik kasu on ühe indiviidi jaoks — kui ühiskonnas on ainult miljon inimest — neli kümnetuhandikku.» Olgu pealegi, kuid jutt ei ole ju 400-st, vaid 400 protsendist; 400 protsenti kasu on aga indiviidi jaoks samuti 400 protsenti, ei rohkem ega vähem. Kapitali suurusest olenemata moodustavad dividendid ikka 400 protsenti. Mis teeb hr. Proudhon? Ta peab protsente kapitaliks ja otsekui kartes, et see segadus, mille ta on tekitanud, ei ole veel küllalt ilmne, küllalt «arusaadav», jätkab ta:

«Tarbija 33-protsendiline kahju eeldaks 33 miljoni suurust ühiskondlikku puudujääki.» Iga tarbija 33-protsendiline kahju jääb ka miljonile tarbijale samuti 33-protsendiliseks kahjuks. Edasi, kuidas võib hr. Proudhon, kui ta vähegi asja tunneks, kinnitada, et ühiskondlik puudujääk moodustab 33-protsendilise kahju puhul 33 miljonit, kui ta ei tea ei ühiskondliku kapitali suurust ega isegi asjasthuvitatud üksikisiku kapitali suurust? Niisiis ei piisanud hr. Proudhonile sellest, et ta ajas segi kapitali ja protsendid; ta ületab end, samastades ettevõttesse mahutatud kapitali ettevõttest huvitatud isikute arvuga.

«Tõepoolest, oletagem veelgi suurema arusaadavuse mõttes», et meil on tegemist teatud kapitaliga. Jaotades 400 protsendi suuruse ühiskondliku kasumi miljoni osaniku vahel, kes on mahutanud igaüks 1 frangi, saame 4 franki tulu isiku kohta, mitte aga 0,0004, nagu väidab hr. Proudhon. Iga osaniku 33 protsendi suurune kahju

72

kujutab endast samuti 330 000 frangi suurust ühiskondlikku puudujääki, mitte aga 33 000 000 (100:33=1 000 000:330 000).

Oma ühiskonna-isiku teooriast haaratuna unustab hr. Proud-hon jagada sajaga. Niisiis saadakse 330 000 franki kahju. Kuid 4 franki kasumit isiku kohta on ühiskonnale 4 miljonit franki kasumit. Niiviisi jääb ühiskonnale 3 670 000 frangi suurune puhaskasum. See täpne arvutus ei tõesta seda, mida hr. Proudhon toestada tahtis, vaid just vastupidist, nimelt seda, et ühiskonna kasud ja kahjud ei ole sugugi pöördvõrdelised indiviidide kasude ja kahjudega.

Parandanud need lihtsad puht arvutusvead, vaadakem järeldusi, milledele me jõuaksime, kui me, ilma nende arvutusvigadeta, tahaksime raudteede alal kinni pidada hr. Proudhoni poolt kindlaksmääratud suhtest kiiruse ja kapitali vahel. Oletagem, et neli korda kiirem vedu on neli korda kallim; sellisel juhul ei annaks see vedu vähem kasumit kui hobutransport, mis on neli korda aeglasem ja neli korda odavam. Niisiis, kui hobutransport maksab 18 santiimi, võiks raudtee võtta 72 santiimi. See oleks «range matemaatiline» järeldus hr. Proudhoni eeldustest — tema arvutusvead jällegi kõrvale jättes. Nüüd aga ütleb ta meile äkki, et kui raudtee ei võtaks isegi 72, vaid võtaks kõigest 25 santiimi, siis jääks tä sedamaid kõigist veostest ilma. Eks muidugi, me peaksime siis tagasi pöörduma furgoonide ja isegi talumehevankrite juurde. Kui me aga tohime hr. Proudhonile nõu anda, siis ärgu ta unustagu sajaga jagamist oma «Progressiivse assotsiatsiooni programmis». Kuid, paraku, me võime vaevalt loota selle nõu kuuldavõtmist, sest hr. Proudhon on niivõrd vaimustatud oma «progressiivsest» arvu-tusest, mis tema «progressiivsele assotsiatsioonile» vastab, et ta suure uhkusega hüüatab:

«Väärtuse antinoomia lahendamisega ma näitasin juba teises peatükis, et kasulikust Ieiutusest on leidurile endale — mis ta ka ei teeks — võrratult vähem tulu kui ühiskonnale; seda ma tõestasin range matemaatilise täpsusega!»

Pöördugem tagasi ühiskonna-isiku fiktsiooni juurde, fiktsiooni juurde, mille ainsaks eesmärgiks oli tõestada järgmist lihtsat tõde, et iga uus leiutus alandab produkti vahetusväärtust, sest ta võimaldab toota rohkem kaupu sellesama tööhulgaga. Ühiskond ei saa järelikult kasu sellepärast, et ta saab rohkem vahetusväärtusi, vaid sellepärast, et ta saab sellesama väärtuse eest rohkem kaupu. Mis puutub leidurisse, siis langeb tema kasum konkurentsi mõjul järkjärgult kasumite üldise tasemeni. Kas hr. Proudhon tõestas selle väite nii, nagu ta seda teha tahtis? Sugugi mitte. See ei takista teda aga majandusteadlastele ette heitmast, et need selle tõestamata on jätnud. Et talle vastupidist tõestada, tsiteerime ainult

73

Ricardot ja Lauderdale'i. Ricardo seisab koolkonna eesotsas, kes määrab väärtust tööajaga; Lauderdale on üks neist, kes kõigeäge-damalt kaitsevad väärtuse määramist pakkumise ja nõudmisega. Kuid mõlemad tõestavad üht ja sedasama väidet.

«Muutes pidevalt tootmist hõlpsamaks, me vähendame pidevalt mõnede varem toodetud asjade väärtust, kuigi me sellega suurendame mitte ainult natsionaalset rikkust, vaid tõstame ka tulevast tootmisvoimet... Niipea kui me oleme masinate abil voi oma loodusteadusalaste teadmiste tõttu sundinud loodusjõude tegema mõnda tööd, mida varem tegi inimene, langeb vastavalt selle töö vahetusväärtus. Kui jahuveski ringiajamiseks_oli enne vaja kümne inimese tööd, siis aga avastati, et tuule või vee abil on võimalik nende kümne inimese tööd säästa, siis langeb sellest momendist alates jahu, s. o. veskitöö produkti väärtus pro-portsionaalselt säästetud töö hulgaga; ühiskond aga saab rikkamaks kõigi nende asjade väärtuse võrra, mida nende kümne inimese tööga on võimalik valmistada; sest nende inimeste ülalpidamiseks määratud fond ei ole sealjuures põrmugi vähenenud» (Ricardo).

Lauderdale ütleb omakorda järgmist:

«Kapitalidest saadav kasum tuleneb alati kas sellest, et kapitalid asendavad osa tööd, mida inimene muidu käsitsi peaks tegema, või sellest, et nad teevad inimese oma võimeid ületavat tööd, mida inimene ise teha ei suudaks. Masinate omanikud saavad tavaliselt õige vähe kasumit masinate poolt asendatud töö hinnaga võrreldes; see asjaolu annab ehk põhjust kahelda meie seisukoha õigsuses. Aurupump näiteks pumpab kivisöekaevandusest ühe päevaga rohkem vett välja, kui seda võiksid seljas välja kanda kolmsada meest, — isegi siis, kui nad moodustaksid ahela; pole ka mingit kahtlust selles, et aurupump teeb nende töö palju odavamalt. See on maksev ka kõigi teiste masinate kohta. Nad teevad odavama hinnaga ära selle töö, mida inimesed, keda nad asendavad, varem käsitsi tegid ... Oletagem, et nelja mehe tööd asendava masina leiutaja sai patendi; et tema absoluutse eesõiguse tõttu tal pole mingit konkurentsi, välja arvatud tööliste tööst tulenev konkurents, siis on selge, et niikaua, kui eesõigus kehtib, on jiende tööliste palk leiutajale tema toodete hinna määramisel otsustavaks mõõdupuuks; oma toodangule mineku kindlustamiseks peab leiutaja nõudma pisut vähem tööliste palgast, kelle tööd tema masin asendab. Aga niipea kui eesõiguse tähtaeg lõpeb ja kui ilmub teisi taolisi masinaid, mis leiutaja omaga võistlema hakkavad, tuleb leiutajal reguleerida oma hinda üldise printsiibi alusel, vastavalt masinate rohkusele. Mahutatud kapitali kasum .. ., kuigi see tuleneb asendatud tööst, reguleerub lõpuks, nagu kõigil teistelgi juhtudel, kapita11 -omanike omavahelise konkurentsiga, mitte aga asendatud töö väärtusega; selie konkurentsi astme aga määrab alati antud otstarbeks pakutud ja nõutud kapitalide kvantitatiivne vahekord.»

Lõppkokkuvõttes tuleb seega välja, et kui kasum on uues tootmisharus kõrgem kui teistes tootmisharudes, siis leidub ikka kapitale, mis sellesse uude tootmisharusse voolavad, kuni kasu-minorm seal üldise tasemeni langeb.

Me nägime äsja, et raudteede näide ei saanud üldse valgust heita ühiskonna-isiku fiktsioonile. Sellest hoolimata jätkab hr. Proudhon julgelt oma arutlusi:

74

«Nüüd, kus me oleme selles asjas selgust saanud, pole midagi kergemat kui selgitada, miks töö peab jätma igale tootjale teatud ülejäägi.»

See, mis nüüd järgneb, kuulub klassikalisse vanaaega. See on luuleline muinasjutt, mille eesmärgiks on lasta puhata lugejat, keda eelnenud ranged matemaatilised tõestused on väsitanud. Hr. Proudhon nimetab oma ühiskonna-isiku Prometeuscks, kelle kangelastegusid ta järgmiselt ülistab:

«Looduse rüpest tulnud Prometeus ärkab kõigepealt ellu kütkestavas tegevusetuses» jne. jne. «Siis hakkab Prometeus tööle ja juba esimesest päevast peale, teise loomise esimesest päevast peale, on Prometeuse produkt, s. t. tema rikkus, tema jõukus, võrdne kümnega. Teisel päeval viib Prometeus läbi tööjaotuse ja tema produkt kasvab sajani. Kolmandal päeval ja kõigil järgmistel päevadel leiutab Prometeus masinaid, avastab kehade uusi kasulikke omadusi, uusi loodusjõude.. . Tema töötegevuse iga uue sammuga suureneb tema toodang?, temale õnneküllust kuulutades. Ja lõpuks, sest tarbimine tähendan temale tootmist, on selge, et tarbimise iga päev, viies endaga kaasa ainult eelmise päeva produkti, jätab temale järgnevaks päevaks produkti ülejäägi.»

Küll on see hr. Proudhoni Prometeus veider tegelane, loogikas niisama nõrk kui poliitilises ökonoomiaski! Niikaua kui Prometeus ainult õpetab meile, et tööjaotus, masinate rakendamine, loodusjõudude ja teaduse võimaluste kasutamine mitmekordistavad inimeste tootlikke jõude ja annavad isoleeritud töö produktiga võrreld-es teatud ülejääki, niikaua on selle uue Prometeuse õnnetuseks vaid see asjaolu, et ta tuleb liiga hilja. Niipea aga, kui Prometeus hakkab rääkima tootmisest ja tarbimisest, muutub ta otse groteskseks. Tarbimine tähendab temale tootmist; teisel päeval tarbib ta seda, mis ta eelmisel päeval tootis, ja niiviisi on tal alati ühe päeva töö ette tehtud; see ettetehtud töö ongi tema «ülejääk, mida annab töö,>: Kuid tarbides täna seda, mis ta eile tootis, pidi ta küll esimesel päeval, millel polnudki eilset, töötama kahe päeva eest, et saada ühe päeva töö tagavaraks. Kuidas sai Prometeus aga esimesel päeval selle ülejäägi, kuna tal polnud ju siis veel tööjaotust, masinaid ega mingeid teadmisi loodusjõudude kohta, välja arvatud tule jõud? Niisiis, küsimuse taandamine «teise loomise esimesele päevale» ei vii küsimust sammugi edasi. See osalt kreekapärane^ja osalt juudipärane, ühtaegu müstiline ja_allegooriline nähtuste seletamise viis annab hr. Proudhonile täie õiguse öelda:

"Ma tõestasin teooria ja faktide varal printsiibi, et iga töö peab andma teatud ülejääki.»

Faktid — see on kuulus progressiivne arvutus; teooria — see on müüt Prometeusest.

"Kuid see printsiip, mis on niisama kindel kui mõni aritmeetiline tõde,» jätkab hr. Proudhon, «ei ole veel kaugeltki mitte kõigile inimestele reaalsuseks

75

saanud. Samal ajal kui kollektiivse töötegevuse edukäik suurendab pidevalt iga individuaalse tööpäeva produkti ja kui selle suurenemise paratamatuks tagajärjeks peaks olema — endise palga korral — töötaja pidev rikastumine, näeme ometigi, et ühed ühiskonnakihid ajavad kokku kasumeid, teised aga hukkuvad viletsusest.»

1770. aastal oli Suurbritannia ühendatud kuningriigis 15 miljonit elanikku; rahvastiku tootlik osa aga oli 3 miljonit. Tehniliste täiustuste tootlik jõud vastas veel umbes 12 miljonile inimesele, nii et tootlike jõudude üldsumma võrdus 15 miljoniga. Tootlike jõudude ja rahvaarvu suhe oli seega 1:1, tehniliste täiustuste tootlikkuse ja käsitsitöö tootlikkuse suhe aga oli 4:1.

1840. aastal ei ületanud rahvaarv 30 miljonit, tootlikku elanikkonda oli 6 miljonit, tehniliste täiustuste tootlikkus oli samal ajal jõudnud 650 miljonile, s. t. moodustas kogu rahvastikuga suhte 21:1, käsitsitöö tootlikkusega aga suhte 108:1.

Tööpäeva tootlikkus oli seega Inglise ühiskonnas seitsmekümne aasia jooksul suurenenud 2700 protsendi võrra, s. t., et 1840. aastal toodeti ühe päevaga kakskümmend seitse korda rohkem kui 1770. aastal. Hr. Proudhoni järgi tuleks üles seada järgmine küsimus: miks ei olnud inglise tööline 1840. aastal kakskümmend seitse korda rikkam kui 1770. aastal? Säärast küsimust üles seades eeldatakse muidugi, et inglased oleksid võinud toota nimetatud rikkusi ilma nende ajalooliste tingimusteta, milledes nad tegelikult toodeti, s. o. ilma erakapitalide akumulatsioonita, ilma kaasaegse tööjaotuseta, ilma vabrikuta, ilma anarhilise konkurentsita, ilma palgatöö süsteemita, ühesõnaga ilma kõige selleta, mis klasside antagonismil rajaneb. Just need tingimused aga olidki vajalikud tootlike jõudude arenemiseks ja selle ülejäägi kasvamiseks, mida annab töö. Et saavutada see tootlike jõudude arenemine, see ülejääk, mida annab töö, oli järelikult vaja klasse, kes kasumeid kokku ajavad, ja teisi, kes hukkuvad viletsusest.

Mida kujutab siis endast lõppkokkuvõttes see Prometeus, kelle hr. Proudhon on uuesti ellu äratanud? See on ühiskond, need on klasside antagonismile rajatud ühiskondlikud suhted. Need pole suhted indiviidide vahel, vaid suhted töölise ja kapitalisti, rentniku ja maaomaniku jne. vahel. Kaotage need ühiskondlikud suhted ja te hävitate kogu ühiskonna. Teie Prometeus ei ole siis midagi muud kui fantoom, kel pole käsi ega jalgu, s. o. pole vabrikut ega tööjaotust, tal pole ühesõnaga midagi sellest, millega te teda algusest peale varustasite, et ta võiks saada seda ülejääki, mida annab töö.

Kui niisiis teooria valdkonnas piisaks sellest, kui me annaksime, nagu hr. Proudhon seda teeb, tööga loodava ülejäägi valemile -võrdsustava tõlgitsuse, arvesse võtmata kaasaja tootmistingimusi, siis peaks praktika valdkonnas piisama kõigi käesoleva ajani

76

omandatud rikkuste võrdsest jaotamisest tööliste vahel, ilma et kaasaja tootmistingimustes oleks vaja midagi muuta. Selline jao-, tus ei kindlustaks muidugi ühelegi osasaajale kuigi suurt heaolu.

Hr. Proudhon ei ole aga nii suur pessimist, nagu võiks arvata. Et proportsionaalsus on temale kõik, siis peab ta paratamatult nägema tegelikult olemasolevas Prometeuses, s. o. kaasaegses ühiskonnas, oma lemmikidee teostamise algust.

«Ühtlasi aga on rikkuse edukäik, s. o. väärtuste proportsionaalsus, igal pool valitsevaks seaduseks; ja kui majandusteadlased seavad sotsiaalse partei kurtmistele vastu ühiskondliku hüvangu progresseeruva kasvu ja isegi kõige õnnetumate ühiskonnaklasside olukorra paranemise, siis kuulutavad nad, ilma et nad ise aimaksid, niisugust tõde, mis nende teooriad hukka mõistab.»

Mis asi on tõepoolest kollektiivne rikkus, ühiskondlik hüvang? See on kodanluse rikkus, mitte aga iga üksiku kodanlase rikkus. Majandusteadlased on tõestanud vaid seda, et kodanluse rikkus on praeguste tootmissuhete tingimustes kasvanud ja et see peab veelgi kasvama. Mis puutub töölisklassi, siis on see veel väga vaieldav küsimus, kas tema olukord on niinimetatud ühiskondliku rikkuse tagajärjel paremaks muutunud. Kui majandusteadlased kaitsevad oma optimismi, viidates Inglise puuvillatööstuse töölistele, siis vaatlevad nad nende tööliste olukorda ainult harukordsetel kaubanduse õitsengu momentidel. Nende õitsengumomentide ning kriisi- ja stagnatsiooniperioodide «õige proportsionaalsuse» suhe on 3:10. Võib-olla mõtlevad aga majandusteadlased tööliste olukorra paranemisest rääkides neid miljoneid Ida-India töölisi,- kes pidid hukkuma, et võimaldada P/2 miljonile sellesama tööstusharu töölistele Inglismaal kolm aastat õitsengut kümne aasta kohta?

Mis puutub ajutisse osasaamisse ühiskondliku rikkuse kasvust, siis on see iseasi. Ajutise osasaamise fakti on võimalik seletada majandusteadlaste teooria varal. See fakt kinnitab majandusteadlaste teooriat ega mõista seda sugugi «hukka», nagu hr. Proudhon väidab. Kui ongi midagi hukka mõista, siis on see kindlasti hr. Proudhoni süsteem, mis, nagu me näitasime, kärbiks tööliste palgad miinimumini, vaatamata rikkuste kasvule. Ainult tööliste palku miinimumini kärpides saaks Proudhon rakendada väärtuste õige proportsionaalsuse printsiipi, tööajaga «konstitueeritud väärtuse» printsiipi. Just sellepärast, et palk kõigub konkurentsi tõttu, kord töölise elu ülalpidamiseks vajalike elatusvahendite hinnast kõrgemale tõustes, kord sellest madalamale langedes, — just sellepärast võib tööline vähegi osa saada ühiskondliku rikkuse kasvust; kuid just sellepärast võib ta ka viletsusest hukkuda. Selles seisabki kogu majandusteadlaste teooria, ja nad ei tee endile selle kohta mingeid illusioone.

77

Pärast pikki kõrvalekaldumisi raudteede, Prometeuse ja «konstitueeritud väärtuse» alusel ümberkonstitueeritava uue ühiskonna küsimuses kogub hr. Proudhon ennast; erutus valdab teda ja ta hüüatab isalikul toonil:

«Ma vannuta» majandusteadlasi hetkeks kõrvale jätma eelarvamused , mis neid segavad, ametikohad, mis neil juba on või mida nad loodavad saada huvid mida nad teenivad heakskiiduhääled, mida nad taotlevad, auavaldused, mida nende auahnus ihaldab - kõrvale jätma kõik selle ja vastama puhtast südamest küsimusele kas nad on ka varem mõelnud sellele printsiibile, et igasugune töö peab andma teatud ülejääki, kõigi nende üksteisega seotud eelduste ja järelduste valguses, mis me esile oleme toonud?»

TEINE PEATÜKK

POLIITILISE ÖKONOOMIA METAFÜÜSIKA

§ 1. MEETOD

Nüüd oleme suisa Saksamaal! Poliitilisest ökonoomiast kõneldes tuleb meil ühtlasi kõnelda metafüüsikast. Selleski asjas me järgime ainult hr. Proudhoni «vastuolusid». Hiljuti pani ta meid rääkima inglise keelt ja muutuma teataval määral inglasteks. Nüüd toimub dekoratsioonide vahetus, hr. Proudhon viib meid meie kallile isamaale ja sunnib meid vastu tahtmist jällegi muutuma sakslasteles.

Kui inglane teeb inimestest kübarad, siis teeb sakslane kübaratest ideed. Inglane, see on Ricardo, rikas pankur ja väljapaistev majandusteadlane; sakslane, see on Hegel, filosoofia korraline professor Berliini ülikoolis.

Louis XV-ndal, viimasel absoluutsel monarhil ja Prantsuse kuningavõimu langusperioodi esindajal oli ihuarst, kes ühtlasi oli Prantsusmaa esimene

majandusteadlane. See arst, see majandusteadlane esindas prantsuse kodanluse möödapääsmatut ja kindlat triumfi. Doktor Quesnay tegi poliitilisest ökonoomiast teaduse; ta võttis selle kokku oma kuulsas «Majanduslikus tabelis». Peale tuhande ja ühe kommentaari, mis selle tabeli kohta on kirjutatud, on meil kommentaar ka doktorilt endalt. See on «Majandusliku tabeli analüüs», millele on lisatud «seitse tähtsat märkust»33.

Hr. Proudhon on teine doktor Quesnay. Ta on poliitilise ökonoomia metafüüsika Quesnay.

Ent metafüüsika, nagu üldse kogu filosoofia, seisab Hegeli järgi meetodis. Me peame järelikult katsuma selgitada hr. Proudhoni meetodit, mis on vähemalt niisama ähmane kui «Majanduslik

79

tabel». Sel otstarbel teeme ise seitse enam või vähem tähtsat märkust. Kui doktor Proudhon meie märkustega rahule ei jää eks ta siis esinegu abee Baudeau osas, eks ta siis kirjutagu ise «majan-dusteaduslik-metafüüsilise meetodi seletus»[34].

Esimene märkus

«Me ei käsitle ajalugu aegade järjekorras, vaid ideede järgnevuses. Majanduslikud faasid ehk kategooriad on oma avaldumises kord üheaegsed, kord tagaspidi kulgevad . . . Sellest hoolimata on majandusteaduse teooriatel oma loogiline järgnevus, neil on mõistuses oma järjestus [serie]; selle kindla korra arvamegi olevat avastanud» (Proudhon, I kd., lk. 145 ja 146).

Hr. Proudhon tahtis kindlasti prantslastele hirmu nahka ajada sellega, et ta neile kvaasiheegellikke fraase pähe sadada laskis. Meil on seega tegemist kahe mehega: esiteks hr. Proudhoniga, teiseks Hegeliga. Mille poolest erineb siis hr. Proudhon teistest majandusteadustest? Ja millist osa etendab hr. Proudhoni poliitilises ökonoomias Hegel?

Majandusteadlased kujutavad kodanliku tootmise suhteid — tööjaotust, krediiti, raha jne. — tardunud, muutumatute, igaveste kategooriatena. Hr. Proudhon, kes näeb neid kategooriaid enda ees valmis kujul, tahab meile selgitada nende kategooriate, printsiipide, seaduste, ideede ja mõtete kujunemise akti, nende tekkimist.

Majandusteadlased selgitavad meile, kuidas tootmine antud suhete tingimustes toimub; nad ei selgita meile aga, kuidas need suhted ise tekivad, s. o. nad ei selgita ajaloolist liikumist, mis need suhted loob. Et hr. Proudhon käsitleb neid suhteid kui printsiipe, kui kategooriaid, kui abstraktseid mõtteid, siis jääb tal ju ainult korrastada need mõtted, mis niigi juba leiduvad tähestikulises järjekorras iga poliitilise ökonoomia traktaadi lõpus. Majandusteadlaste materjaliks on aktiivne ja toimekas inimelu; härra Proudhoni materjaliks on majandusteadlaste dogmad. Kui aga ei peeta silmas tootmissuhete ajaloolist arenemist ega seda, et vastavad kategooriad pole midagi muud kui nende tootmissuhete teoreetiline väljendus, ja kui tahetakse nendes kategooriates näha ainult ideid, reaalsetest suhetest sõltumatuid spontaanseid mõtteid, siis ollakse paraku sunnitud otsima nende mõtete päritolu puhta mõistuse liikumisest. Kuidas puhas, igavene, impersonaalne mõistus neid mõtteid tekitab? Kuidas saab ta nende loomisega hakkama?

Kui meil oleks heegelluse suhtes hr. Proudhoni kartmatus, siis me ütleksime, et mõistus eraldab end iseeneses iseendast. Mida see tähendab? Impersonaalsel mõistusel ei ole väljaspool teda ennast ei pinda, millele ta võiks end seada, ei objekti, millele ta võiks end vastu seada, ega subjekti, millega ta võiks end kokku

80

seada; seepärast on ta sunnitud uperpallitama, end ise seades, end iseendale vastu seades ja end iseendaga kokku seades: seadmine, vastuseadmine, kokkuseadmine. Kreeka keeles kõneldes on meil siin tees, antitees, süntees. Mis puutub neisse lugejaisse, kes Hegeli keelt ei tunne, siis ütleme neile püha valemi: jaatus, eitus, eituse eitamine. On see vast osav sõnade kasutamine! See pole muidugi kabalistika, ärgu hr. Proudhon seda

pahaks pangu; küll aga on see ülipuhta, indiviidist lahusoleva mõistuse keel. Tavalise indiviidi asemel, kellel on tavaline rääkimis- ja mõtlemisviis, ei ole meil siin midagi muud kui see tavaline viis puhtal kujul, ilma indiviidita.

On's imeks panna, et abstraktsiooni viimases järgus — sest meil on siin tegemist abstraktsiooniga, mitte analüüsiga —- esineb iga asi loogilise kategooria näol? On's imeks panna, et kõrvaldades vähehaaval kõik, mis moodustab antud maja individuaalsed jooned, abstraheerudes materjalidest, millest ta on ehitatud, ja vormist, mis teda iseloomustab, me saame lõpuks ainult keha üldse; et abstraheerudes selle keha piiridest, me saame lihtsalt ruumi; et abstraheerudes selle ruumi dimensioonidest, me jõuame tagatipuks selleni, et meile jääb vaid kvantiteet puhtal kujul, kvantiteedi loogiline kategooria? Abstraheerides niiviisi igalt esemelt kõik tema niinimetatud aktsidentsid, olgu nad hingestatud või hingestamata, omased inimestele või asjadele, on meil õigus öelda, et abstraktsiooni viimases järgus me saame substantsina loogilised kategooriad. Metafüüsikud, kes kujutlevad, et neid abstraktsioone teostades nad tegelevad analüüsiga ja et esemeist üha enam eemaldudes nad hoopis lähenevad esemeile ja tungivad nende sisusse, — neil metafüüsikud on seega omamoodi õigus, kui nad ütlevad, et selle maailma asjad on otsekui tikandid, mille kanvaaks on loogilised kategooriad. Filosoof erinebki kristlasest selle poolest, et kristlane tunneb — loogika kiuste — ainult üht Logose kehastust; filosoofil aga pole neil kehastustel lõppu. On's imeks panna, et kõike olemasolevat, kõike, mis maa peal või vee all elab, et kõike seda on võimalik abstraktsiooni teel taandada mõnele loogilisele kategooriale, et kogu reaalne maailm võib niiviisi uppuda abstraktsioonide maailmas, loogiliste kategooriate maailmas?

Kõik olemasolev, kõik, mis maa peal või vee all elab, on olemas, elab ainult tänu mõnele liikumisele. Ajaloo liikumine näiteks loob ühiskondlikud suhted, tööstuse liikumine annab meile tööstustoo-ted jne.

Nii nagu me muudame abstraktsiooni teel iga asja loogiliseks kategooriaks, nii tarvitseb meil vaid abstraheeruda liikumise mitmesuguste liikide eritunnustest, ja me saamegi liikumise abstraktsel kujul, puhtformaalse liikumise, liikumise puhtloogilise valemi. Kui me näeme loogilistes kategooriates kõigi asjade substantsi.

81

siis pole meil raske kujutleda, et liikumise loogilises valemis me lei ame absoluutse meetodi, mis mitte ainult seletab iga asja, vaid sisaldab endas ka iga asja liikumise.

Selle absoluutse meetodi kohta ütleb Hegel järgmist:

«Meetod on absoluutne, ainus, kõige kõrgem, lõpmatu jõud, millele ükski objekt vastu panna ei suuda; see on mõistuse püüe iseennast igas asjas uuesti leida, uuesti ära tunda» («Loogika», III kd.35).

Kui iga asi taandatakse mõnele loogilisele kategooriale jäiga liikumine, iga tootmisakt taandatakse meetodile, siis järgneb sellest loomulikult, et produktide ja tootmise, objektide ja liikumise iga kompleks taandatakse rakendusmetafüüsikale-. Hr. Proudhon püüab teha poliitilise ökonoomia suhtes sedasama, mis Hegel tegi religiooni, õigusteaduse jne. suhtes.

Mis asi on siis see absoluutne meetod? Liikumise abstraktsioon. Mis asi on liikumise abstraktsioon? Liikumine abstraktsel kujul. Mis asi on liikumine abstraktsel kujul? Liikumise puhtloogiline valem ehk puhta mõistuse liikumine. Milles seisab puhta mõistuse liikumine? Selles, et puhas mõistus end seab, end iseendale vastu seab, end iseendaga kokku seab, selles, et ta end teesiks, antiteesiks ja sünteesiks formuleerib, või veel selleski, et ta end jaatab, end eitab ja enda eitust eitab.

Kuidas tuleb mõistus sellega toime, et ta end jaatab, et ta enda kindlaks kategooriaks seab? See on juba mõistuse enda ja tema apologeetide asi.

Kui ta aga kord juba on jõudnud selleni, et ta on end teesiks seadnud, siis seab see tees, see mõte end iseendale vastu, jaguneb kaheks vastandlikuks mõtteks, positiivseks ja negatiivseks, «jaaks» ja «eiks». Nende kahe antiteesis sisalduva antagonistliku elemendi

omavaheline võitlus moodustab dialektilise liikumise. «Jaa» muutub «eiks», «ei» muutub «jaaks», «jaast» saab ühekorraga «jaa» ja «ei», «eist» saab ühekorraga «ei» ja «jaa». Sel viisil vastandid tasakaalustuvad, nad neutraliseerivad ja paralüseerivad end vastastikku. Nende kahe teineteisele vasturääkiva mõtte kokkusulamine moodustab uue mõtte, nende sünteesi. See uus mõte jaguneb jällegi kaheks vastandlikuks mõtteks, mis sulavad omakorda kokku uueks sünteesiks. Selles loomisprotsessis tekib mõtete grupp. Mõtete grupp allub sellelesamale dialektilisele liikumisele mis liht-negi kategooria ja tal on antiteesiks teine, vastandlik grupp. Neist kahest mõtete grupist tekib uus mõtete grupp, nende mõlema süntees.

Nagu lihtsate kategooriate dialektilisest liikumisest tekib grupp, nii tekib gruppide dialektilisest liikumisest järjestus, järjestuste dialektilisest liikumisest aga tekib kogu süsteem tervikuna.

82

Rakendage seda meetodit poliitilise ökonoomia kategooriatele ja te saate poliitilise ökonoomia loogika ja metafüüsika ehk, teiste sõnadega, te saate üldtuntud majanduslikud kategooriad tõlgituna vähetuntud keelde, mistõttu nad näivad olevat alles äsja tekkinud mõnes puhtast mõistusest ülevoolavas peas: nad näivad niivõrd üksteisest tekkinud olevat, üksteisega seotud olevat ja üksteisega läbipõimunud olevat ainuüksi dialektilise liikumise tõttu. Argu lugeja kohkugu sellest metafüüsikast, mis on täis kategooriaid, gruppe, järjestusi ja süsteeme. Kuigi hr. Proudhon on kõigest väest püüdnud upitada end vastuolude süsteemi tippu, ei ole ta kunagi suutnud tõusta kõrgemale kui kaks esimest astet: lihtsa teesi ja lihtsa antiteesi astmele; ja sinnagi on ta jõudnud ainult kaks korda, kusjuures ta ühel korral uperkuuti lendas.

Pealegi oleme seni esitanud ainult Hegeli dialektikat. Hiljem näeme, kuidas hr. Proudhonil õnnestus see dialektika alla viia kõige haletsemisväärsemate mõõtmeteni. Niisiis, Hegeli järgi on kõik see, mis on toimunud ja mis veel toimub, identne sellega, mis toimub tema enda mõtlemises. Ajaloo filosoofia ei ole seega midagi muud kui filosoofia ajalugu, Hegeli enda filosoofia ajalugu. Pole olemas enam «ajalugu aegade järjekorras», on olemas vaid «ideede järgnevus mõistuses». Ta kujutleb, et ta ehitab maailma mõtte liikumisega; tegelikult aga ei tee ta midagi muud, kui ainult rekonst-rueerib süstemaatiliselt ja korrastab absoluutse meetodi järgi mõtteid, mis on olemas kõigi inimeste peas.

Teine märkus

Majanduslikud kategooriad on ainult ühiskondlike tootmissuhete teoreetilised väljendused, abstraktsioonid. Tõelise filosoofina, kes käsitleb asju pahupidi, näeb hr. Proudhon tegelikes suhetes ainult nende printsiipide, nende kategooriate kehastusi, mis sellesama hr. Proudhoni-filosoofi ütluse järgi on uinunud «inimkonna impersonaalse mõistuse» rüpes.

Hr. Proudhon-majandusteadlane on väga hästi aru saanud, et inimesed valmistavad kalevit, lõuendit, siidriiet kindlate tootmissuhete raamides. Ta ei ole aga aru saanud sellest, et need kindlad ühiskondlikud suhted on samuti inimeste loodud, niisamuti nagu kalev, lõuend jne. Ühiskondlikud suhted on tihedalt seotud tootlike jõududega. Soetades uusi tootlikke jõude, muudavad inimesed oma tootmisviisi, ent muutes tootmisviisi, oma elüülalpidamise viisi, muudavad nad kõiki oma ühiskondlikke suhteid. Käsivesk; annab teile lääniisandaga ühiskonna, auruveski — tööstuskapita-listiga ühiskonna.

Needsamad inimesed, kes oma materiaalse tootmise arengu

83

kohaselt kujundavad ühiskondlikke suhteid, loovad ka oma ühiskondlike suhete kohaselt printsiipe, ideesid ja kategooriaid.

Need ideed, need kategooriad on seega niisama vähe igavesed kui suhtedki, mida nad väljendavad. Nad on ajaloolised ja mööduvad produktid.
On olemas pidev liikumine: tootlike jõudude kasvamine, ühiskondlike suhete hävinemine, ideede tekkimine; liikumatu on üksnes liikumise abstraktsioon — «mors immortalis»36.

Kolmas märkus

Igas ühiskonnas moodustavad tootmissuhted teatud terviku. Hr. Proudhon käsitleb majandussuhteid kui vastavat hulka ühiskondlikke faase, mis tekitavad üksteist, tulenevad üksteisest, nagu antitees tuleneb teesist, ja realiseerivad oma loogilises järgnevuses inimkonna impersonaalset mõistust.
Selle meetodi ainus ebamugavus seisab selles, et mõnda neist faasidest uurima_ asudes ei saa hr. Proudhon seda faasi seletada, võtmata abiks kõiki teisi ühiskondlikke suhteid, mida ta aga pole veel oma dialektilise liikumise kaudu jõudnud ellu kutsuda. Kui hr. Proudhon hakkab siis neid teisi faase puhta mõistuse abil looma, siis kohtleb ta neid nagu vastsündinud lapsi, unustades, et nad on niisama vanad kui esimenegi faas.
Nii näiteks selleks, et konstitueerida väärtust, mis tema arvates on igasuguse majandusliku arenemise alus, ei saanud ta kuidagi läbi ilma tööjaotuseta, ilma konkurentsita jne. Kuid antud järjestuses, hr. Proudhoni mõistuses, loogilises järgnevuses polnud neid suhteid ju üldse veel olemas.
Niipea kui hakatakse poliitilise ökonoomia kategooriaist konstrueerima ideoloogilise süsteemi hoonet, võetakse,koost lahti ühis-konnasüsteemi lülid. Ühiskonna mitmesugustest lülidest tehakse üksteisele järgnevad omaette ühiskonnad. Tõepoolest, kuidas võikski üksnes liikumise, järgnevuse, aja loogiline valem seletada ühiskondlikku organismi, kus kõik suhted eksisteerivad üheaegselt ja üksteisele toetudes?

Neljas märkus

Vaadakem nüüd, missuguseid muudatusi teeb hr. Proudhon Hegeli dialektikas, seda poliitilisele ökonoomiale rakendades.
Hr. Proudhoni arvates on igal majanduslikul kategoorial kaks külge: hea ja halb. Ta käsitleb neid kategooriaid nii, nagu väikekodanlane käsitleb suuri ajaloolisi tegelasi: Napoleon on suur inimene; ta tegi palju head, aga tegi ka palju halba.
84
Hea külg ja halb külg, kasu ja kahju, kui me võtame neid üheskoos, moodustavad hr. Proudhoni arvates igale majanduslikule kategooriale omase vastuolu.
Lahendamisele kuuluv ülesanne on järgmine: alal hoida hea külg ja kõrvaldada halb külg.
Orjus on niisamasugune majanduslik kategooria nagu kõik teisedki. Järelikult on sel kategoorial samuti kaks külge. Me jätame kõrvale orjuse halva külje ja võtame tema hea külje. Jutt on endastmõistetavalt ainult otsesest orjusest, mustanahaliste orjusest Surinamis, Brasiilias, Põhja-Ameerika lõunaosariikides.
Otsene orjus on kodanliku tööstuse aluseks, niisamuti nagu masinadki, krediit jne. Kui poleks orjust, siis poleks ka puuvilla; ilma puuvillata aga ei saaks olla kaasaegset tööstust. Orjus on see, mis asumaad väärtuslikuks tegi; asumaad on loonud maailmakaubanduse, maailmakaubandus on suurtööstuse vajalik tingimus. Seega on orjus ülimal määral tähtis majanduslik kategooria.
Ilma orjuseta muutuks Põhja-Ameerika, kõige kiirema progressi maa, patriarhaalseks maaks. Kaotage Põhja-Ameerika maailma kaardilt ja te saate anarhia, kaasaegse

kaubanduse ja tsivilisatsiooni täieliku languse. Kaotage orjus ja te kaotate rahvaste kaardilt Ameerika.[20]

Et orjus on majanduslik kategooria, siis on ta alati figureerinud mitmesuguste rahvaste ühiskondlike institutsioonide hulgas. Kaasaja rahvad on osanud ainult maskeerida orjust omal maal, Uues Maailmas aga on nad selle täiesti varjamatult maksma pannud.

Mida võtab hr. Proudhon orjuse päästmiseks ette? Ta seab järgmise ülesande: alal hoida selle majandusliku kategooria hea külg ja kõrvaldada selle halb külg.

Hegelil ei ole tarvis ülesandeid seada. Tal on vaid dialektika. Hegeli dialektikast on hr. Proudhon üle võtnud ainult keele. Dialektiline liikumine seisab hr. Proudhoni arvates dogmaatilises vahetegemises hea ja halva vahel.

85

Oletagem hetkeks, et hr. Proudhon ise on kategooria. Vaadakem tema head ja halba külge, tema eeliseid ja puudusi.

Kui tal on Hegeliga võrreldes see eelis, et ta seab endale ülesandeid, jättes endale õiguse neid inimkonna suurimaks õnneks lahendada, siis on tal ka üks puudus, mis seisab tema täielikus viljatuses, niipea kui tal on vaja dialektika abil mõnd uut kategooriat tuletada. Dialektilise liikumise olemuseks on kahe vastandliku külje kooseksisteerimine, nende omavaheline võitlus ja nende kokkusulamine uueks kategooriaks. Kui keegi seab endale ülesandeks halva külje kõrvaldamise, siis teeb ta sellesamaga otsekohe lopu dialektilisele liikumisele. Meil pole siis enam tegemist kategooriaga, mis end seab ja mis end oma vastandliku loomuse tõttu iseendale vastu seab, vaid meil on tegemist hr. Proudhoniga, kes kategooria kahe külje vahel siia ja sinna viskleb, rabeleb ja piinleb.

Sattunud niiviisi ummikusse, millest on raske legaalsete vahendite abil välja pääseda, teeb hr. Proudhon tõelise salto ja kargab ainsa hüppega uue' kategooria valdkonda. Siis avanebki tema imestanud silmadele kindel järjestus mõistuses.

Ta võtab esimese ettesattunud kategooria ja ütleb meelevaldselt, et see kategooria suudab kõrvaldada puhastamisele kuuluva kategooria puudusi. Nii näiteks, kui uskuda hr. Proudhoni, kõrvaldavad maksud monopolide puudused, kaubandusbilanss kõrvaldab maksude puudused, maaomandus kõrvaldab krediidi puudused.

Võttes niiviisi üksteise järel käsile kõik majanduslikud kategooriad ja pidades üht kategooriat teise kategooria vastumürgiks, teeb hr. Proudhon sellest vastuolude ja vastuolude vastumürkide segust kaks köidet vastuolusid, mida ta õigusega nimetab «Majanduslike vastuolude süsteemiks».

Viies märkus

«Absoluutses mõistuses on kõik need ideed . . . ühevõrra lihtsad ja üldised . . . Me jõuame tegelikult teadusele ainult sel teel, et me konstrueerime oma ideedest midagi tellingule taolist. Ent tõde ise on neist dialektilistest figuuridest sõltumatu, ta on meie mõistuse kombinatsioonidest vaba» (Proudhon, II kd., lk. 97).

Niisiis äkki, järsu pöörde tulemusena, mille saladust me nüüd teame, on poliitilise ökonoomia metafüüsika muutunud illusiooniks! Hr. Proudhon ei ole veel kunagi väljendanud õigemat mõtet. Eks muidugi, sellest hetkest alates, kui kogu dialektilise liikumise protsess lihtsalt sellele taandub, et hea halvale vastandatakse, et endale ülesandeid seatakse, mille eesmärgiks on halva kõrvaldamine ja ühe kategooria

---

[20] 1847. aasta kohta oli see täiesti õige. Ühendriikide kaubandus muu maailmaga piirdus siis peamiselt sisserändajate ja tööstustoodete impordiga ning puuvilla ja tubaka, s. o. lõunaosariikide orjatöö produktide ekspordiga. Põhjaosa-riigid tootsid peamiselt vilja ja liha orjanduslike osariikide jaoks. Orjuse kaotamine sai alles siis võimalikuks, kui põhjaosariigid hakkasid tootma vilja ja liha ekspordi jaoks ning muutusid ühtlasi tööstusmaaks, Ameerika puuvilla-monopolile aga hakkasid tegema tugevat konkurentsi India, Egiptus, Brasiilia jne. Kuid ka siis oli orjuse kaotamise tagajärjeks lõunaosariikide laostumine, sest nad ei olnud osanud asendada neegrite avalikku orjust india ja hiina kiilide maskeeritud orjusega. — *F. E. (Engelsi märkus ¡885. aasta saksakeelsele väljaandele.)*

kasutamine teise kategooria suhtes vastumürgina, — sellest hetkest alates kaotavad kategooriad iseseisva liikumise; idee «ei funktsioneeri enam»; tal pole enam seesmist elu.

86

Ta ei saa end enam kategooriateks seada ega neiks jaguneda. Kategooriate üksteisele järgnemine on nüüd muutunud millekski tellingute taoliseks. Dialektika ei kujuta endast enam absoluutse mõistuse liikumist. Dialektikat pole enam; paremal juhul on vaid puhas moraal.

Kui hr. Proudhon kõneles kindlast järjestusest mõistuses, kategooriate loogilisest järgnevusest, siis ütles ta selge sõnaga, et ta ei kavatse käsitleda ajalugu aegade järjekorras, s. o. — hr. Proud-honi mõtte kohaselt — käsitleda ajaloolist järgnevust, milles kategooriad on end avaldanud. Kõik toimus temal siis mõistuse puhtas eetris. Kõik pidi sellest eetrist dialektika abil tulenema. Nüüd, kui jutt on selle dialektika praktilisest rakendamisest, jätab mõistus hr. Proudhoni hätta. Tema dialektika lööb Hegeli dialektikast lahku ja hr. Proudhon on sunnitud ütlema, et järjekord, milles ta majanduslikke kategooriaid käsitleb, ei vasta enam järjekorrale, milles nad üksteisest tekivad. Majanduslikud evolutsioonid ei ole enam mõistuse enda evolutsioonid.

Mida hr. Proudhon meile siis annab? Kas tegelikku ajalugu, s. o. hr. Proudhoni arusaamise kohaselt seda järgnevust, milles kategooriad on end aegade järjekorras avaldanud} Sugugi mitte. Või vahest ajalugu sellisel kujul, nagu see idees eneses toimub? Veelgi vähem. Hr. Proudhon ei anna meile seega ei kategooriate maist ajalugu ega nende pühitsetud ajalugu! Mis ajaloo ta meile siis lõpuks annab? Omaenda vastuolude ajaloo. Vaadelgem siis, kuidas need vastuolud sammuvad ja kuidas nad hr. Proudhoni endaga kaasa veavad.

Enne kui me asume selle uurimisele, mis põhjustab kuuenda tähtsa märkuse, tuleb meil veel teha üks vähem tähtis märkus.

Oletagem koos hr. Proudhoniga, et tegelik ajalugu, s. o. aegade järjekorrale vastav ajalugu, kujutab endast ajaloolist järgnevust, milles ideed, kategooriad, printsiibid ennast on avaldanud.

Igal printsiibil on olnud enda avaldamiseks eri sajand. XI sajand näiteks vastas autoriteedi printsiibile, XVIII sajand individualismi printsiibile. Järjekindel olles peame ütlema, et sajand kuulus printsiibile, mitte aga printsiip sajandile. Teiste sõnadega, mitte ajalugu ei loonud printsiipi, vaid printsiip lõi ajaloo. Kui me aga, edasi — nii printsiipide kui ka ajaloo päästmiseks — esitame endile küsimuse, mispärast siis üks või teine printsiip avaldas end just Xl-ndal või XVIII-ndal, mitte aga mõnel teisel sajandil, siis oleme paratamatult sunnitud üksikasjaliselt uurima, missugused olid inimesed XI ja XVIII sajandil, missugused olid kummalgi sajandil inimeste vajadused, nende tootlikud jõud, nende tootmisviis, nende tootmistegevuses kasutatud toorained; lõpuks, missugused olid inimeste omavahelised suhted, mis kõigist neist olemasolutingimustest tulenesid. Kas kõigi nende küsimuste uurimine

87

ei ole iga antud sajandi inimeste reaalse maise ajalooga tegelemine, nende inimeste kujutamine nende oma draama autoritena ja ühtlasi, ka osatäitjatena? Niipea aga kui te hakkate kujutama inimesi nende oma ajaloo tegelastena ning autoritena, te jõuate kaudsel teel tegelikku lähtepunkti, sest te loobute igavestest printsiipidest, millest te algul lähtusite.

Isegi sellel kõrvalteel, mille valib ideoloog, ei ole hr. Proudhon küllal; kaugele edasi liikunud, et ajaloo suurele maanteele väMja jõuda.

Kuues märkus

Järgnegem hr. Proudhonile seda kõrvalteed mööda.

Oletagem, et majandussuhted, kui neid vaadelda muutumatute seadustena, igaveste printsiipidena, ideaalsete kategooriatena, olid olemas enne inimeste aktiivset ja toimekat elu; oletagem peale selle, et need seadused, need printsiibid, need kategooriad on aegade algusest peale uinunud «inimkonna impersonaalse mõistuse» rüpes. Me nägime juba, et kõik need muutumatud ja liikumatud igavesed asjad ei jäta ajaloo jaoks üldse ruumi; äärmisel juhul võib olla ajalugu idees, s. o. ajalugu, mis peegeldub puhta mõistuse dialektilises liikumises. Öeldes, et dialektilises liikumises olevad ideed enam ei «diferentseeru», ei jäta hr. Proudhon meile liikumise varjugi ja ta hävitab ka varjude liikumise, millede abil oleks ju veel olnud võimalik midagi ajaloo-taolist luua. Selle asemel omistab hr. Proudhon ajaloole omaenda võimetust ja sarjab kõike, isegi prantsuse keelt.

«Kui me ütleme, et miski ilmub või et midagi toodetakse,» kinnitab meile hr. Proudhon-filosoof, «siis ei väljendu me täpselt: tsivilisatsioonis, nagu ka kogu universumis, on kõik olemas ja toimimas igavesest ajast peale . .. Samuti on lugu kogu sotsiaalse majandusega» (II kd., lk. 102).

Hr. Proudhonil funktsioneerivate ja teda ennastki funktsioneerima panevate vastuolude mõjujõud on nii suur, et tahtes ajalugu seletada, on ta sunnitud ajalugu eitama; tahtes seletada ühiskondlike suhete järkjärgulist tekkimist, eitab ta üldse millegi tekkimise võimalust; tahtes seletada tootmist ja kõiki tootmisfaase, eitab ta üldse millegi tootmise võimalust.

Niisiis ei ole hr. Proudhonile enam ajalugu ega ideede järgnevust; tema raamat aga püsib ometigi edasi, seesama raamat, mis on tema enda väljenduse järgi «ajalugu ideede järgnevuses». Kuidas leiame siis valemi— hr. Proudhon on ju valemite pooldaja—, mille abil võiks üheainsa hüppega kõik need vastuolud ületada?

Selleks leiutas ta uue mõistuse, mis ei ole ei absoluutne, puhas ja neitsilik mõistus ega ka mitmesugustel ajaloojärkudel elanud

88

aktiivsete ja toimekate inimeste tavaline mõistus, vaid hoopis eri laadi mõistus, — ühiskonna-isiku mõistus, inimkonnaks nimetatud subjekti mõistus, mis esineb härra Proudhoni sule all mõnikord ka «sotsiaalse geeniusena», «üldise mõistusena» ja lõpuks «inimmõistusena» . . . Selles nii paljude nimedega mõistuses võib aga ikka ja jälle ära tunda hr. Proudhoni individuaalset mõistust kõigi tema heade ja halbade külgedega, ta vastumürkide ja ülesannetega.

«Inimmõistus ei loo tõde», mis absoluutse igavese mõistuse rüpes peitub. Ta võib seda tõde ainult avastada. Ent tõed, mis ta seni on avastanud, ei ole täielikud ega piisavad ning seetõttu on nad vastuolulised. Majanduslikud kategooriad, mis on ju inimmõistuse, sotsiaalse geeniuse poolt avastatud ja esiletoodud tõed, ei ole järelikult ka täielikud ja kannavad endas vastuolu idu. Enne hr. Proudhoni nägi sotsiaalne geenius ainult antagonistlikke elemente, mitte aga sünteetilist valemit, kuigi need elemendid ja see valem peituvad üheaegselt absoluutses mõistuses. Et majandussuhted on ainult nende ebapiisavate tõdede, nende mittetäielike kategooriate, nende vastuoluliste mõistete maapealseks teostuseks, siis on nad ka ise vastuolulised ja neil on kaks külge: hea ja halb.

Leida täielik tõde, leida mõiste kogu ta täiuses, leida sünteetiline valem, mis hävitaks antinoomia, — see on ülesanne, mille sotsiaalne geenius peab lahendama. Nüüd aga veel üks põhjus, miks seesama sotsiaalne geenius on olnud hr. Proudhoni kujutluses sunnitud siirduma ühelt kategoorialt teisele ega ole seni, kogu oma kategooriate patareist hoolimata, suutnud välja pressida jumalalt, absoluutselt mõistuselt, sünteetilist valemit.

«Ühiskond» (sotsiaalne geenius) «seab kõigepealt üles teatud esmase fakti, püstitab teatud hüpoteesi. . . tõelise antinoomia, mille antagonistlikud tagajärjed hargnevad sotsiaalses majanduses niisamasugusel viisil, nagu see oleks võinud olla mõistuses järelduste tuletamise teel; seega tööstuse liikumine, järgides kõigis asjus ideede deduktsiooni, jaguneb kaheks vooluks: kasulike tegude vooluks ja hävitavate tagajärgede vooluks... Selle kahepalgelise printsiibi harmooniliseks konstitueerimiseks ja selle antinoomia lahendamiseks loob ühiskond teise antinoomia, millele peagi järgneb kolmas; nii toimib sotsiaalne geenius, kuni tal kõik vastuolud on ammendatud — ma eeldan nimelt, ehk see küll on tõestamata, et

inimkonnale omastel vastuoludel on teatud piir — ja kuni ta ühe hüppega tagasi tuleb kõigile oma endistele seisukohtadele ning lahendab üheainsa valemi kaudu kõik oma ülesanded» (I kd., lk. 133).

Nii nagu antitees muutus varemalt vastumürgiks, nii muutub tees nüüd hüpoteesiks. See hr._Proudhoni terminite vahetus ei pane meid enam imestama. Inimmõistus, mis on kõige vähem puhas ja millel on vaid mittetäielikke vaateid, kohtab igal sammul uusi lahendamist nõudvaid ülesandeid. Iga uus tees, mille ta absoluutses mõistuses avastab ja mis endast esimese teesi eitust kujutab, saab inimmõistusele sünteesiks, mida ta antud ülesande lahendusena

89

õige naiivselt aktsepteerib. Nii piinlebki inimmõistus järjest uute vastuolude küüsis, kuni ta viimaks nende vastuolude lõppu jõuab ja avastab, et kõik need teesid ja sünteesid pole midagi muud kui üksteisele vasturääkivad hüpoteesid. Täielikus kohmetuses «tuleb inimmõistus, sotsiaalne geenius, ühe hüppega tagasi kõigile oma endistele seisukohtadele ning lahendab üheainsa valemi kaudu kõik oma ülesanded». Märkigem möödaminnes, et see ainus valem on hr. Proudhoni tõeline avastus. See on konstitueeritud väärtus.

Hüpoteese luuakse ainult mingil kindlal eesmärgil. Eesmärk, mille hr. Proudhoni suu kaudu kõnelev sotsiaalne geenius endale kõigepealt seadis, oli kõrvaldada igas majanduslikus kategoorias sisalduvad halvad küljed ja säilitada ainult head küljed. Hr. Proud-honile on headus, ülim hüve, tõeline praktiline eesmärk — võrdsus. Miks eelistab aga sotsiaalne geenius võrdsust ebavõrdsusele või vendlusele või katolitsismile või mis tahes teisele printsiibile? Sellepärast, et «inimkond, püstitades üksteise järel nii palju üksikuid hüpoteese, pidas silmas vaid üht kõrgemat nüpoteesi», nimelt võrdsust. Teiste sõnadega sellepärast, et võrdsus on hr. Proudhoni ideaal. Ta kujutleb, et tööjaotus, krediit, vabrik ja üldse kõik majandussuhted leiutati vaid selleks, et nad võrdsusele kasuks oleksid, kuid ometi on nad lõppude lõpuks ikka võrdsusele kahjuks tulnud. Et ajalugu ja hr. Proudhoni fiktsioon on teineteisega igal sammul vastuolus, siis järeldab hr. Proudhon sellest, et on olemas vastuolu. Kui aga vastuolu ongi olemas, on see olemas ainult tema kinnisidee ja tegeliku liikumise vahel.

Nüüdsest peale on iga majandussuhte heaks küljeks see, mis kinnitab võrdsust, halvaks küljeks aga see, mis eitab võrdsust ja kinnitab ebavõrdsust. Iga uus kategooria on sotsiaalse geeniuse hüpotees, mille eesmärgiks on kõrvaldada eelmise hüpoteesi pooit tekitatud ebavõrdsus. Ühesõnaga, võrdsus on ürgne kavatsus, müstiline tendents, providentsiaalne eesmärk, mida sotsiaalne geenius majanduslike vastuolude ringis keereldes kunagi silmist ei lase. Providents on järelikult see lokomotiiv, mis paneb hr. Proudhoni kogu majandusteadusliku pagasi palju paremini liikuma kui tema liisunud puhas mõistus. Ta on pühendanud providentsile terve peatüki, selle, mis järgneb makse käsitlevale peatükile.

Providents, providentsiaalne eesmärk ongi see suur sõna, mida nüüd ajaloo käigu seletamiseks kasutatakse. Tegelikult ei seleta see sõna mitte midagi. Parimal juhul on see retooriline vorm, üks paljudest faktide parafraseerimise viisidest.

Teatavasti kasvas Sotimaal Inglise tööstuse arenemise tõttu maaomandi väärtus. Inglise tööstus avas villale uusi müügiturge. Villa ulatuslikuks tootmiseks oli vaja muuta põllud karjamaadeks. Selle muutuse teostamiseks oli vaja kontsentreerida omandid.

90

Omandite kontsentreerimiseks oli vaja hävitada väikesed rendi-kohad, sünnimaalt minema kihutada tuhanded põlised rentnikud ja asendada nad mõnedekarjustega, kes valvavad miljoneid lambaid. Nii viis maaomandus Sotimaal üksteisele järgnenud muutuste tõttu selleni, et lambad tõrjusid välja inimesed. Öelge nüüd, et maaomanduse institutsiooni providentsiaalseks eesmärgiks Sotimaal oli see, et lambad tõrjuksid välja inimesed, ja te saate provident-siaalse ajaloo.

Võrdsuse taotlemine on meie sajandile igatahes omane. Kuid öelda, et kõik eelnenud sajandid, kus vajadused, tootmisvahendid jne. on olnud sootuks erinevad, on

providentsiaalselt töötanud võrdsuse teostamiseks, tähendaks ju kõigepealt panna meie sajandi vahendid ja inimesed eelnenud sajandite inimeste ja vahendite asemele ning ignoreerida seda ajaloolist liikumist, mille kaudu üksteisele järgnenud põlvkonnad on ümber kujundanud neid tulemusi, mis eelmised põlvkonnad on saavutanud. Majandusteadlased teavad väga hästi, et üks ja seesama asi, mis ühele inimesele on töö-deldud produkt, on teisele inimesele vaid uue tootmise tooraine.

Oletagem, nagu hr. Proudhon seda teeb, et sotsiaalne geenius lõi ehk õigemini improviseeris feodaalid providentsiaalse eesmärgi saavutamiseks, mis seisab põlluharijate muutmises vastutust kandvaiks ning võrdseiks töömeesteks; sellega te vahetate ümber eesmärke ja isikuid sellesama providentsi väärilisel viisil, mis Sotimaal asutas maaomanduse, et tunda kahjurõõmu selle nägemisest, kuidas lambad tõrjuvad välja inimesed.

Et aga hr. Proudhon ilmutab providentsi vastu nii õrna huvi, siis rne juhatame talle kätte hr. de Villeneuve-Bargemonfi «Poliitilise ökonoomia ajaloo»37; nimetatud autor ajab samuti taga pro-videntsiaalset eesmärki. Temal aga ei ole selleks eesmärgiks võrd-sus, vaid katolitsism.

Seitsmes ning viimane märkus

Majandusteadlastel on imelik arutlemise viis. Nende seisukohalt on olemas ainult kaht liiki institutsioone: kunstlikke ja loomulikke. Feodaalsed institutsioonid on kunstlikud, kodanlikud institutsioonid on loomulikud. Majandusteadlased on selles suhtes sarnased teoloogidega, kel ju samuti on kaht liiki religioone. Koik võõrad religioonid" on inimeste väljamõeldis, nende oma religioon aga on jumala emanatsioon. Öeldes, et olemasolevad suhted — kodanliku tootmise suhted — on loomulikud, tahavad majandusteadlased sellega öelda, et need on just need suhted, mille puhul rikkuse loo-mine ja tootlike jõudude arenemine toimuvad loodusseaduste kohaselt. Järelikult on need suhted ise aja mõjust sõltumatud loodusseadused. Need on igavesed seadused, mis peavad alati valitsema

91

ühiskonda. Niisiis, siiamaani oli ajalugu, nüüd seda aga enam ei ole. Siiamaani oli ajalugu sellepärast, et olid feodaalsed institutsioonid ja et neile feodaalsetele institutsioonidele omased tootmis-suhted on sootuks erinevad kodanliku ühiskonna tootmissuhetest, mida majandusteadlased püüavad kujutada loomulike ning" seetõttu igaveste suhetena.

Feodalismilgi oli oma proletariaat — pärisorjade seisus, kes sisaldas endas kõik kodanluse võrsed. Feodaalses tootmises oli samuti kaks antagonistlikku elementi, mida nimetatakse ka feodalismi heaks ja halvaks küljeks, arvestamata sealjuures, et halb külg osutub lõpuks alati tugevamaks kui hea külg. Just halb külg tekitabki võitluse ja loob niiviisi liikumise, mis moodustab ajaloo. Kui feodalismi valitsemise aja majandusteadlased, vaimustunud rüütellikest voorustest, kaunist harmooniast õiguste ja kohustuste vahel, linnade patriarhaalsest elust, külade kodutööstuse õitsengust, korporatsioonideks^ gildideks ja tsunftideks organiseerunud tööstuse õitsengust, ühesõnaga kõigest sellest, mis moodustab feodalismi hea külje, oleksid võtnud nõuks kõrvaldada kõik selle pildi varjuküljed — pärisorjuse, privileegid, anarhia —, mis oleks siis sellest välja tulnud? Kõik võitlust tekitavad elemendid oleksid olnud hävitatud ja kodanluse arenemine oleks olnud eos seisma pandud.Majandusteadlased oleksid seadnud endale absurdse ülesande: kõrvaldada ajalugu.

Kui kodanlus võitjaks tuli, ei olnud enam juttugi feodalismi heast ega halvast küljest. Tootlikud jõud, mis kodanlus feodalismi ajal oli välja arendanud, said kodanluse omaks. Kõik vanad majan. dusvormid, kõik neile vastavad tsiviilsuhted ja vana tsiviilühiskonna ametlikuks väljenduseks olnud poliitiline kord — kõik purustati.

Et feodaalse tootmise üle õigesti otsustada, tuleb seda järelikult käsitleda kui antagonismil rajanevat tootmisviisi. Tuleb näidata, kuidas selle antagonismi piirides tekkis rikkus, kuidas üheaegselt klasside antagonismiga arenesid tootlikud jõud, kuidas üks klassidest, kes kujutas endast ühiskonna halba, negatiivset külge, kasvas pidevalt, kuni lõpuks valmisid tema vabanemise materiaalsed tingimused. Kas see siis ei tähenda, et tootmisviis, et need suhted, mille piirides tootlikud jõud arenevad, ei ole kaugeltki mitte igavesed seadused, vaid et nad vastavad inimeste ja nende tootlike jõudude teatud arenemisastmele, ja et inimeste tootlike jõudude muutumine toob paratamatult endaga kaasa nende tootmissuhete muutumise? Et kõige tähtsam on mitte ilma jääda tsivilisatsiooni viljadest, omandatud tootlikest jõududest, siis tuleb purustada traditsioonilised vormid, milles need tootlikud jõud loodi. Sellest momendist alates muutub senine revolutsiooniline klass konservatiivseks klassiks.

92

Kodanlus alustab oma ajaloolist arenemist sellise proletariaadiga, kes omakorda on feodalismiaja proletariaadi21 jäänus. Ajaloolise arenemise käigus arendab kodanlus paratamatult oma antagonistlikku iseloomu, mis algul on suuremal või vähemal määral maskeeritud, eksisteerib vaid latentselt. Sedamööda, kuidas areneb kodanlus, areneb tema rüpes uus proletariaat, kaasaegne proletariaat; proletaarlaste klassi ja kodanlaste klassi vahel areneb võitlus, mis niikaua, kui kumbki pool ei ole seda võitlust tajunud, ei ole seda märganud, selle suhtes seisukohta võtnud, seda mõistnud, tunnustanud ja avalikult välja kuulutanud, avaldub algul ainult osaliste, lühiajaliste konfliktidena, üksikute hävitusaktidena. Et teiselt poolt on kõigil kaasaegse kodanluse liikmeil üks ja seesama huvi, kuivõrd nad moodustavad teisele klassile vastuseisva klassi, siis on neil ometi ka vastandlikke, antagonistlikke huve, kuivõrd nad ise üksteise vastas seisavad. See huvide vastandlikkus tuleneb nende kodanliku elu majanduslikest tingimustest. Niiviisi saab iga päevaga järjest selgemaks, et tootmissuhted, mille piirides kodanlus liigub, ei ole oma iseloomult ühtsed ega lihtsad, vaid hoopis kahepalgelised; et rikkus luuakse nendesamade suhete piirides, kus viletsuski; et nendesamade suhete piirides, kus arenevad tootlikud jõud, areneb ka jõud, mis tekitab rõhumise; et need suhted loovad kodanlikku rikkust, s. o. kodanlaste klassi rikkust, ainult sel tingimusel, kui nad hävitavad pidevalt selle klassi üksikute liikmete rikkust ja tekitavad proletariaati, kes kogu aeg kasvab.

Mida rohkem see antagonistlik iseloom esile tuleb, seda_rohkem satuvad majandusteadlased, need kodanliku tootmise õpetatud esindajad, omaenda teooriaga vastuollu; nende hulgas tekivad mitmesugused koolkonnad.

On olemas majandusteadlasi-fataliste, kes oma teoorias on niisama ükskõiksed selle vastu, mida nad nimetavad kodanliku tootmise halbadeks külgedeks, nagu kodanlased ise on praktikas ükskõiksed proletaarlaste kannatuste vastu, kelle kaudu nad rikkusi omandavad. Selles fatalistide koolkonnas on oma klassikuid ja romantikuid. Klassikud, nagu näiteks Adam Smüh ja Ricardo, esindavad sellist kodanlust, kes, jätkates alles võitlust feodaal-ühiskonna jäänuste vastu, püüab ainult puhastada majandussuhteid feodaalsetest plekkidest, püüab suurendada tootlikke jõude ning anda tööstusele ja kaubandusele uut hoogu. Proletariaat, kes sellest võitlusest osa võtab ja keda see palavikuline tegevus täiesti absorbeerib, talub nende arvates vaid mööduvaid, juhuslikke kannatusi ja võtab neid kannatusi ka ise kui mööduvaid. Majandusteadlaste nagu Adam Smith ja Ricardo, kes on selle perioodi ajaloolased, polegi muud missiooni kui näidata, kuidas rikkust kodanliku

93

tootmise suhete tingimustes omandatakse, formuleerida need suhted kategooriateks ja seadusteks ning tõestada, et need seadused ja kategooriad on rikkuste tootmiseks palju sobivamad kui feo-daalühiskonna seadused ja kategooriad. Nende silmis ei ole viletsus

21N. Utinalc kingitud eksemplaris on märkus: «töötava klassi». *Toim.*

midagi muud kui valu, mis käib kaasas igasuguse sünnitamisega, nii looduses kui ka tööstuses.

Romantikud kuuluvad meie epohhi, kus kodanlus on proletariaadiga otseses vastuolus ja kus viletsus tekib niisama suures ulatuses kui rikkuski. Majandusteadlased võtavad nüüd blaseerunud fatalistide poosi ja heidavad oma uhkelt seisukohalt põlastavaid pilke inimmasinatele, kes rikkusi loovad. Nad kopeerivad kõiki oma eelkäijate arutlusi, kuid ükskõiksus, mis nende eelkäijatel tuli naiivsusest, muutub neil enestel edevuseks.

Edasi järgneb humanistlik koolkond, kes praeguste tootmissuhete halva külje väga südamesse võtab. Südametunnistuse vaigistamiseks püüab ta võimalust mööda tegelikult olemasolevaid kontraste tasandada; siiralt valab ta pisaraid proletaarlaste häda ja kodanlaste pöörase omavahelise konkurentsi pärast; töölistele annab ta nõu mõõdukad olla, hästi töötada ja vähe lapsi sigitada; kodanlastele soovitab ta oma tootmistuhinas kaalukamad olla Kogu selle koolkonna teooria rajaneb lõpmatutel vahetegemistel teooria ja praktika vahel, printsiipide ja nende tulemuste, idee ja tema rakendamise, sisu ja vormi, olemuse ja tegelikkuse, õiguse ja fakti, hea külje ja halva külje vahel.

Filantroopiline koolkond on täiustatud humanistlik koolkond. Ta eitab antagonismi paratamatust; ta tahab kõigist inimestest kodanlased teha; ta tahab teoks teha teooria, kuivõrd see erineb praktikast ega sisalda antagonismi. On endastki mõista, et teooria valdkonnas on üsna kerge abstraheeruda vastuoludest, mida tegelikkuses iga hetk kohatakse. Säärane teooria kujuneks siis idealiseeritud tegelikkuseks. Filantroobid tahavad järelikult alles jätta kategooriad, mis kodanlikke suhteid väljendavad, kuid ilma antagonismita, mis nende kategooriate olemuseks on ja mida neist kategooriatest lahutada ei saa. Filantroopidele näib, et nad peavad kodanliku praktika vastu tõsist võitlust, nad on aga ise rohkem kodanlased kui kes tahes muu.

Nii nagu majandusteadlased on kodanlaste klassi õpetatud esindajad, nii on sotsialistid ja kommunistid proletaarlaste klassi teoreetikud. Niikaua kui proletariaat ei ole veel küllalt arenenud selleks, et klassina konstitueeruda, järelikult niikaua kui proletariaadi ja kodanluse vahelisel võitlusel endal puudub veel poliitiline iseloom, tootlikud jõud aga ei ole kodanluse enda rüpes veel küllalt arenenud selleks, et oleks võimalik märgata proletariaadi vabastamiseks ja uue ühiskonna ülesehitamiseks vajalikke materiaalseid tingimusi, — niikaua jäävad need teoreetikud vaid utopistideks,

kes püüdes rahuldada rõhutud klasside vajadusi, leiutavad süsteeme ja ajavad taga mingit uuendavat teadust. Kuid sedamööda, kuidas ajalugu edasi läheb ja ühes sellega proletariaadi võitlus järjest selgema kuju võtab, saab neile teadusliku tõe otsimine oma. endi peast ülearuseks; neil tarvitseb vaid endile aru anda sellest, mis nende silme all toimub, tarvitseb vaid selle teadlikeks väljendajateks hakata. Niikaua kui nad otsivad teadust ja ainult loovad süsteeme, niikaua kui nad seisavad alles võitluse alguses, näevad nad viletsuses ainuüksi viletsust ega märka viletsuse revolutsioonilist, purustavat külge, mis hävitab vana ühiskonna. Kui aga revolutsioonilist külge on kord juba märgatud, siis lakkab ajaloolisest liikumisest tekkinud ja temast täie asjatundmisega osavõttev teadus olemast doktrinäärne, ta muutub revolutsiooniliseks. Pöördugem tagasi hr. Proudhoni juurde.

Igal majandussuhtel on oma hea ja halb külg; see on ainus punkt, milles hr. Proudhon iseendale truuks jääb. Hea külje toovad tema arvates esile majandusteadlased; halba külge paljastavad sotsialistid. Majandusteadlastee võtab ta üle veendumuse, et igavesed majandussuhted on vajalikud; sotsialistidelt võtab ta üle illusiooni, mis sunnib neid nägema viletsuses ainuüksi viletsust. Ta on nõus nii ühtede kui ka teistega ja püüab sealjuures toetuda teaduse autoriteedile. Teadus muutub tema kujutluses vaid mingiks nigelamõõtmeliseks teaduslikuks valemiks; ta on inimene, kes ajab igavesti taga valemeid. Seepärast kujutleb hr. Proudhon, et ta on andnud nii poliitilise ökonoomia kui ka kommunismi kriitika; tegelikult seisab ta nii ühest kui ka teisest allpool. Allpool

majandusteadlasi, sest filosoofina, kel on käepärast maagiline valem, ta arvab võivat loobuda käsitlemast puhtmajanduslikke üksikasju; allpool sotsialiste, sest tal jääb puudu nii julgusest kui ka vaimuteravusest, et tõusta — kas või ainult spekulatiivselt — kodanlikust silmapiirist kõrgemale.

Ta tahab olla süntees, kuid ta pole midagi muud kui kokku-kogunenud eksitus.

Teadusmehena tahab ta hõljuda kodanlastest ja proletaarlastest kõrgemal, kuid ta on ainult väikekodanlane, kes kogu aeg kõigub kapitali ja töö vahel, poliitilise ökonoomia ja kommunismi vahel.

§ II. TÖÖJAOTUS JA MASINAD

Tööjaotus avab hr. Proudhoni järgi majanduslike evolutsioonide rea.

95

Tööjaotus on hr. Proudhoni järgi igavene seadus, lihtne ja abstraktne kategooria. Talle peab seega jätkuma abstraktsioonist, ideest, sõnast, et seletada tööjaotust mitmesuguste^ ajalooepohhi-del. Kastid, tsunftid, manufaktuur, suurtööstus — kõike seda peab olema võimalik seletada üheainsa sõnaga: jaotama, uurige enne hästi järele, mis tähendus on sõnal «jaotama», ja teil ei tarvitse enam uurida rohkearvulisi mõjutusi, mis tööjaotusele igal üksikul epohhil kindla iseloomu annavad.

Asjade taandamine hr. Proudhoni kategooriatele tähendaks igatahes liiga suurt lihtsustamist. Ajaloo käik ei ole nii kategooriline. Saksamaal kulus tervelt kolm sajandit, enne kui kujunes välja esimene suur tööjaotus — nimelt linna eraldumine maast. Seda-mööda, kuidas muutus üksnes see linna ja maa vahekord, muutus ka kogu ühiskond. Isegi siis, kui me vaatleme ainult seda üht tööjaotuse külge, on meil ühel juhul antiiksed vabariigid, teisel juhul kristlik feodalism; ühel juhul vana Inglismaa oma parunitega, tei-sel juhul kaasaegne Inglismaa oma puuvillatööstuse iordidega (cotton-lords). XIV ja XV sajandil, kui polnud veel asumaid, kui Ameerikat polnud Euroopale veel olemaski, kui Aasiaga suheldi ainult Konstantinoopoli kaudu ja kui Vahemeri oli kaubandusliku tegevuse keskpunktiks, oli tööjaotus sootuks teisekujuline ja teistsuguse iseloomuga kui XVII sajandil, siis kui hispaanlased, portu-gallased, hollandlased, inglased ja prantslased olid juba omandanud asumaid kõigis maailmajagudes. Turu ulatus, tema ilme annavad tööjaotusele mitmesugustel epohhidel sellise ilme, sellise iseloomu, mida oleks küll paljast sõnast «jaotama», ideest, kategooriast raske tuletada.

«Kõik majandusteadlased A. Smithist alates,» ütleb hr. Proudhon, «on viidanud tööjaotuse seaduse kasulikele ja kahjulikele külgedele, nad on aga omis

96

tanud esimestele palju suuremat tähtsust kui viimastele, sest see sobis paremini nende optimismiga; sealjuures ei ole ükski neist kunagi esitanud endale küsimust, millised ühe või teise seaduse kahjulikud küljed võiksid olla . . . Kuidas on see võimalik, et üks ja seesama printsiip, mida rangelt rakendatakse koos kõigi tema järeldustega, viib välja diametraalselt vastupidistele tulemustele? Ükski majandusteadlane ei ole enne ega pärast A. Smithi üldse tähele pannud, et siin on tegemist probleemiga, mis selgitamist vajab. Say jõuab küll äratundmisele, et tööjaotuse puhul tekitab üks ja seesama põhjus nii head kui ka halba.»

A. Smith nägi kaugemale, kui hr. Proudhon arvab. Ta nägi väga hästi, et «indiviidide loomulike talentide seisukohalt on erinevused indiviidide vahel tegelikult palju väiksemad, kui see meile näib. Need nii erinevad kalduvused, mis pealtnäha eraldavad üksteisest mitmesuguste elukutsete inimesi, kui nad on täisealiseks saanud, on pigemini tööjaotuse tagajärg kui tööjaotuse põhjus»38. Pakikandja ja filosoofi vahel on erinevus algselt väiksem kui õuekoera ja hurdakoera vahel. Tööjaotus on see, mis nende vahele kuristiku on kaevanud. Kõigest sellest hoolimata ütleb hr. Proudhon ühes teises kohas, et Adam Smithil polevat aimugi olnud tööjaotuse kahjulikest tagajärgedest ja et J. B. Say olevat esimesena jõudnud äratundmisele, «et tööjaotuse puhul tekitab üks ja seesama põhjus nii head kui ka halba».

Kuid kuulakem, mida ütleb Lemontey; suum cuique22.

«Härra J. B. Say tegi mulle au, võttes oma suurepärasesse poliitilise ökonoomia traktaati printsiibi, mille mina tööjaotuse moraalset mõju käsitlevas fragmendis esitasin. Minu raamatu pisut kergemeelne pealkiri39 takistas teda kahtlemata mind tsiteerimast. Ainult sellega ma võingi seletada autori vaikimist, kes on omaenda mõtete poolest liiga rikas, et tahta eitada seda väikest ülevõtmist» (Lemontey, Kogutud teosed, I kd., lk. 245, Pariis, 1840).

Lemontey auks olgu öeldud, et ta on vaimukalt käsitlenud meie päevil kujunenud tööjaotuse hukatuslikke tagajärgi; hr. Proudhon ei leidnud sellele midagi lisada. Et me aga hr. Proudhoni süü läbi oleme kord juba hakanud arutama seda prioriteediküsimust, siis öelgem veel möödaminnes, et ammu enne Lemontey'd ja seitseteist aastat enne Adam Smithi, kes oli A. Fergusoni õpilane, käsitles A. Ferguson kõnesolevat teemat selgesti ühes spetsiaalselt tööjaotusele pühendatud peatükis.

«Võiks koguni kahelda, kas natsiooni üldised võimed kasvavadki tehnika edusammudega proportsionaalselt. Paljude mehhaaniliste oskuste alal ... saavutatakse täielikku edu hoopis,ilma mõistuse ja tunnete osavõtuta: teadmatus on mi tööstuse kui ka ebausu ema. Mõtlemine ja fantaasia võivad eksida, kuid käe või jala harjunud liigutused ei olene mõtlemisest ega fantaasiast. Seega võiks öelda, et manufaktuuri suhtes seisab täiuslikkus selles, et ilma vaimuanneteta läbi saada, nii et me võiksime mõtteid pingutamata vaadelda töökoda kui masinat, mille osadeks on inimesed ... Kindral võib olla sõjakunstis üliosav,

sõdurilt aga ei nõuta muud kui oskust käte ja jalgadega mõningaid liigutusi teha. Esimene on võib olla võitnud selle, mis teisel kaduma on läinud... Sellise! perioodil, kus kõik funktsioonid üksteisest lahus on, võib isegi mõtlemisoskus omaette tegevusalaks muutuda» (A. Ferguson, «Essee tsiviilühiskonna ajaloo kohta», Pariis, 178340).

Lõpetades seda ekskurssi kirjandusse, märgime, et me eitame absoluutselt, nagu oleksid «kõik majandusteadlased omistanud tööjaotuse kasulikele külgedele palju suuremat tähtsust kui tema kahjulikele külgedele». Piisab Sismondi nimetamisest.

Niisiis, mis puutub tööjaotuse kasulikesse külgedesse, siis ei olnud hr. Proudhonil muud vaia teha, kui parafraseerida enam või vähem ülespuhutud stiilis üldtuntud üldisi fraase.

Vaadakem nüüd, kuidas hr. Proudhon tuletab tööjaotusest, mida vaadeldakse üldise seadusena, kategooriana, ideena, tööjaotusega seotud kahjulikke külgi. Millest küll tuleb, et see kategooria, see seadus sisaldab hr. Proudhoni võrdsustava süsteemi kiuste töö ebavõrdset jaotamist?

«Tööjaotuse pühalikul tunnil hakkavad inimkonna kohal puhuma tormituu-led. Progress ei teostu kõigile võrdsel ja ühesugusel viisil... Ta haarab kõigepealt väheseid privilegeerituid ... See progressi omadus eelistada teatud isikute ringi panigi kaua aega uskuma ühiskondlike rjos:tsioonide loomuMkku ning pro-videntsiaalset ebavõrdsust, tekitas kaste ja lõi kõigis ühiskondades hierarhilise korra» (Proudhon, I kd., lk. 94).

Tööjaotus lõi kastid. Kuid kastid kujutavad endast tööjaotuse kahjulikku külge; järelikult tuleneb kahjulik külg tööjaotusest. Quod erat demonstrandum23. Kui me tahame minna kaugemale ja küsime, mis põhjusel tööjaotus lõi kastid, hierarhilise korra ja privilegeeritud isikud, siis vastab hr. Proudhon meile, et selleks põhjuseks oli progress. Mis asi põhjustas aga progressi? Eks piiritlemine. Piiritlemiseks nimetab hr. Proudhon progressi omadust eelistada teatud isikute ringi.

Filosoofiale järgneb ajalugu. See pole enam kirjeldav ega dialektiline, vaid võrdlev ajalugu. Hr. Proudhon võrdleb tänapäeva trükitöölist keskaegse trükitöölisega, Creusot' tehaste töölist küla-sepaga, tänapäeva kirjanikku keskaegse kirjanikuga; ta paneb kaalukausi kalduma nende poole, kes suuremal või vähemal määral esindavad keskajal väljakujunenud või keskajalt päranduseks saadud tööjaotust. Ta vastandab ühe ajalooepohhi tööjaotust teise ajalooepohhi tööjaotusele. Kas seda siis pidigi hr. Proudhon tõestama? Ei. Ta pidi näitama meile, missugused kahjulikud küljed on tööjaotusel üldse,

22— Mida oligi vaja tõestada. *Toim.* **Filosoofia** viletsus

23— Mida oligi vaja tõestada. *Toim.* **Filosoofia** viletsus

tööjaotusel kui kategoorial. Milleks aga jääda peatuma hr. Proudhoni teose sellel osal, kui tema ise, nagu me

98

allpool näeme, loobub sõnaselgelt kõigist neist niinimetatud argumentidest?

«Killustatud töö esimeseks tagajärjeks,» jätkab hr. Proudhon, «on pärast hinge rüvetamist tööpäeva pikenemine: tööpäev kasvab pöördvõrdeliselt kulutatavate vaimujõudude summaga... Et aga tööpäev ei või kesta rohkem kui kuusteist kuni kaheksateist tundi, siis sellest momendist alates, kus vaimujõudude kulu vähenemist pole enam võimalik kompenseerida tööaja pikendamisega, toimub see kompensatsioon töö hinna arvel ja palk langeb... Uks asi on aga kindel ja ainult seda meil tulebki siin märkida: üldine südametunnistus ei mõõda ühesuguse mõõdupuuga vabrikumeistri ja lihttöölise tööd. Järelikult on vaja alandada tööpäeva hinda, ja tööline, kelle hinge oh rikutud seetõttu, et ta täitis alandavat funktsiooni, peab kasina tasu tõttu paratamatult kannatama ka füüsiliselt.»

Me ei hakka kaaluma, kui suur loogiline väärtus on neil süllo-gismidel, mida Kant oleks nimetanud kõrvalekallutavaiks para-logismideks.

Nende sisu on järgmine:

Tööjaotuse tõttu on tööline sunnitud täitma alandavat funktsiooni; sellele alandavale funktsioonile vastab rüvetatud hing; hinge rüvetamisele vastab järjest madalamale langev palk. Et aga tõestada, et see madal palk on rüvetatud hingele paras, selleks ütleb hr. Proudhon — nii rahustab ta oma südametunnistust —, et säärane on üldise südametunnistuse tahe. Kas hr. Proiidhonl enda hing kuulub ka selle üldise südametunnistuse hulka?

Masinad on hr. Proudhonile «tööjaotuse loogiliseks antiteesiks», ja oma dialektika kinnituseks alustab ta sellest, et muudab masinad vabrikuks.

Selleks et tööjaotusest viletsust tuletada, eeldas hr. Proudhon kaasaegse vabriku olemasolu; seejärel eeldab ta tööjaotusest tekkinud viletsust, et vabrikule välja jõuda ja et saada võimalust kujutada vabrikut selle viletsuse dialektilise eitusena. Tekitanud töölisele alandava funktsiooni kaudu moraalset kahju, kasina palga kaudu aga ka füüsilist kahju, pannud töölise sõltuma vabrikumeist-rist ja viinud tema töö lihttöölise töö tasemele, hakkab hr. Proudhon jälle süüdistama vabrikut ja masinaid, rnis pidavat töölist alandama, teda «peremehele allutades»; töölise alanduse tagatipuks sunnib ta teda' «laskuma käsitöölise tasemelt lihttöölise tasemele». Suurepärane dialektika! Kui ta vähemalt sellegagi piirduks; aga ei, temale on vaja veel uut tööjaotuse ajalugu, seekord mitte vastuolude tuletamiseks, vaid selleks, et vabrikut oma moodi rekonstrueerida. Selle eesmärgi saavutamiseks on ta sunnitud unustama kõik, mis ta alles äsia tööjaotuse kohta ütles.

Tööd organiseeritakse ja jaotatakse erinevalt, olenevalt sellest, missuguseid tööriistu töö käsutab. Käsiveski eeldab teistsugust tööjaotust kui auruveski. Alustada tööjaotusest üldse, et siis siirduda

99

tööjaotuselt ühele erilisele tootmisriistale, masinale, see on-ju lihtsalt ajaloo mõnitamine.

Masin ei ole majanduslik kategooria, just nagu ei ole seda härg, kes atra veab. Masin ei ole midagi muud kui tootlik jõud. Masinate kasutamisele rajatud kaasaegne vabrik aga on ühiskondlik tootmissuhe, majanduslik kategooria.

Vaadakem nüüd, kuidas asjad hr. Proudhoni hiilgavas ettekujutuses arenevad.

«Üha uute masinate ilmumine on ühiskonnas tööjaotuse antiteesiks, tööjaotuse ümberpöördud valemiks: see on tööstuse geeniuse protest killustatud ja inimest tapva töö vastu. Mis asi on tegelikult masin? See on eriline v:is ühendada mitmesuguseid töö osakesi, mis tööjaotus üksteisest oli lahutanud. Iga masinat võib nimetada mitme operatsiooni ühenduseks ... Masina kaudu toimub järelikult töölise taastamine... Masinad, mis poliitilises ökonoomias on tööjaotuse vastandid, kujutavad endast sünteesi, mida inimmõistus analüüsile vastandab ... Jaotus ainult lahutas üksteisest mitmesugused töö osad, võimaldades igaühel tegelda selle erialaga, mis talle kõige meelepärasem oli; vabrik grupeerib töölised vastavalt suhtele, mis on olemas iga osa ja terviku vahel . .. Vabrik toob töö valdkonda võimuprintsiibi .. . See ei ole aga veel kõik: masin või vabrik, mis töölist alandab, teda peremehele allutades, sunnib teda alanduse tagatipuks laskuma

käsitöölise tasemelt lihttöölise tasemele... Meie praegusel perioodil, masinate perioodil, on eriliseks tunnusmärgiks palgatöö. Palgatöö tekkis pärast tööjaotust ja vahetust.»

Üks lihtne märkus hr. Proudhonile. Töö mitmesuguste osade lahutamine üksteisest, mis võimaldab igaühel tegelda temale kõige meelepärasema erialaga ja mis hr. Proudhoni arvates oli olemas maailma algusest peale, eksisteerib ainult kaasaja tööstuses, konkurentsi valitsemise tingimustes.

Edasi annab hr. Proudhon meile ülimal määral «huvitava genea. loogia», et näidata meile, kuidas vabrik tekkis tööjaotusest ja palgatöö tekkis vabrikust.

1) Ta eeldab inimest, kes «pani tähele, et tootmist mitmesugusteks osadeks jaotades ja iga osa täitmist eri töölisele usaldades» on võimalik tootlikke jõude mitmekordistada.

2) See inimene, «jälgides selle idee lõnga, ütleb endale, et kui ta moodustab püsiva grupi töötajatest, keda ta valib spetsiaalselt endale seatud eesmärgi jaoks, siis saavutab ta regulaarsema tootmise jne.»

3) See inimene teeb teistele inimestele ettepaneku tema idee omaks võtta ja selle idee lõnga jälgima hakata.

4) Tööstusprotsessi algul lepib see inimene kui võrdne võrdsega kokku oma kaaslastega, kellest saavad hiljem tema töölised.

5) «On muidugi arusaadav, et peremehe soodsa seisundi ja palgatöölise sõltuvuse tõttu pidi see esialgne võrdsus õige kiirelt kaduma.»

See on veel üks musternäide hr. Proudhoni ajaloolisest ja kirjeldavast meetodist.

100

Vaadakem nüüd ajaloo ja majandusteaduse seisukohalt, kas vabrik ja masin andsid ühiskonnale võlmuprintsiibi tõepoolest hiljem kui tööjaotuse; kas sealjuures toimus ühelt poolt töölise rehabiliteerimine, kuigi tööline teiselt poolt võõrale võimule allutati; kas masin tõepoolest tähendab jaotatud töö taasühendamist, töö sünteesi, vastupidiselt töö analüüsile.

Ühiskonnal kui tervikul on vabriku sisemise korraldusega see ühine joon, et tal on nagu vabrikulgi oma tööjaotus. Kui me võtaksime eeskujuks kaasaegses vabrikus valitseva tööjaotuse, et. seda hiljem kogu ühiskonnale rakendada, siis leiaksime, et rikkuste tootmiseks kõige paremini organiseeritud ühiskonnaks oleks vz'\i\-damatult ühiskond üheainsa peaettevõtjaga eesotsas, kes jaotaks tööd ühiskondliku kollektiivi mitmesuguste liikmete vahel varem kindlaksmääratud korra kohaselt. Kuid tegelikult on lugu sootuks teisiti. Sel ajal kui kaasaegses vabrikus on ettevõtja võim see, mis tööjaotust pisiasjadeni reguleerib, ei ole kaasaegses ühiskonnas tööjaotuse läbiviimiseks teist reeglit, teist võimu kui ainult vaba konkurents.

Patriarhaalse korra, kastikorra, feodaal- ja tsunftikorra tingimustes kehtis kogu ühiskonnas kindlate reeglite järgi läbiviidud tööjaotus. Kas need reeglid kehtestas mõni seaduseandja? Ei. Need reeglid tekkisid esialgselt materiaalse tootmise tingimustest ja nad ülendati seadusteks alles palju hiljem. Nii\i si saidki neist mitmesugustest tööjaotuse vormidest vastavad ühiskonna organisatsioonivormid. Mis puutub tööjaotusse töökojas, siis oli see kõigil neil ühiskonnavormidel väga vähe arenenud.

Võib isegi öelda üldise reeglina, et mida vähem üks teatud võim juhib tööjaotust ühiskonnas, seda rohkem areneb tööjaotus töökojas ja seda rohkem allub ta seal üheainsa isiku võimule. Tööjaotuse suhtes on võim töökojas ja võim ühiskonnas järelikult teine-teisega pöördvõrdelised.

Nüüd tuleb meil vaadata, mis asi on vabrik, kus tööülesanded on üksteisest teravalt eraldatud, kus iga töölise töö on taandatud mõnele üsna lihtsale operatsioonile ja kus üks teatud võim, s. o. kapital, töid rühmitab ja suunab. Kuidas selline vabrik tekkis? Sellele küsimusele vastamiseks peame uurima, kuidas on arenenud manufaktuurne tööstus sõna otseses mõttes. Ma mõtlen tööstust, mis ei ole veel muutunud kaasaegseks tööstuseks kõigi ta masinatega, kuid ei kujuta endast enam keskaja käsitööd ega ka kodutööstust. Me ei hakka uurima seda küsimust üksikasjalikult, vaid märgime ainult mõned üldised punktid, mis näitavad, et valemid ajaloo uurimiseks ei kõlba.

Manufaktuurse tööstuse tekkimise üheks vajalikuks tingimuseks oli kapitalide akumulatsioon, mida Ameerika avastamine ja Ameerikast väärismetallide sissevedamine hõlbustasid.

101

On küllalt hästi tõestatud, et vahetusvahendite hulga kasvu tulemuseks oli ühelt poolt palga ja maarendi väärtuse langus, teiselt poolt aga tööstuslike kasumite kasv. Teiste sõnadega: maaomanike klass ja töötajate klass, feodaalisandad ja rahvas langesid niisama palju madalamale, kui palju kapitalistide klass, kodanlus, kõrgemale tõusis.

Oli veel teisigi asjaolusid, mis manufaktuurse tööstuse arenemist samaaegselt soodustasid: ringluses olevate kaupade hulga suurenemine sest ajast peale, kui Ida-lndiaga kaubanduslikus suhtlemises hakati kasutama mereteed ümber Hea Lootuse neeme, koloniaalsüsteem, merekaubanduse arenemine.

Teiseks tingimuseks, mis manufaktuurse tööstuse ajaloos pole seni veel küllalt palju tähelepanu leidnud, oli feodaalisandate rohkearvuliste kaaskondade laialisaatmine, mille tõttu neisse kaaskon-dadesse kuulunud sõltuvad elemendid enne hulkuriteks muutusid, kui nad töökodadesse astuda said. Manufaktuurse töökoja loomisele eelnes XV ja XVI sajandil peaaegu igal pool hulkurlus. Peale selle leidis töökoda tõhusat tuge arvukate talupoegade näol, kes mitmete aastasadade vältel linnadesse voolasid, sest põldude muutmine karjamaaks ja põllumajanduse edusammud, mis vähendasid maaharimiseks vajalike töökäte arvu, ajasid talupoegi kogu aeg maalt minema.

Turu laienemine, kapitalide akumulatsioon, klasside ühiskondlikus seisundis asetleidnud muutused, suur hulk inimesi, kes olid oma tuluailikaist ilma jäänud — need on manufaktuuri tekkimise ajaloolised tingimused. Mitte sõbralikud kokkulepped võrdsete vahel, nagu väidab hr. Proudhon, ei toonud inimesi töökodadesse. Manufaktuur ei ole tekkinud vanaaegsete tsunftide rüpes. Uusaegse töökoja etteotsa sai kaupmees, mitte aga vana tsunftimeister. Manufaktuuri ja käsitöö vahel käis peaaegu igal pool äge võitlus.

Tootmisriistade ja töötajate akumulatsioon ja kontsentratsioon olid juba olemas enne, kui tööjaotus töökojas kujunema hakkas. Manufaktuuri iseloomulikuks jooneks oli pigemini paljude töötajate ja käsitööalade koondamine ühte kohta, ühte ruumi, ühe kapitali juhtimise alla, mitte aga töö lahutamine ta koostisosadeks ja eritööliste kohandamine väga lihtsate operatsioonide sooritamiseks.

Manufaktuurse töökoja kasulikkus seisis palju vähem tööjaotuses selle sõna otseses mõttes kui asjaolus, et tööde ulatus oli siin suurem, et siin paljude lisakulude arvel kokku hoiti jne. Hollandi manufaktuurides tunti XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul vaevalt veel tööjaotust.

Tööjaotuse arenemine eeldab töötajate koondamist ühte töökotta. Me ei leia XVI ega XVII sajandil ühtki näidet, kus ühe ja sellesama käsitööala mitmesugused harud oleksid igaüks omaette

102

niivõrd arenenud olnud, et nende koondamisest ühte kohta oleks piisanud valmis manufaktuurse töökoja saamiseks. Kui aga inimesed ja tööriistad kord juba ühendati, siis taastati paratamatult tööjaotus sellisel kujul, nagu see tsunftides kehtis, ja see tööjaotus peegeldus manufaktuurses töökojas.

Hr. Proudhonile, kes näeb kõiki asju pahupidi, kui ta neid üldse näeb, on Adam Smithi arusaamisele vastav tööjaotus olemas enne manufaktuurset töökoda; tegelikult aga on manufaktuurne töökoda tööjaotuse olemasolu eelduseks.

Masinad selle sõna otseses mõttes tekkisid alles XVIII sajandi lõpul. Pole midagi absurdsemat kui näha neis tööjaotuse antiteesi, teatud sünteesi, mis taastab killustatud töö ühtsuse.

Masin on tööriistade ühendus, hoopiski mitte tööde kombinatsioon töölisele enesele.

«Kui tööjaotus taandas iga üksiku operatsiooni ühe lihtsa tööriista kasutamisele, siis masin on kõigi nende tööriistade ühendus, mida üks ühine mootor liikuma paneb» (Babbage, «Traktaat masinate jne. majanduslikust loomusest», Pariis, 183341).

Lihtsad tööriistad, tööriistade akumulatsioon, keerukad tööriistad; keeruka tööriista liikumapanemine üheainsa mootoriga — inimese kätega, nende tööriistade liikumapanemine loodusjõududega; masinad; üheainsa mootoiiga masinate süsteem; auto-maatmootoriga masinate süsteem — selline on masinate arenemise käik.

Tootmisriistade kontsentratsioon ja tööjaotus on teineteisest niisama lahutamatud kui poliitika valdkonnas riigivõimu kontsentratsioon ja erahuvide lahkuminek. Inglismaal, kus maad, need põllumajandusliku töö riistad, on kontsentreeritud, on samuti olemas põllumajandusliku töö jaotus ja seal kasutatakse maaharimiseks masinaid. Prantsusmaal seevastu, kus põllumajandusliku töö riistad on killustatud, sest seal valitseb partsellisüsteem, ei ole üldiselt põllumajandusliku töö jaotust ega kasutata masinaid maaharimiseks.

Tööriistade kontsentratsioon on hr. Proudhoni arvates tööjaotuse eitamine. Tegelikus elus näeme jällegi vastupidist. Sedamööda, kuidas areneb tööriistade kontsentratsioon, areneb ka tööjaotus, ja vica versa24. Seepärast järgnebki igale suurele leiutusele mehhaanika valdkonnas tööjaotuse intensiivistumine, tööjaotuse igasugune intensiivistumine aga põhjustab omakorda uusi leiutusi mehhaa-nikas>

Meil ei tarvitse meelde tuletada, et tööjaotus hakkas Inglismaal alles pärast masinate leiutamist suuri edusamme tegema. Näiteks

103

olid kangrud ja ketrajad enamasti talupojad, nii nagu me näeme seda praegugi veel mahajäänud maades. Masinate leiutamine viis lõpule manufaktuurse töö eraldumise põllumajanduslikust tööst. Masin eraldas teineteisest kangru ja ketraja, kes enne seda töötasid koos ühes ja sellessamas perekonnas. Tänu masinale võib ketraja nüüd elada Inglismaal, kangur aga Ida-Indias. Enne masinate leiutamist töötles antud maa tööstus peamiselt tema oma pinnal toodetavaid tooraineid. Nii. töödeldi näiteks Inglismaal villa, Saksamaal lina, Prantsusmaal siidi ja lina, Ida-Indias ja Levan-dis puuvilla jne. Tänu masinate ja auru rakendamisele võis tööjaotus muutuda sedavõrd ulatuslikuks, et rahvuslikust pinnast sõltumatuks saanud suurtööstus oleneb nüüd ainuüksi maailmaturust, rahvusvahelisest vahetusest ja rahvusvahelisest tööjaotusest. Lõpuks avaldab masin tööjaotusele veel ka niisugust mõju, et niipea kui mõne eseme tootmises leitakse võimalus valmistada masinate abil mõnd selle eseme osa, jaguneb tootmine otsekohe kaheks teineteisest sõltumatuks haruks.

On's vaja rääkida providentsiaalsest ja filantroopilisest eesmärgist, mida hr. Proudhon avastab masinate leiutamises ja nende esialgses rakendamises?

Kii kaubandus oli Inglismaal sedavõrd arenenud, et käsitsitöö ei suutnud enam rahuldada turu nõudmist, hakati tundma vajadust masinate järele. Siis hakati mõtlema sellele, kuidas saaks rakendada mehhaanikat, teadusharu, mis XVIII sajandil oli juba täiesti välja kujunenud.

- Teod, mis tähistasid vabriku tekkimist, on kõike muud kui filant-rocpilised. Lapsi hoiti piitsahirmuga tööl; lastest tehti kauplemise objekt, nende hankimiseks sõlmiti vaeslastekodudega lepinguid. Tühistati kõik seadused tööliste õppeaja kohta, sest — kasutades hr. Proudhoni väljendust — sünteetilisi töölisi enam ei vajatud. Lõpuks olid 1825. aastast alates peaaegu kõik uued leiutused tööliste ja ettevõtjate vaheliste konfliktide tulemus: ettevõtjad püüdsid iga hinna eest vähendada tööliste erialase ettevalmistuse väärtust. Iga uue, vähegi märkimisväärse streigi järel ilmus mõni uus masin. Tööline nägi masinate rakendamises niivõrd vähe enda rehabiliteerimist, enda taastamist, nagu hr. Proudhon seda nimetab, et ta avaldas XVIII sajandil kaua aega vastupanu automaatselt funktsioneeriva mehhanismi tekkivale võimule.

24— vastupidi. *Toim.*

«Wyatt,» ütleb doktor Ure, «leiutas kunstlikud ketrussõrmed (rida sooni-lisi valtse) hulk aega enne Arkwrighti... Kuid peamine raskus ei seisnud mitte niivõrd automaatselt funktsioneeriva mehhanismi leiutamises... Raskus seisis peamiselt selles, et luua distsipliin, mis oli vajalik selleks, et panna inimesed leebuma oma korratuist harjumustest töötegemisel ja kasv^tadi neid järgima suure automaatselt funktsioneeriva masina muutmatult regulaarset liikumist. Leiutada ja maksma panna vabrikudistsipliini koodeks, mis sobiks masinate

104

süsteemi vajadustega ja kiirusega, see Herkulest vääriv töö oli Arkwrighti üllas teene.»

Lõppkokkuvõttes suurendas masinate kasutuselevõtmine tööjaotust ühiskonnas, lihtsustas töölise ülesandeid töökojas, kontsentreeris veel enam kapitali, tükeldas inimest veelgi rohkem.

Kui hr. Proudhonil tekib tahtmine olla majandusteadlane ja jätta hetkeks kõrvale «kindla järjestuse arenen.iie mõistuses», siis võtab ta oma eruditsiooni A. Smithilt, kes kirjutas sel ajal, millal vabrik oli alles tekkimas. On ju tõepoolest tohutu vahe Adam Smithi ajal eksisteerinud tööjaotuse ja selle tööjaotuse vahel, mida me näeme kaasaegses vabrikus. Selle paremaks selgitamiseks tarvitseb ainult tsiteerida mõned kohad doktor Ure'i «Vabriku filosoofiast».

«Kui A. Smith kirjutas oma surematut teost poliitilise ökonoomia alustest, tunti vaevalt veel masina.ise tööstuse süsteemi. Tööjaotus tundus talle õigusega olevat suur manufaktuuri täiustamise printsiip. Nööpnõelte tootmise varal näitas ta, kuidas tööline üht ja sedasama operatsiooni sooritades saavutab suure oskuse, jõuab rohkem tööd teha ja muutub odavamaks. Ta nägi, et selle printsiibi kohaselt on ipas manufaktuuri harus mõmngad opents^o^'d — räiteks valgevasest traadi ühepikkusteks osadeks lõikamine — tunduvalt hõlpsamad; teised operatsioonid seevastu, nagu näiteks nööpnõelapeade valm.stamine ja kinnitamine, jäävad suhteliselt raskemaks; sellest ta järeldas, et iga sellise operatsiooniga võib väga hästi kohandada mõne töölise, kelle palk vastaks tema oskusele. Tööjaotuse olemus selles kohandamises seisabki. Ent see, mis doktor Smithi ajal võis olla kasulikuks näiteks, võib tänapäeval ainult inimesi vabrikutööstuse tegeliku printsiibi suhtes eksiteele viii. Tõepoolest, tööde iaotamlne võ: õigemini nende kohandamine mitmesuguste individuaalsete võimetega kuulub küll vaevalt vabriku tegevusplaani; hoopis vastupidi, iga kord, kui mõni operatsioon nõuab palju osavust ja kindlat kätt, võetakse see operatsioon osava, kuid pahatihti mitmesugustele ebaühtlustele kalduva töölise käest ära ja usaldatakse see erilisele mehhanismile, mille automaatne töö on nii hästi reguleeritud, et iga laps võib selle järele valvata.

Vabrikusüsteemi printsiip seisab järelikult selles, et masinatöö tõrjub käsitsitöö välja ja et käsitööliste omavaheline tööjaotus asendatakse protsessi laotamisega ta koostisosadeks. Käsitsitöö süsteemi puhul oli inimese töö tavaliselt iga produkti kõige kallim element; masinatöö süsteemi puhul aga asendatakse käsi-töölise oskused järjest rohkem masinate lihtsa järelevalvega.

Inimloomuse nõrkus on kord juba nii suur, et mida osavam on tööline, seda isemeelseni ja jonnakam ta on ja seda vähem ta sobib järelikult mehhaanilisse süsteemi, mille üldist tööd ta võib oma kapriissete tujudega tunduvalt kahjustada. Kaasaegse vabrikandi suur eesmärk seisab järelikult selles, et, ühendades teadust oma kapitalidega, piirata oma tööliste ülesandeid ainult tähelepanelikkuse ja osavuse, s. o. selliste omaduste rakendamisega, mida on noores eas kerge täiustada, kui ne'd ühele ia sellelesamale ob<ekt:le keskendada.

Töö gradatsiooni süsteemi puhul tuleb läbi teha mitmeaastane õppeaeg, enne kuirtöölise silmad ja käed küllalt osavust omandavad, et mõningaid eriti raskeid mehhaanilisi operatsioone sooritada; kõiki töid üksikuteks koostisosadeks jaotava süsteemi puhul aga, kus automaatselt funktsioneeriv masin teostab kõiki üksik-operatsioone, võib need elementaarsed üksikoperatsioonid usaldada üpris tavaliste võimetega töölisele, kes on eelnevalt ainult lühikese katseaja läbi teinud; vajaduse korral võib teda isegi ettevõtte juhataja tahtmise järgi ühe masina juurest

105

teise juurde üle viia. Sellised ümberpaigutused on ilmses vastuolus vana rutiiniga, mis jaotas töid ja sundis üht töölist valmistama nööpnõelte päid, teist teritama nööpnõelte otsi — tegema tülgastuseni üksluist, nüristavat tööd . . . Seevastu võrdsustamise printsiibi puhul, s. o. vabrikusüsteemi puhul tuleb töölisel vaid meeldivalt oma võimeid harjutada» jne. «...Et tema ülesanne piirdub korrapäraselt funktsioneeriva mehhanismi jälgimisega, siis võib ta selle õige lühikese aja jooksul selgeks õppida; kui ta aga ühe masina juurest teise juurde üle viiakse, siis toob see tema töösse vabe dust ia laiendab tema silma-ingi sellega, et ta hakkab mõtlema oma töö ja seltsimeeste töö tulemuste üldisele ühendamisele. Seepärast ei või tööde võrdse jaotamise režiim tavalistel asjaoludel põhjustada seda võimete allasurumist, silmaringi kitsendamist ja töölise kehalise arenemise pidurdamist, mida tööjaotusele on täie õigusega süüks pandud.

Iga tehnika alal tehtava täiustuse alatiseks eesmärgiks ia tendentsiks on tegelikult inimtöö täielik kõrvaldamine või tema hinna alandamine meeste töö asendamise teel naiste ja laste tööga, õppinud

käsitööliste töö asendamise teel õppimata tööliste tööga... See suurte kogemustega tööliste aseme! ainult vee! terase pilgu ja painduvate sõrmedega laste kasutamise tendents tõestab, et meie valgustatud vabrikandid on lõpuks kõrvale heitnud skolastilise dogma, mMle kohaselt töö iaotatakse tööliste osavuse mitmesuguste astmete järgi» (Andre Ure, «Vabriku filosoofia ehk Tööstuse ökonoomia», I kd., I ptk.42).

Tööjaotust kaasaegses ühiskonnas iseloomustab asjaolu, et ta tekitab erialasid, üksteisest eraldatud elukutseid, ühtlasi aga ka kutsealast idiotismi.

«Meid paneb sügavalt imestama,» ütleb Lemontey, «et üks ja seesama isik oli vanaaja rahvastel üheaegselt silmapaistev filosoof, luuletaja, kõnemees, ajaloolane, preester, valitseja ja väejuht. Nii lai tegevusväli kohutab meid. Igaüks piirab end taraga ja isoleerib end omal alal. Ma ei tea, kas see killustamine suurendab tegevusvälja, kuid ma tean väga hästi, et see teeb inimest ennast väiksemaks.»

Vabriku tööjaotuse iseloomulikuks jooneks on see, et tööl pole siin üldse enam eriala iseloomu. Niipea aga kui lakkab igasugune arenemine erialade järgi, hakkab end tunda andma universaalsuse vajadus, indiviidi igakülgse arenemise püüe. Vabrik kõrvaldab üksteisest eraldatud elukutsed ja kutsealase idiotismi.

Hr. Proudhon, mõistmata isegi seda ainsat vabriku revolutsioonilist külge, astub sammu tagasi ja soovitab töölisel mitte piirduda nööpnõela ühe kaheteistkümnendiku osa valmistamisega, vaid valmistada üksteise järel kõik kaksteistkümmend osa. Tööline jõudvat niiviisi nööpnõela täieliku ning igakülgse tundmiseni. See ongi hr. Proudhoni sünteetiline töö. Keegi ei hakka eitama, et üks samm edasi ja teine samm tagasi on ühtekokku samuti sünteetiline liikumine.

Üldkokkuvõttes ei ole hr. Proudhon väikekodanlase ideaalist kaugemale jõudnud. Selle ideaali realiseerimiseks ei ole ta välja mõelnud midagi paremat kui meid tagasi viia keskaegse käsitöö-selli või — parimal juhul — käsitöömeistri olukorda. Kuskil oma raamatus ütleb ta, et piisab sellest, kui luuakse oma elu jooksul

Konkurentsi hea külg.

Konkurentsi halb külg.

§ III. KONKURENTS JA MONOPOL

{«Konkurents on tööle niisama oluline kui tööjaotus . . . Konkurents on vajalik võrdsuse jaluleseadmiseks.»

{«Konkurentsi printsiip eitab iseennast. Konkurentsi kõige kindlamaks tulemuseks on nende hukkumine, keda ta kaasa kisub.»

Üldine seisukoht.

«Nii konkurentsi kahjulikud tagajärjed kui ka tema eelised . . . tulenevad loogiliselt tema printsiibist.»

Lahendamisele kuuluv ülesanne.

«Leida lepitav printsiip; viimane peab lähtuma seadusest, mis oleks vabadusest endastki kõrgem.»

Variant:

«Jutt ei ole siin järelikult konkurentsi hävitamisest, sest see on niisama võimatu kui vabaduse hävitamine; ülesanne seisab selles, et leida konkurentsi tasakaal, ma ütleksin meeleldi, tema politsei.»

Hr. Proudhon alustab sellest, et ta kaitseb konkurentsi igavest vajalikkust nende vastu, kes tahavad konkurentsi asendada võistlusega*

«Sihitut võistlust» ei tule ette. «Iga kire objekt on paratamatult analoogiline kire endaga: naine on kire objektiks armunud mehele, võim — auahnele, kuld — ihnsale, loorberipärg — poeedile; täpselt niisamuti on kasum paratamatult tööstusliku võistluse objektiks. Võistlus pole midagi muud kui konkurents ise.»

Konkurents on võistlus kasumi pärast. Kas tööstuslik võistlus on paratamatult alati võistlus kasumi pärast, s. o. konkurents? Selle tõestamiseks ei tee hr. Proudhon midagi muud, kui väidab seda. Me juba nägime, et väitmine on tema arvates tõestamine, just nagu oletamine on tema arvates eitamine.

* Furjeristide vastu. väljaandele.)- F. E. (EngeIsi märkus 1885. aasta saksakeelsele

Kui armunu otseseks kire objektiks on naine, siis on tööstusliku võistluse otseseks objektiks produkt, mitte aga kasum.

Konkurents ei ole tööstuslik võistlus, vaid kaubanduslik võistlus. Meie ajal käib tööstuslik võistlus ainult kaubanduslike eesmärkide pärast. Kaasaegsete rahvaste majanduselus tuleb ette ka selliseid faase, kus kõiki haarab isesugune tuhin: saada kasumit ilma tootmata. See perioodiliselt korduv spekulatsioonituhin paljastab konkurentsi tõelise iseloomu: konkurents püüab pääseda tööstusliku võistluse vajadusest.

Kui te oleksite öelnud XIV sajandi käsitöölisele, et kaotatakse privileegid ja kogu tööstuse feodaalne organisatsioon ning asendatakse tööstusliku võistlusega, mida nimetatakse konkurentsiks, siis oleks ta vastanud teile, et mitmesuguste korporatsioonide, tsunftide ja gildide privileegid ongi organiseeritud konkurents. Sedasama ütleb ka hr. Proudhon, kui ta väidab, et «võistlus pole midagi muud kui konkurents ise».

«Kehtestage määrus, mille kohaselt töö ja palk oleksid alates !. jaanuarist 1847 kõigile garanteeritud; tööstuse tugev pinge asenduks siis otsekohe täieliku stagnatsiooniga.»

Oletamise, väitmise ja eitamise asemel on meil nüüd määrus, mille hr. Proudhon kehtestab spetsiaalselt selleks, et tõestada konkurentsi vajalikkust, tema kui kategooria igavest püsimist jne.

Kui me endile ette kujutame, et konkurentsist vabanemiseks pole vaja midagi muud kui määrusi, siis me ei vabane küll konkurentsist kunagi. Kui me viime asjad nii kaugele, et me panem^ ette kaotada konkurents, säilitades sealjuures palga, siis me paneme ju ette kehtestada kuningliku dekreedi abil midagi absurdset. Ent rahvad ei arene kuninglike dekreetide järgi. Enne selliste määruste kehtestamist peavad nad vähemalt olema põhjalikult muutnud kõik oma tööstuslikud ja poliitilised olemasolutin-gimused, järelikult ka kogu oma elulaadi.

Hr. Proudhon vastaks meile oma kõigutamatu enesekindlusega, et see eeldab «meie loomuse sellist muutumist, mille pretsedente ajalugu ei tunne», ja et tal olevat õigus «meid vaidlusest kõrvaldada», — ei tea küll, millise määruse alusel.

Hr. Proudhon ei tea, et kogu ajalugu polegi midagi muud kui inimloomuse pidev muutumine.

«Pidagem kinni faktidest. Prantsuse revolutsiooni tehti niisama palju tööstusliku vabaduse kui poliitilise vabaduse pärast; ja kuigi 1789. aasta Prantsusmaa ei aimanud — ütleme avameelselt — selle printsiibi kõiki tagajärgi, mille elluviimist ta rõudis, ei pettunud ta ometi ei oma soovides ega oma ootustes. Kui keegi katsub seda eitada, siis kaotab ta minu silmis igasuguse õigus° arvustamiseks: ma ei hakka kunagi vaidlema vastasega, kes eeldab põhimõtteliselt kahekümne viie miljoni inimese spontaanset eksitust... Kui konkurents ei oleks

sotsiaalse ökonoomia printsiip, saatuse dekreet, inimhinge vajadus, miks inimesed ei eelistanud siis korporatsioonide, tsunftide ja gildide hävitamise asemel mõelda nende parandamisest?»

Niisiis, kuna XVIII sajandi prantslased hävitasid korporatsioonid, tsunftid ja gildid, selle asemel et neid modifitseerida, siis peavad XIX sajandi prantslased modifitseerima konkurentsi, selle asemel et seda hävitada. Et konkurents kujunes XVIII sajandi Prantsusmaal välja ajalooliste vajaduste tulemusena, siis ei tohi-seda XIX sajandi Prantsusmaal teiste ajalooliste vajaduste pärast kaotada. Hr. Proudhon, kes ei mõista, et konkurentsi tekkimine oli seotud XVIII sajandi inimeste reaalse arenemisega, teeb konkurentsist inimhinge paratamatu vajaduse in partibus infidelium25. Mida oleks ta küll teinud XVII sajandil suurest Colberfist?

25— väljaspool reaalset tegelikkust (sõna-sõnalt: «uskmatute maal» Need sõnad lisati katoliku piiskoppide tiitlile, kes määrati puhtnominaalselt mittekristlike maade piiskoppideks). *Toim.*

Pärast revolutsiooni tuli praegune olukord. Sellestki leiab hr. Proudhon fakte, et näidata konkurentsi igavest püsimist; ta püüab tõestada, et kõik tootmisharud, kus see kategooria pole vee! küllalt arenenud, nagu näiteks põllumajandus, on maha jäänud ja viletsas olukorras.

Jutud sellest, et mõned tootmisharud ei ole konkurentsi jaoks veel küllalt arenenud, teised aga ei ole veel jõudnud kodanliku tootmise tasemele, on lihtsalt loba, mis ei tõesta hoopiski konkurentsi igavest püsimist.

Kogu hr. Proudhoni loogika on lõppkokkuvõttes järgmine: konkurents on ühiskondlik suhe, milles me praegu oma tootlikke jõude arendame. Seda tõde ei arenda ta loogiliselt, vaid formuleerib seda pahatihti vägagi laialivalguvalt, öeldes, et konkurents on tööstuslik võistlus, kaasaegne viis olla vaba, vastutus töös, väärtuse konstitueerimine, võrdsuse saabumise tingimus, sotsiaalse ökonoomia printsiip, saatuse dekreet, inimhinge paratamatu vajadus, igavese õigluse inspiratsioon, vabadus jaotuses, jaotus vabaduses, majanduslik kategooria.

> «Konkurents ja assotsiatsioon tuginevad teineteisele. Nad mitte ainult ei lülita teineteist välja, nad ei lähe teineteisest isegi mitte lahku. Konkurents eeldab paratamatult ühist eesmärki. Konkurents ei ole järelikult sugugi egoism, ja sotsialismi kahetsusväärseimaks eksituseks on see, et ta nägi konkurentsis ühiskonna lammutamist.»

Konkurents eeldab ühist eesmärki; see tõestab ühelt poolt, et . konkurents on assotsiatsioon, teiselt poolt tõestab see, et konkurents ei ole egoism. Kas aga egoism ei eelda ühist eesmärki? Igasugune egoism pääseb mõjule ainult ühiskonnas ja ühiskonna

109

kaudu. Ta eeldab seega ühiskonda, s. o. ühiseid eesmärke, ühiseid vajadusi, ühiseid tootmisvahendeid jne. jne. On see siis juhus, et konkurents ja assotsiatsioon, millest sotsialistid kõnelevad, ei lähe teineteisest isegi mitte lahku?

Sotsialistid teavad väga hästi, et kaasaegne ühiskond rajaneb konkurentsil. Kuidas nad võivad siis konkurentsile ette heita, et ta lammutab kaasaegset ühiskonda, mida nad ise tahavad lammutada? Ja kuidas nad võivad konkurentsile süüks panna, et ta lammutab tulevast ühiskonda, milles nad näevad, vastupidi, konkurentsi enese hukkumist?

Veel allpool ütleb hr. Proudhon, et konkurents on monoooli vastand ja et ta ei saa järelikult olla assotsiatsiooni vastand.

Feodalism oli oma tekkimise momendist alates vastandatud patriarhaalsele monarhiale; seega ei olnud feodalism vastandatud konkurentsile, mida polnud ju veel olemaski. Kas sellest järeldub, et konkurents ei ole vastandatud feodalismile?

Tegelikult on väljendid: ühiskond, assotsiatsioon niisugused nimetused, mida võib anda igasugusele ühiskonnale, niihästi feodaalsele ühiskonnale kui ka kodanlikule ühiskonnale, mis on konkurentsile rajatud assotsiatsioon. Kuidas on siis võimalik, et on olemas sotsialiste, kes arvavad võivat konkurentsi ümber lükata üksnes sõnaga: assotsiatsioon? Ja kuidas võib hr. Proudhon ise kujutleda, et konkurentsi on võimalik kaitsta sotsialismi vastu lihtsalt sellega, et konkurents viiakse assotsiatsiooni mõiste alla?

Kõik äsjaöeldu puutub konkurentsi heasse külge, nii nagu hr. Proudhon sellest aru saab. Võtkem nüüd käsile konkurentsi halb külg, s. o. tema negatiivne külg, tema hävitav, õõnestav mõju, tema kahjulikud omadused.

Pildis, mida hr. Proudhon meile sellest annab, on midagi äärmiselt sünget.'

Konkurents tekitab viletsust, ta õhutab kodusõda, «muudab tsoonide loomulikke tingimusi», segab üksteisega mitmesuguseid rahvusi, lõhub perekondi, demoraliseerib ühiskondlikku südametunnistust, «pöörab pahupidi õiglusest ja õigusest arusaamise», moraalist arusaamise ja — mis kõige hullem — hävitab ausameelset ning vaba kaubandust, andmata selle asemele isegi mitte sünteetilist väärtust, püsivat ning õiglast hinda. Konkurents valmistab pettumust kõigile, isegi majandusteadlastele endile. Ta viib asja nii kaugele, et hävitab iseennastki.

Kas võib siis pärast seda halba, mis hr. Proudhon on konkurentsi kohta öelnud, olla kodanliku ühiskonna suhetele, tema printsiipidele ja illusioonidele mõnd laostavamat, mõnd hävitavamat elementi kui konkurents?

Märkigem, et konkurentsi mõju kodanlikele suhetele muutub järjest hävitavamaks sedamööda, kuidas ta sunnib palavikuliselt

110

looma uusi tootlikke jõude, s. o. uue ühiskonna materiaalseid tingimusi. Selles suhtes on konkurentsi halval küljel vähemalt ka midagi head.

«Oma tekkimise seisukohalt vaadelduna on konkurents kui majanduslik seisund voi majanduslik faas... üldiste tootmiskulude vähendamise teooria paratamatu tulemus.»

Vereringe on hr. Proudhonil vististi küll Harvey teooria tulemus.

«Monopol on viimane saatuslik piir konkurentsile, mis iseennast vahetpidamata eitades tekitab monopoli. Selline monopoli tekkimise viis ongi jubn monopoli õigustus ... Monopol on konkurentsi loomulik vastand ... et aga konkurents on paratamatu, siis sisaldab ta juba monopoli ideed, sest monopol on igale konkureerivale individuaalsusele otsekui kantsiks.»

Meil on koos hr. Proudhoniga hea meel, et tal on üksainuski kord õnnestunud õigesti rakendada oma teesi ja antiteesi valemit. Kõigil on teada, et konkurents ise tekitab kaasaegset monopoli.

Mis aga puutub sisusse, siis peab hr. Proudhon kinni poeetilistest kujunditest. Konkurents tegi «igast töö alljaotusest otsekui suveräänse ala, kus iga indiviid ilmutas oma jõudu ja sõltumatust». Monopol on «igale konkureerivale individuaalsusele kantsiks». «Suveräänne ala» kõlab vähemalt niisama hästi kui «kants».

Hr. Proudhon räägib üksnes kaasaegsest monopolist kui konkurentsi tulemusest. Aga me teame kõik, et konkurents tekkis feodaalsest monopolist. Esialgselt oli seega konkurents monopoli vastand, mitte aga monopol konkurentsi vastand. Seepärast ei kujuta kaasaegne monopol endast lihtsat antiteesi, vaid, vastupidi, tõelist sünteesi.

Tees: Konkurentsile eelnenud feodaalne monopol.

Antitees: Konkurents.

Süntees: Kaasaegne monopol, mis niivõrd, kui ta eeldab konkurentsi võimu, kujutab endast feodaalse monopoli eitust ja mis samal ajal, niivõrd, kui ta on monopol, eitab konkurentsi.

Kaasaegne monopol, kodanlik monopol, on järelikult sünteetiline monopol, eituse eitamine, vastandite ühtsus. See on monopol puhtal, normaalsel, ratsionaalsel kujul. Hr. Proudhon satub vastuollu-omaenda filosoofiaga, kui ta esitab kodanlikku monopoli monopolina toorel, lihtsustatud, vastuolulisel, spasmilisel kujul. Hr. Rossi, keda hr. Proudhon monopoliküsimuses korduvalt tsiteerib, näib olevat paremini mõistnud kodanliku monopoli sünteetilisi iseloomu. Oma «Poliitilise ökonoomia kursuses»43 teeb ta vahet kunstlike ja loomulike monopolide vahel. Feodaalsed monopolid, ütleb ta, on kunstlikud, s. t. suvalised; kodanlikud monopolid on loomulikud, s. t. ratsionaalsed.

111

Monopol on hea asi, arutleb hr. Proudhon, sest see on majanduslik kategooria, «inimkonna impersonaalse mõistuse» emanatsioon. Konkurents on ka hea asi, sest see on samuti majanduslik kategooria. Monopoli tegelikkus ja konkurentsi tegelikkus aga ei ole sugugi head asjad. Veel halvem aga on see, et monopol ja konkurents teineteist vastastikku õgivad. Mis teha? Eks katsuda leida nende kahe igavese idee süntees ja kiskuda ta välja jumaluse rüpest, kus ta igavesest ajast puhkab.

Tegelikus elus leiame mitte ainult konkurentsi, monopoli ja nende antagonismi, vaid ka nende sünteesi, mis ei kujuta endast valemit, vaid liikumist. Monopol tekitab konkurentsi, konkurents tekitab monopoli. Monopolistid konkureerivad omavahel, konkurendid muutuvad monopolistideks. Kui monopolistid piiravad omavahelist konkurentsi osalise assotsieerumise kaudu, siis tugevneb konkurents tööliste vahel; mida

rohkem aga kasvab proletaarlaste hulk antud rahvuse monopolistidega võrreldes, seda ohjeldamatumaks muutub konkurents eri rahvuste monopolistide vahel. Sünteesi iseloom on selline, et monopol võib püsida ainult järjest konkurentsivõitlust pidades.

Et dialektiliselt tuletada maksud, mis monopolile järgnevad, jutustab hr. Proudhon meile sotsiaalsest geeniusest. See geenius käib kartmatult oma siksakilist teed,

«... ta sammub kindlalt, ilma kahetsustunde ja kõhkluseta; jõudnud monopoli nurgale, heidab ta melanhoolse pilgu tagasi ja pärast sügavat mõtisklust maksustab kõik tootmisobjektid ning loob terve administratiivse organisatsiooni, et anda kõik ametikohad üle proletariaadile ja lasta monopolistidel nende ee$t maksta.»

Mida öelda sellest geeniusest, kes teeb tühja kõhuga siksakilist jalutuskäiku? Ja mida öelda sellest jalutuskäigust, millel pole muud eesmärki kui kodanlased maksudega laostada, sel ajal kui maksud ongi just see vahend, mis kodanlusele valitseva klassi seisundi kindlustab?

Et lugejale mõningat ettekujutust anda, kuidas hr. Proudhon majanduslike detailidega ümber käib, tarvitseb vaid öelda, et tar-bimismaks kehtestati tema arvates võrdsuse huvides ja proletariaadi abistamiseks.

Tarbimismaks arenes täielikult välja alles pärast kodanluse võimuletulekut. Tööstuskapitali käes, s. o. mõõduka ning kokkuhoidliku rikkuse käes, mis püsib, taastoodab end ja kasvab töö otsese ekspluateerimise kaudu, oli tarbimismaks ainult tarbimisega tegelevate suurfeodaalide kergemeelse, lõbusa ja pillava rikkuse ekspluateerimise vahendiks. James Steuart on seda tarbimismaksu esialgset eesmärki väga hästi kirjeldanud oma teoses «Uurimus poliitilise ökonoomia põhialuste kohta», mis ilmus kümme aastat enne A. Smithi raamatu avaldamist.

112

«Piiramatus monarhias,» ütleb ta, «näivad valitsejad otsekui kadedust tundvat rikkuste kasvu pärast ning maksustavad seepärast rikastujaid, — maksustavad tootmist. Konstitutsioonilise valitsusvormi puhul aga langevad maksud peamiselt nende peale, kes vaesemaks jäävad, — maksustatakse tarbimist. Niisiis, monarhid maksustavad tööstust... Näiteks pearaha ja mitteaadlike varandus-maks on proportsionaalsed maksurmksiate o'etatava rikkusega. Igaüht maksustatakse kasumi järgi, mida ta oletuse kohaselt saab. Konstitutsioonilised valitsused maksustavad harilikult tarbimist. Igaüht maksustatakse vastavalt tema kulutustele.»44

Mis puutub maksude, kaubandusbilansi ja krediidi tekkimise loogilisse järgnevusse, nii nagu hr. Proudhon seda ette kujutab, siis märgime vaid, et inglise kodanlus, kehtestanud Oranje Wilhelmi valitsemise ajal oma poliitilise režiimi, lõi otsekohe uue maksusüsteemi, riikliku krediidi ja kaitsetollide süsteemi, niipea kui ta oli saanud võimaluse oma olemasolu tingimusi vabalt arendada.

Neist märkustest piisab, et anda lugejale õige piit hr. Proud-honi sügavamõttelistest arutlustest politsei ehk maksude, kaubanduse bilansi, krediidi, kommunismi ja rahvastiku kohta. Võime kindlasti öelda, et kõige heatahtlikumgi kriitika ei võta neile küsimustele pühendatud peatükke tõsiselt.

§ IV. MAAOMANDUS EHK MAARENT

Igal ajalooepohhil on omandus arenenud erineval viisil ja sootuks erinevate ühiskondlike suhete tingimustes. Kodanliku omanduse defineerimine ei tähenda seepärast midagi muud kui kõigi kodanliku tootmise ühiskondlike suhete kirjeldamist.

Tahta defineerida omandust kui sõltumatut suhet, kui omaette kategooriat, kui abstraktset ning igavest ideed, tähendab taga ajada metafüüsilist või juriidilist illusiooni.

Kuigi hr. Proudhon näib kõnelevat omandusest üldse, käsitleb ta ometigi ainult maaomandust, maarenti.

«Rendi kui ka omanduse tekkimine on nii-öelda väljaspool majandust: see on rajatud psühholoogilist ja moraalset laadi kaalutlustele, mis on rikkuste tootmisega vaid väga kaugelt seotud» (II kd., lk. 269).

Hr. Proudhon tunnistab seega, et ta pole võimeline mõistma rendi ja omanduse tekkimise majanduslikke põhjusi. Ta tunnistab, 1 et see võimetus sunnib teda abiks võtma psühholoogilist ja moraalset laadi kaalutlusi, mis on tõepoolest väga kaugelt

seotud rikkuste tootmisega, kuid on see-eest üsnagi lähedalt seotud tema enda piiratud ajaloolise silmaringiga. Hr. Proudhon kinnitab, et omanduse tekkimises on midagi müstilist ja salapärast. Kuid näha saladust omanduse tekkimises, s. t. muuta saladuseks tootmise enese ia tootmisriistade jaotuse vahekord, — kas ei tähenda see, hr. Proudhoni

keelt kõneldes, loobuda kõigist pretensioonidest sellele, et tegeldakse majandusteadusega? Hr. Proudhon

«piirdub meenutusega, et majandusliku evolutsiooni seitsmendal epohhil» — krediidi epohhil —, «millal fiktsioon oli tegelikkuse välja tõrjunud ja inimeste tegevust ähvardas tühjusse kadumise oht, tekkis vajadus inimest kõvemini looduse külge siduda: rent oligi selle uue lepingu hinnaks» (II kd., ik. 265).

Inimene neljakümne eküüga aimas nähtavasti ette Proudhoni tulekut: «Lubage, härra looja: igaüks on isand oma maailmas, aga te ei pane mind iialgi uskuma, et maailm, kus me elame, on tehtud klaasist»45. Teie maailmas, kui krediit oli tühjusse kadumise vahendiks, võiski ehk tekkida vajadus maaomanduse järele, et inimest looduse külge siduda. Aga tegeliku tootmise maailmas, kus maaomandus eelneb alati krediidile, ei ole hr. Proudhoni hor-ror vacui'l* mingit kohta.

Kui rent on kord juba olemas, ükskõik missugune ta päritolu ka on, siis muutub ta ägeda vaidluse objektiks rentniku ja maaomaniku vahel. Milline on selle vaidluse lõpptulemus ehk, teiste sõnadega, kui suur on keskmine rent? Hr. Proudhon ütleb selle kohta järgmist:

«Ricardo teooria annab sellele küsimusele vastuse. Ühiskondliku elu algul, kui inimene, uustulnuk maa peal, nägi enda ees vaid määratu suuri metsi, kui maad oli palju ja tööstus oli alles tekkimas, pidi rent võrduma nulliga. Maa, alles üles harimata, oli kasulik asi, mitte aga vahetusväärtus; ta oli ühine, mitte ühiskondlik. Vähehaaval — perekondade arvu suurenemise ja põllunduse edusammude tõttu — hakkas kujunema maa hind. Töö andis maale väärtuse: nii tekkiski rent. Mida rohkem vilja põld kandis sama tööhulgaga, seda rohkem põldu hinnati; seepärast püüdsid omanikud ikka omastada kõiki maa produkte, millest on maha arvatud rentniku tasu, s. o. millest on maha arvatud tootmiskulud. Niisiis järgneb omandus lakkamatult tööle, et võtta talt ära kõik see, mille võrra produkt on tegelikest tootmiskuludest suurem. Sel ajal kui omanik täidab müstilist ülesannet ja on maaharija suhtes ühiskondliku kollektiivi esindajaks, ei ole rentnik saatuse ettemääramises^ midagi muud kui vastutust kandev töötaja kes peab ühiskonnale aru andma kõige kohta, mis ta üle oma seaduspärase'tasu kätte saab . . . Oma olemuselt ja otstarbelt on rent järelikult jaotava õigluse tööriist, üks neist paljudest abinõudest, mida majanduslik geenius kasutab võrdsuse saavutamiseks. See on määratu suur kadaster, mida maaomanikud ja rentnikud peavad vastupidiste! kaalutluste! — kusjuures kokkupõrge pole võimalik — kõrgema eesmärgi pärast. Selle kadastri lopptulemuseks peab olema maavalduse võrdsustamine maa kasutajate ja töösturite vahel. .. Läks vaja kogu seda omanduse maagilist võimu, et ära kiskuda maaharija käest tema produRti ülejääk, mida ta paratamatult omaks peab ja mille ainus looja ta end usub olevat. Rent ehk õigemini maaomandus murdis maaharijate egoismi ja lõi solidaarsuse, mida ükski teine jõud, ükski maajagamine ei oleks suutnud luua.. .Praegu, kus omanduse moraalne mõju on juba saavutatud, jääb vaid läbi viia rendi jaotus.»

* — hirmul tühjuse ees. Toim.

Kogu see suurte sõnade rodu tahendab kõigepealt järgmist: Ricardo ütleb, et rendi mõõdupuuks on ülejääk, mille võrra põllumajandussaaduste hind ületab nende tootmiskulusid, kaasa arvatud tavaline kapitalikasum ja tavaline kapitaliprotsent. Hr. Proud-hon teeb seda paremini: ta laseb omanikul nagu mõnel deus ex machina'1* asjasse vahele segada, et maaharija käest ära kiskuda kogu ülejääk, mille võrra tema produkt ületab tootmiskulusid. Omaniku vahelesegamisega seletab ta omandust, rendisaaja vahelesegamisega seletab ta renti. Ta vastab küsimusele sellega, et ta kordab seletamisele kuuluvat kategooriat, lisades sellele veel ühe silbi.**

Märkigem veel seda, et kui hr. Proudhon määratleb renti erineva mullaviljakuse kaudu, siis omistab ta ju rendile uut päritolu, sest enne, kui maad hakati erinevate mullaviljakuse astmete järgi hindama, «ei olnud» maa hr. Proudhoni arvates «vahetusväärtus, vaid oli ühine». Kuhu jäi siis prudoonlik rendi fiktsioon, mille järgi

rent olevat tekkinud vajadusest tuua maa juurde tagasi inimene, keda ähvardas lõpmatusse tühjusse kadumise oht?

Vabastagem nüüd Ricardo õpetus providentsiaalsetest, allegoo-rilistest ja müstilistest fraasidest, millesse hr. Proudhon selle õpetuse on nii hoolikalt mähkinud.

Rent on Ricardo arusaamise kohaselt maaomandus kodanlikus olekus, s. o. feodaalomand, mis on allunud kodanliku tootmise tingimustele.

Me nägime, et tootmiskulud, kaasa arvatud ettevõtjakasum, määravad Ricardo õpetuse järgi lõppkokkuvõttes kõigi esemete hinna; teiste sõnadega, hinna määrab kulutatud tööaja hulk. Tööstuslikus tootmises määrab kõige vähema töökuluga saadud produkti hind kõigi teiste samalaadsete kaupade hinna, sest kõige odavamate ja kõige tootlikumate tootmisriistade hulka saab piiramatult suurendada, vaba konkurents aga loob paratamatult turuhinna, s. o. koigi samalaadsete produktide ühise hinna.

Põllumajanduslikus tootmises seevastu määrab kõige suurema töökulugaA saadud produkti hind kõigi samalaadsete produktide hinna. Kõigepealt ei ole siin võimalik, nagu tööstuslikus tootmises, oma tahtmise järgi suurendada ühesuguse tootlikkuse-astmega tootmisriistade, s. o. ühesuguse mullaviljakuse-astmega maade hulka. Peale selle aga — sedamööda, kuidas rahvaarv kasvab — .võetakse kasutusele madalama kvaliteediga maid või tehakse vanadel maatükkidel uusi kapitulimahiitusi, mis on esialgsetega

* — sõna-sõnalt: «jumal masinast» (näitlejad, kes esinesid antiikaja teatris jumalate osas, ilmusid lavale eriliste mehhanismide abil); figuraalses tähenduses — ootamatult ilmuv isik, kes lahendab olukorra. Toim.

** — Propriété (omanduse) seletamiseks segab vahele propriétaire (omanik), rente (rendi) seletamiseks segab vahele rentier (rendisaaja). Toim.

võrreldes vastavalt vähem tootlikud. Nii ühel kui ka teisel juhul kulutatakse rohkem tööd, et saada suhteliselt vähem produkti. Et see suurem töõhulk on rahvastiku vajaduste tõttu tarvilikuks muutunud, siis peab harimiseks suuremaid kulusid nõudva maatüki produkt paratamatult turustamist leidma, just nagu harimiseks väiksemaid kulusid nõudva maatükigi produkt. Et aga konkurents turuhindu nivelleerib, siis müüakse parema maatüki produktid niisama kallilt kui halvema maatüki produktid. Ülejääk, mille võrra parema maatüki produktide hind ületab nende tootmiskulusid, moodustabki rendi. Kui oleks alati käsutada mullaviljakuse astmelt ühesuguseid maatükke; kui põllumajanduses oleks võimalik, nii nagu tööstuslikus tootmises, alati kasutada odavamaid ja tootlikumaid masinaid või kui hilisemad kapitalimahutused oleksid nii-sama tulusad kui esialgsedki kapitalimahutused, siis määraks põllumajandussaaduste hinna kõige paremate tootmisriistade abil toodetud kaupade hind, nii nagu me nägime seda tööstustoodete hinna puhul. Aga siis kaoks ka rent.

Selleks et Ricardo teooria üldiselt õige oleks, on vaja*, et kapitale oleks võimalik vabalt mitmesugustes tootmisharudes rakendada; et tugevasti arenenud kapitalistidevaheline konkurents viiks kasumid ühtlasele tasemele; et rentnik muutuks tavaliseks kapitalistlikuks ettevõtjaks, kes nõuaks halvemaisse maatükkidesse** mahutatud kapitalilt niisamasugust kasumit kui see, mida ta saaks oma kapitalilt kas või näiteks puuvillatööstuses; et maaharimine toimuks suurtootmise süsteemi järgi; et lõpuks maaomanik ise ei taotleks enam midagi muud kui rahalist tulu.

Võib ette tulla, nagu see on Iirimaal, et renti veel ei eksisteeri, kuigi maa rendileandmine on seal äärmiselt arenenud. Et_rent*on ülejääk mitte ainult palgaga, vaid ka ettevõtjakasumiga võrreldes, siis ei saa rent eksisteerida seal, kus maaomaniku tulu ei ole midagi muud kui palgast mahaarvamine.

Niisiis, rent ei tee maa kasutajast, rentnikust, kaugeltki mitte lihtsat töötajat ega «kisu maaharija käest ära tema produkti ülejääki, mida ta paratamatult omaks peab»; rent ei sea enam maaomaniku ette orja, pärisorja, teokohustuslikku talupoega ega palga-sulast,

vaid kapitalistliku ettevõtja. Sest ajast, kui maaoman-dus on rendi allikana konstitueerunud, saab maaomanik endale ainult ülejäägi, mille võrra produkt ületab tootmiskulusid, kusjuures viimased määrab mitte üksnes palk, vaid ka ettevõtjakasum.

* Eksemplaris, mille Marx N. Utinale kinkis, on selle lause algust järgmiselt muudetud: «Selleks et Ricardo teooria, kui mc selle eeldused omaks võtame, üldiselt õige oleks, on vaja veel». Toim.

** N. Utinale kingitud eksemplaris on sõnad «halvemaisse maatükkidesse»-asendatud sõnaga «maasse». Toim.

Just maaomanik oli järelikult see, kelle käest rent ühe osa tema tulusid ära kiskus*. Kulus palju aega, enne kui kapitalistlik ettevõtja feodaalse rentniku asemele astus. Saksamaal näiteks algas see muutus alles XVIII sajandi viimasel kolmandikul. Ainult Inglismaal said need kapitalistliku ettevõtja ja maaomaniku suhted täielikult välja areneda.

Niikaua kui eksisteeris ainult hr. Proudhoni maaharija, polnud mingit renti. Sest ajast aga, kui on olemas rent, ei ole maaharija enam rentnik, vaid tööline, rentniku maaharija. Töömehe alandamine kapitalistliku ettevõtja huvides töötavaks lihttööliseks, päeviliseks, palgasulaseks; kapitalistliku ettevõtja tekkimine, kes ekspluateerib maad nagu mis tahes vabrikut; maaomaniku muutumine väikesest suveräänist lihtlabaseks liigkasuvõtjaks — need on mitmesugused suhted, mida rent väljendab.

Ricardo järgi on rent patriarhaalse põllupidamise muutumine kommertsettevõtteks, ettevõtjakapitali mahutamine maasse, linnakodanluse ümberasumine maale. Selle asemel et inimest loodusega siduda, sidus rent ainult maa ekspluateerimise konkurentsiga. Kui maaomandus on kord juba rendi allikana konstitueerunud, siis on ta ka ise konkurentsi tulemus, sest sellest momendist alates sõltub ta põllumajandussaaduste turuväärtusest. Rendina kaotab maaomandus oma liikumatuse ja temast saab kauplemise objekt. Rent on võimalik alles sellest momendist alates, millal linnade tööstuse areng ja sellest tulenev ühiskondlik organisatsioon sunnivad maaomanikku taotlema ainult kaubandusliku kasumi, ainult rahalise tulu saamist oma põllumajandussaadustest, harjutades teda nägema oma maaomanduses ainult rahategemismasinat. Rent on maaomaniku maast, loodusest niivõrd lahti kiskunud, et maaomanikul ei tarvitse enam oma valdusi tundagi, nagu me seda Inglismaal näeme. Mis aga puutub rentnikusse, kapitalistlikku ettevõtjasse ja põllutöölisse, siis ei ole nad sugugi rohkem seotud maaga, mida nad majandavad, kui vabrikant ja vabrikutööline on seotud selle puuvilla või villaga, mida nad töötlevad; nad tunnevad end seotud olevat ainult oma majandamise hinnaga, rahalise tuluga. Sellest tulevadki reaktsiooniliste parteide jeremiaadid; reaktsioonilised parteid ihkavad kõigest väest feodalismi tagasitulekut, mõnusa patriarhaalse elu, meie esivanemate lihtsate kommete ning suurte vooruste tagasitulekut. Maa allutamine nendelesamadele seadustele, mis valitsevad kõigis teisteski tootmisharudes, on praegu ja jääb ka tulevikus alati omakasupüüdlike kahet-

* 1885. aasta saksakeelses väljaandes on kaks viimast lauset ära jäetud, neile, eelnenud lauset aga, mis lõpeb sõnadega «kapitalistliku ettevõtja», on järgmiselt täiendatud: «kes ekspluateerib maad oma palgatööliste abil ja maksab maaomanikule rendimaksuna ainult ülejäägi, mille võrra produkt ületab tootmiskulusid, kusjuures kapitalikasum arvatakse samuti tootmiskulude hulka.> Toim.

susavalduste objektiks. Seepärast võib öelda, et rent oli see liikumapanev jõud, mis paiskas idülli ajaloo-liikumisse.

Eeldanud, et kodanlik tootmine on rendi vajalik olemasolutingi-mus, rakendab Ricardo rendimõistet sellegipärast kõigi aegade ja kõigi rahvaste maaomandusele. Selles eksivad ühtviisi kõik majandusteadlased, kes kujutavad kodanliku tootmise suhteid kui igavesi kategooriaid.

Rendi providentsiaalselt eesmärgilt, mis seisab hr. Proudhoni arvates maaharija muutmises vastutust kandvaks töötajaks, siirdub hr. Proudhon rendi võrdsustavale jaotusele.

Nagu me ennist nägime, tekib rent sellest, et erineva mullaviljakusega maatükkide saadusi müüakse võrdse hinnaga, nii et hektoliiter vilja, mis maksis 10 franki, müüakse 20 frangi eest, kui tootmiskulud halvemal maal 20 frangini ulatuvad.

Niikaua kui vajadus sunnib tarbijaid ostma kõiki turule toodavaid põllumajandussaadusi, määravad turuhinna kõige kallima produkti tootmise kulud. Just see hindade võrdsustamine, mis ei tulene maa erinevast mullaviljakusest, vaid konkurentsist, annabki parema maa omanikule 10 franki renti igalt hektoIiitri.lt, mis tema rentnik   müüb.

Oletagem hetkeks, et vilja hinna määrab vilja tootmiseks vajaliku tööaja hulk; sel juhul müüakse paremal maal toodetud vilja hektoliiter 10 frangi eest, kuna halvemal maal toodetud vili maksab 20 franki hektoliiter. Sel eeldusel kujuneb keskmiseks turuhinnaks 15 franki, sel ajal kui konkurentsiseaduse järgi on see 20 franki. Kui keskmine hind oleks 15 franki, siis ei saaks olla mingisugust rendi jaotust, ei võrdsustavat ega mingit muud, sest poleks olemas renti ennastki. Rent eksisteeribki ainult sellepärast, et hektoliiter vilja, mis läheb tootjal maksma 10 franki, müüakse 20 frangi eest. Hr. Proudhon eeldab turuhindade võrdsust ebavõrdsete tootmiskulude juures, et jõuda siis ebavõrdsuse produkti võrdsustavale jaotamisele.

Me mõistame, miks sellised majandusteadlased nagu Miil, Cher-buliez, Hilditch ja teised on nõudnud rendi riigistamist ja tema kasutamist maksude asendamiseks. See väljendab varjamatult tööstuskapitalisti viha maaomaniku vastu, keda ta peab kodanliku tootmise üldises seoses tarbetuks ja ülearuseks.

Kuid lasta kõigepealt maksta vilja hektoliitrist 20 franki, et asuda siis jaotama kõikide vahel 10 franki, mis tarbijad ülearu on maksnud, — see on tõepoolest küllaldane selleks, et sotsiaalne geenius läheks melanhoolselt oma siksakilist teed ja lööks endal pea lõhki esimese ettejuhtuva nurga vastu.

Rent muutub hr. Proudhoni sule all

118

«määratu suureks kadustriks, mida maaomanikud ja rentnikud peavad vastupidistel kaalutlustel.. . kõrgema eesmärgi pärast.. . Selle kadastri lõpptulemuseks peab olema maavalduse võrdsustamine maa kasutajate ja töösturite vahel».

Et ühelgi rendist tuleneval kadastril oleks mingit praktilist väärtust, selleks peab ikka ainult tänapäeva ühiskonna tingimustesse jääma.

Me aga näitasime juba, et rendimaks, mida rentnik maaomanikule maksab, on rendi enam-vähem täpseks väljenduseks ainult neis maades, kus tööstus ja kaubandus kõige paremini arenenud on. Kuid siingi sisaldab rendimaks tihtipeale protsenti maasse mahutatud kapitalilt. Maatükkide asukoht, linnade lähedus ja paljud teised asjaolud mõjutavad rendimaksu suurust ja modifitseerivad renti. Neist vaieldamatuist argumentidest peaks jätkuma rendil rajaneva kadastri ebatäpsuse tõestamiseks.

Teiselt poolt ei saa rent ka olla teatud maatüki mullaviljakuse astme alatiseks näitajaks, sest keemia kaasaegne rakendamine muudab pidevalt mulla iseloomu, meie teadmised geoloogia alalt aga hakkavad just tänapäeval ümber lükkama kõiki endisi relatiivse mullaviljakuse hindeid: alles paarkümmend aastat tagasi võeti Inglismaa idapoolsetes krahvkondades kasutusele ulatuslikke maa-alasid, mis seni seisid kultiveerimata, kuna ei tuntud veel küllalt hästi huumuse ja lähtekivimi koosseisu vahekorda.

Seega ei anna ajalugu meile rendi näol kaugeltki mitte valmis kadastrit, vaid muudab juba olemasolevaidki kadastreid pidevalt ja lükkab neid täielikult ümber.

Lõpuks ei ole mullaviljakus nii suurel määral mulla loomulik omadus, kui arvata võiks: mullaviljakus on tihedalt seotud tänapäeva ühiskondlike suhetega. Mõni maatükk võib vilja kasvatamiseks vägagi sobiv olla, kuid turuhinnad võivad siiski sundida põllumeest seda maad kultuurheinamaaks muutma, niisiis teda mitteviljakandvaks tegema.

Selle oma kadastri, mis pole harilikkugi kadastrit väärt, leiutas hr. Proudhon ainult selleks, et rendi providentsiaalsele võrdsustavale eesmärgile reaalset kuju anda.

«Rent,» jätkab hr. Proudhon, «on protsent, mida mitte kunagi häviva kapitali, s. o. maa eest makstakse. Et aga see kapital ei saa materiaalses suhtes kasvada, vaid saab ainult oma kasutusviisi poolest lõpmatult paremaks muutuda, siis järeldub sellest, et samal ajal kui protsendil ehk laenust (mutuum) saadaval kasumil on kapitalide rohkuse tõttu pideva langemise tendents, kipub rent pidevalt tõusma tootmise täiustamise tõttu, mille tulemusena maad paremini harima hakatakse... Selline on rent oma olemuse poolest» (II kd., ik. 265).

Seekord näeb hr. Proudhon rendis kõiki protsendi tunnuseid, kuid selle vahega, et rent on erilist laadi kapitalilt saadav protsent. Selleks kapitaliks on maa, igavene kapital, mis «ei saa materiaalses suhtes kasvada, vaid saab ainult oma kasutusviisi poolest

119

lõpmatult paremaks muutuda». Tsivilisatsiooni arenemise käigus on protsendil pideva langemise, rendil aga pideva tõusmise tendents. Protsent langeb kapitalide rohkuse tõttu; rent tõuseb tootmisse rakendatud täiustuste tõttu, mille tagajärjel maa kasutamise viisid järjest paremaks muutuvad.

Selline on oma olemuselt hr. Proudhoni arvamus.

Vaadakem kõigepealt, mil määral on õige, et rent on kapitalilt saadav protsent.

Maaomanikule endale on rent selle kapitali protsendiks, mis ta maa eest maksis või mis ta maa müügist saaks. Kuid maad ostes või müües ostab või müüb ta ainult renti. Hind, mida ta rendi saamise võimaluse eest maksab, on vastavuses üldise protsendimääraga, sel hinnal ei ole midagi ühist rendi olemuse endaga. Maasse mahutatud kapitalidelt saadav protsent on tavaliselt madalam protsendist, mida tööstusse või kaubandusse mahutatud kapitalidelt saadakse. Niisiis, kui mitte teha vahet rendi enese ja protsendi vahel, mida maa tema omanikule annab, siis tuleb välja, et maalt kui kapitalilt saadav protsent langeb veelgi rohkem kui teiste kapitalide protsent. Jutt ei ole aga rendi ostu- või müügihinnast, rendi turuväärtusest, kapitaliseeritud rendist, vaid rendist enesest.

Peale rendi otseses mõttes võib rendimaks sisaldada veel protsenti maasse mahutatud kapitalilt. Sellisel juhul ei saa maaomanik seda osa rendimaksust kui maaomanik, vaid kui kapitalist; see pole aga see rent sõna otseses mõttes, millest meil peaks jutt olema.

Niikaua kui maad ei kasutata tootmisvahendina, ei kujuta maa endast kapitali. Maa kui kapitali hulk võib kasvada just nagu kõigi teistegi tootmisriistade hulk. Sellega ei lisata midagi tema mateeriale — hr. Proudhoni väljendust kasutades —, küll aga suurendatakse tootmisriistaks olevate maade hulka. Tarvitseb ainult mahutada uusi kapitale varem tootmisvahendiks muudetud maatükki, ja juba kasvabki seeläbi maa kui kapital, kuigi maale kui mateeriale, s. o. maatüki ulatusele midagi ei lisatud. Hr. Proudhoni maa kui mateeria on maa ulatus ruumis. Mis puutub igavesti olemisse, mida ta maale omistab, siis oleme nõus, et maa on mateeriana igavene. Kuid maa kui kapital ei ole rohkem igavene kui mis tahes teine kapital.

Kuld ja hõbe, mis protsente kannavad, on niisama püsivad ja niisama igavesed kui maa. Kui kulla ja hõbeda hind langeb, kuna maa hind tõuseb, siis ei tule see kindlasti mitte maa rohkem või vähem igavesest loomusest.

Maa kui kapital on põhikapital, ent põhikapital kulub nagu käibekapitalidki. Maaparandustööd vajavad uuendamist ja korrashoidmist; nad jäävad vaid mõnd aega efektiivseks ja on selle poolest sarnased kõigi teiste täiustustega, mille otstarbeks on muuta

120

mateeria tootmisvahendiks. Kui maa kui kapital oleks igavene, siis pakuksid mõned maa-alad sootuks teist pilti kui praegu; näeksime Rooma Campagnat, Sitsiiliat ja Palestiinat kogu nende kunagise õitsengu säras.

Tuleb isegi ette juhtumeid, kus maa kui kapital võib kaduda, kuigi maaparandused alles jäävad.

Esiteks juhtub see iga kord, kui rent — nimelt rent selle sõna otseses mõttes — hävineb uute, viljakamate maade konkurentsi tõttu; teiseks aga parandused, millel võis teatud epohhil väärtust olla, kaotavad selle väärtuse, niipea kui nad agronoomia arenemise tagajärjel üldiseks muutuvad.

Maa kui kapitali esindajaks ei ole maaomanik, vaid rentnik. Tulu, mida maa kui kapital annab, ei ole rent, vaid protsent ja ettevõtjakasum. On maid, mis annavad seda protsenti ja seda kasumit, kuid ei anna renti.

Ühesõnaga, kuivõrd maa annab protsenti, on see maa kui kapital; kuid maa kui kapitalina ei anna ta mingit renti ega moodusta maaomandit. Rent tuleneb ühiskondlikest suhetest, milledes maad ekspluateeritakse. See ei või tuleneda maa enam või vähem püsivast, enam või vähem kestvast iseloomust. Rent tuleneb ühiskonnast, mitte aga maast.

Hr. Proudhoni järgi on rendi pideva tõusu põhjuseks asjaolu, et «tootmise täiustamise» tagajärjel «hakatakse maad paremini harima». See täiustamine aga paneb renti, ümberpöördult, perioodiliselt langema.

Milles seisab üldiselt igasugune täiustamine, olgu põllumajanduses või tööstuses? Selles, et sellesama tööhulgaga rohkem toota, selles, et vähema tööhulgaga toota niisama palju või isegi rohkem. Tänu neile tähistustele ei ole rentnikul vaja rakendada suhteliselt vähema produkti saamiseks rohkem tööd. Tal pole siis vaja kasutusele võtta halvemat maad ja tema järjekordsed kapitalimahutused ühte ja sellessesamasse maatükki jäävad siis ühtlaselt tootlikuks. Niisiis ei tõsta need täiustused pidevalt renti, nagu hr. Proudhon väidab; nad kujutavad endast, vastupidi, ajutisi takistusi, mis renti tõusta ei lase.

XVII sajandi inglise maaomanikud teadsid seda nii hästi, et nad võitlesid põllumajanduse edusammude vastu, sest nad kartsid oma tulude vähenemist. (Vt. Petty, Charles II ajal elanud inglise /najandušteadlane.46)

§ V. STREIGID JA TÖÖLISTE KOALITSIOONID

«Ühelgi palkade tõusu liikumisel ei saa olla muud mõju kui vilja-, veini- jne. hindade tõus, s. t. viletsuse kasv. Sest mis on palk? See on vilja omahind» jne., «see on kõigi asjade täielik hind. Mingem veel kaugemale. Palk on elementide proportsionaalsus, mis moodustavad rikkuse ja mida tööliste hulgad tarbivad

121

iga päev taastootmise otstarbel. Palga kahekordistamine... tähendaks aga, et igale tootjale antav osa oleks tema produktist suurem, ja see oleks vastuolu. Kui aga palga tõus hõlmab vaid väheseid tootmisharusid, siis põhjustab see vahetuse üldisi häireid, ühesõnaga viletsuse kasvu... Ma kinnitan, et streikidele, mille tulemuseks oli palga tõus, peab paratamatult järgnema üldine hindade tõus; see on niisama kindel kui kaks korda kaks on neli» (Proudhon, I kd., lk. 110 ja 111).

Me eitame kõiki neid väiteid peale ühe: et kaks korda kaks on neli.

Esiteks ei saa olla üldist hindade tõusu. Kui kõigi asjade hinnad kahekordistuvad samaaegselt palga kahekordistumisega, siis ei muutu sealjuures hinnad, vaid ainult nimetused.

Teiseks ei saa üldine palga tõus kunagi põhjustada kaupade enam.või vähem üldist kallinemist. Tõepoolest, kui kõik tootmisharud rakendaksid oma põhikapitaliga ehk neis tootmisharudes kasutatavate tööriistadega võrreldes ühepalju töölisi, siis põhjustaks üldine palga tõus üldist kasumite langust, kaupade turuhinnas aga ei toimuks mingit muutust.

Et aga käsitsitöö ja põhikapitali vahekord ei ole erinevates tootmisharudes ühesugune, siis kõik sellised tootmisharud, kus rakendatakse suhteliselt rohkem põhikapitali ja vähem töölisi, on varem või hiljem sunnitud oma kaupade hindu alandama. Vastasel korral, s. o. kui nende kaupade hinnad ei langeks, tõuseksid nende kasumid keskmisest kasumite tasemest kõrgemale. Masinad ei saa ju palka. Seepärast annaks end üldine palga tõus vähem tunda neis tootmisharudes, kus rakendatakse teiste harudega võrreldes rohkem masinaid ja vähem töölisi. Et aga konkurents püüab kogu aeg kasumeid võrdsustada, siis võivad keskmisest tasemest kõrgemad kasumid ainult ajutiselt nii kõrgel püsida. Seepärast, mõned kõikumised kõrvale jättes, ei saaks üldine palga tõus põhjustada üldist hindade tõusu, nagu hr. Proudhon seda väidab; üldine palga tõus põhjustaks, vastupidi, osalist hindade langust, s. o. selliste kaupade turuhinna langust, mida peamiselt masinate abil valmistatakse.

Kasumi ja palga tõus ja langus väljendavad ainult seda proportsiooni, milles kapitalistid ja töölised tööpäeva produktist osa saavad; see tõus ja langus ei avalda enamikul juhtudel mingit mõju produkti hinnale. Kuid väita, et «streikidele, mille tulemuseks oli palga tõus, peab järgnema üldine hindade tõus ja isegi viletsuse kasv», — see on küll üks neid ideid, mis võivad tekkida ainult võõriti mõistetud poeedi peas.

Inglismaal on streigid alati andnud tõuke uute masinate leiutamiseks ja rakendamiseks. Masinad olid, võib öelda, kapitalistide relvaks kvalifitseeritud tööliste mässude vastu. Kaasaja tööstuse suurim leiutus, self-acting mule:i:, tegi mässulised ketrustöölised

* — selfaktor (automaatne ketrusmasin). Toim.

võitlusvõimetuks. Kui koalitsioonidel ja streikidel polekski muud tulemust kui see, et nad mobiliseerivad enda vastu leiutustegevust mehhaanika valdkonnas, isegi siis oleks neil tööstuse arenemisele määratu suur mõju.

«Ühest härra Léon Faucher' artiklist,» jätkab hr. Proudhon, «mis avaldati . . . 1845. aasta septembris, sain ma teada, et inglise töölised on juba mõnd aega loobunud koalitsioonidest — see on kindlasti progress, mille puhul võib neile ainult õnne soovida —, et aga see tööliste moraali paranemine on peamiselt nende majandusliku hariduse tagajärg. «Palk ei olenegi vabrikantidest,» hüüdis üks ketrustööline Boltonis peetud miitingul. «Depressioouiperioodidel on peremehed nii-öelda ainult piitsaks' paratamatuse käes; nad peavad tahes-taht-mata hoope jagama. Reguleerivaks printsiibiks on pakkumise ja nõudmise vahekord, mille üle peremeestel mingit võimu ei ole».. . Suurepärane,» hüüatab hr. Proudhon, «on need alles hästi väljadresseeritud, eeskujulikud töölised» jne. jne. «See häda puudus veel Inglismaal; kuid väinast ta küll üle ei tule» (Proudhon, I kd., lk. 261 ja 262).

Kõigist Inglismaa linnadest on Bolton see linn, kus radikalism on kõige rohkem arenenud. Boltoni töölised on tuntud kõige äärmisemate revolutsionääridena. Laialdase agitatsioonikampaania ajal, mida Inglismaal peeti viljaseaduste kaotamise pärast, arvasid inglise vabrikandid, et nad ei suuda maaomanikele teisiti vastu panna, kui ainult töölisi esiritta nihutades. Et aga tööliste huvid ei olnud vabrikantide huvidele sugugi vähem vastandlikud kui vab-rikantide huvid maaomanike huvidele, siis pidid vabrikandid tööliste miitingutel loomulikult alla jääma. Mis tegid siis vabrikandid? Sündsuse päästmiseks organiseerisid nad uhkeid miitinguid, millest võtsid osa peamiselt vabrikumeistrid, vähesed vabrikanti-dele ustavad töölised ja kaubanduse sõbrad otseses mõttes. Kui siis õiged töölised katsusid, nagu Boltonis ja Manchesteris, neist mïi-tinguist osa võtta, et selliste võltsdemonstratsioonide vastu protestida, siis keelati neile sissepääs, öeldes neile, et olevat tegemist ticket-meeting'uga. Selle sõnaga mõeldakse miitinguid, kuhu ainult pääsmete ettenäitamisel sisse lastakse. Kuid ometi olid müürilehed

kuulutanud avalikke miitinguid. Iga kord, kui sellised miitingud toimusid, tõi vabrikantide ajakirjandus ülespuhutud ja üksikasjalisi ülevaateid seal peetud kõnedest. Mõistagi pidasid neid kõnesid vabrikumeistrid. Londoni ajalehed tõid need sõna-sõnalt ära. Õnnetul kombel peab hr. Proudhon vabrikumeistreid tavalisteks töölisteks, ja ta annab neile kõva käsu väinast mitte üle tulla.

Kui aastail 1844 ja 1845 oli vähem kuulda streikidest kui enne, siis on selle põhjuseks asjaolu, et aastad 1844 ja 1845 olid Inglise tööstusele esimesed õitsenguaastad pärast 1837. aastat. Kuid sellest hoolimata ei lagunenud seal ükski treidunioon.

Kuulakem nüüd Boltoni vabrikumeistreid. Nende jutu järgi ei ole vabrikantidel palga üle mingit võimu, sest produkti hind ei

123

olene vabrikantidest; produkti hind aga ei olene neist sellepärast, et neil pole võimu maailmaturu üle. Sellega nad andsid mõista, et ei maksa asutada koalitsioone, mille eesmärgiks oleks sundida peremehi palku tõstma. Hr. Proudhon seevastu keelab koalitsioone kartusest, et nad põhjustavad palga tõusu, millele omakorda järgneb üldine viletsuse kasv. Meil ei tarvitse öelda, et ühes punktis valitseb vabrikumeistrite ja hr. Proudhoni vahel südamlik üksmeel, nimelt selles, et palga tõus on samaväärne produktide hinna tõusuga.

Kas aga hr. Proudhon on tõesti sellepärast pahane, et ta kardab viletsuse kasvu? Ei. Tema viha Boltoni vabrikumeistrite vastu tuleb lihtsalt sellest, et nad määravad väärtuse nõudmise ja pakkumisega, et nad ei hooli põrmugi konstitueeritud väärtusest, konstitueeritud olekusse jõudnud väärtusest, väärtuse konstitueerimisest, kaasa arvatud alatine vahetatavus ja kõik teised suhete proportsionaalsused ja proportsionaalsuse suhted, pealekauba ka ettemääramine.

«Tööliste streik on seadusvastane; seda ei ütle mitte ainult kriminaalkoodeks, seda ütlevad ka majandussüsteem ja kehtiva korra vajalikkus . . . Võib küll sallida, et iga üksik tööline kasutaks vabalt iseennast ja oma käsi, kuid ühiskond ei või lubada, et töölised tarvitaksid koalitsioonide kaudu vägivalda monopolide kallal» (I kd., lk. 334 ja 335).

Hr. Proudhon tahab teha Prantsuse kriminaalkoodeksi ühest artiklist kodanliku tootmise suhete paratamatu ja üldise tulemuse.

Inglismaal on koalitsioonid parlamendiaktiga lubatud ja just majandussüsteem oli see, mis sundis parlamenti vastavat seadust välja andma. Kui parlament oli 1825. aastal, minister Huskissoni ajal, sunnitud muutma seadusandlust, et see vastaks paremini vabast konkurentsist tulenenud olukorrale, siis pidi ta paratamatult tühistama kõik tööliste koalitsioone keelavad seadused. Mida rohkem kaasaegne tööstus ja konkurents arenevad, seda rohkem on neid elemente, mis tekitavad koalitsioone ja soodustavad nende tegevust; niipea aga kui koalitsioonid muutuvad majanduslikuks faktiks, mis iga päevaga järjest stabiilsemaks muutub, muutuvad nad paratamatult õige varsti ka õiguslikuks faktiks.

Prantsuse kriminaalkoodeksi vastav artikkel tõestab seega parimal juhul vaid seda, et kaasaegne tööstus ja konkurents ei olnud asutava kogu ja keisririigi ajal veel kuigi hästi arenenud.4'

Majandusteadlased ja sotsialistid* on ühel meelel ainult ühesainsas punktis: koalitsioonide hukkamõistmises. Nad ainult motiveerivad oma hukkamõistvat otsust erineval viisil.

* See tähendab tolleaegsed sotsialistid: furjeristid Prantsusmaal, ouenistid Inglismaal. — F. E. (Engelsi märkus 1885. aasta saksakeelsele väljaandele.)

124

Majandusteadlased ütlevad töölistele: Ärge ühinege koalitsioonideks. Koalitsioonideks ühinedes te rikute tööstuse korrapärast tööd, takistate vabrikante täitmast tellimusi, häirite kaubandust ja kiirendate masinate kasutuselevõtmist, mis teevad osalt tarbetuks teie töö ja sunnivad teid niiviisi leppima veelgi madalama palgaga. Pealegi on teie

jõupingutused asjatud. Teie palga määrab ikkagi alati töökäte nõudmise ja pakkumise vahekord; mässu tõstmine poliitilise ökonoomia igaveste seaduste vastu on niisama naeruväärne kui hädaohtlik.

Sotsialistid ütlevad töölistele: Ärge ühinege koalitsioonideks, sest mis te sellega lõppkokkuvõttes võidate? Kas palga tõusu?'Majan-dusteadlased teevad teile sulaselgeks, et kui see teil korda lähebki ja te võidate lühikeseks ajaks mõned krossid, siis järgneb sellele jäädav palga langus. Osavad rehkendajad tõestavad teile, et te vajaksite aastaid juba üksnes selleks, et palga tõusu arvel tasa teha kas või ainult koalitsioonide organiseerimise ja ülalpidamise kulud. Meie aga, sotsialistid, ütleme teile, et isegi rahaküsimust kõrvale jättes ei muutuks te seeläbi vähem töölisteks kui enne, kuna peremehed jääksid endiselt peremeesteks. Niisiis, mitte mingeid koalitsioone, mitte mingit poliitikat; eks tähenda ju koalitsioonideks ühinemine poliitika ajamist?

Majandusteadlased tahavad, et töölised jääksid edasi elama praegusse ühiskonda, nii nagu see on välja kujunenud ja nii nagu majandusteadlased seda oma õpikuis on kirjeldanud ja fikseerinud.

Sotsialistid soovitavad töölistele vana ühiskond rahule jätta, et siis seda hõlpsamini elama asuda uude ühiskonda, mis neil tööliste jaoks nii ettenägelikult välja on töötatud.

Kuid majandusteadlaste ja sotsialistide, õpikute ja utoopiate kiuste ei ole koalitsioonide areng ja kasv hetkekski seisma jäänud, vaid on koos tänapäeva tööstuse arengu ja kasvuga järjest edasi läinud. Praegu võib koguni öelda, et antud maal olemasolevate koalitsioonide arenemise aste näitab täpselt, missugusel koha! see maa maailmaturu hierarhias asub. Inglismaal, kus tööstus on jõudnud kõige kõrgemale arenemisastmele, on ka kõige suuremad ja kõige paremini organiseeritud koalitsioonid.

Inglismaal ei piirdunud töölised osaliste koalitsioonidega, millel polnud muud eesmärki kui möödaminev streik ja mis kadusid koos streigi lõppemisega. On loodud alatised koalitsioonid, treid-unioönid, mis on töölistele kantsiks nende võitluses ettevõtjate vastu. Praegu kuuluvad kõik need kohalikud treiduniooni Ühinenud Kutsealade Rahvuslikku Assotsiatsiooni48, mille keskkomitee asub Londonis; assotsiatsioonil on juba 80 000 liiget. Nende streikide, koalitsioonide, treidunioonide organiseerimine käis paraüeelselt

125

tööliste poliitilise võitlusega, kes moodustavad nüüd tšartistide nime all suure poliitilise partei.

Tööliste esimesed ühinemise katsed võtavad alati koalitsioonide

kuju.

Suurtööstus koondab ühte kohta hulga üksteisele tundmatuid inimesi. Konkurents lõhestab nende huvisid. Kuid palga kaitsmine, see ühine huvi, mis neil oma peremehe vastu on, ühendab nad ühe ühise vastupanu ideega — koalitsioon. Koalitsioonil on seega alati kahesugune eesmärk: lõpetada konkurents tööliste vahel, et nad võiksid kapitalistile ühiselt konkurentsi teha. Kui vastupanu esimeseks eesmärgiks oli vaid palga kaitsmine, siis hiljem — sedamööda kuidas kapitalistid omakorda repressioonide otstarbel ühinevad — formeeruvad algul isoleeritud koalitsioonid gruppideks, ja töölistele saab oma ühingute kaitsmine alatiselt ühinenud kapitali vastu veelgi vajalikumaks kui palga kaitsmine. Kuivõrd õige see on, nähtub sellestki, et töölised ohverdavad inglise majandusteadlaste suurimaks imestuseks suure osa oma palgast ühingute heaks, mis ju ometi asutati nendesamade majandusteadlaste arvates ainuüksi palga pärast. Selles võitluses — tõelises kodusõjas — ühinevad ja arenevad kõik elemendid tulevaseks lahinguks. Kord juba selle punktini jõudnud, omandab koalitsioon poliitilise iseloomu.

Majanduslikud tingimused muutsid algul suured rahvahulgad töölisteks. Kapitali võim lõi neile rahvahulkadele ühesuguse olukorra ja ühised huvid. Need rahvahulgad on seega juba klass kapitali suhtes, aga mitte veel klass iseenda jaoks. Võitluses, millest me ainult mõned faasid ära oleme märkinud, liituvad need rahvahulgad, nad konstitueeruvad

klassina iseenda jaoks. Huvid, mida nad kaitsevad, muutuvad klassihuvideks. Ent klassi võitlus klassi vastu on poliitiline võitlus.

Kodanluse ajaloos peame vahet tegema kahe faasi vahel: esimeses faasis konstitueerub kodanlus klassina feodalismi ja absoluutse monarhia võimu tingimustes; teises faasis kukutab ta juba konstitueerunud klassina feodalismi ja monarhia, et teha ühiskonnast kodanlik ühiskond. Esimene faas kestis kauem ja nõudis väga suuri jõupingutusi. Ka kodanlus alustas osalistest koalitsioonidest feodaalide vastu.

On olemas palju uurimusi, milledes kirjeldatakse mitmesuguseid ajaloolisi faase, mis kodanlus on linnkogukonnast alates kuni klassina konstitueerumiseni läbi teinud.

Kui aga jutt on sellest, et endale täpselt aru anda streikidest, koalitsioonidest ja teistest vormidest, milles proletaarlased meie silma all organiseeruvad klassina, siis haarab ühtesid lausa hirm. teised aga näitavad üles transtsendentaalset põlgust.

Rõhutud klassi olemasolu on igale klasside antagonismile

rajatud ühiskonnale elutingimuseks. Rõhutud klassi vabastamine eeldab seega paratamatult uue ühiskonna loomist. Selleks et rõhutud klass võiks ennast vabastada, on vaja, et juba omandatud tootlikud jõud ja olemasolevad ühiskondlikud suhted ei saaks enam eksisteerida üksteise kõrval. Kõigist tootmisriistadest kõige võimsam tootlik jõud on revolutsiooniline klass ise. Revolutsiooniliste elementide organiseerumine klassina eeldab kõigi nende tootlike jõudude olemasolu, mis vana ühiskonna rüpes tekkida võisid.

Kas see tähendab, et pärast vana ühiskonna langust saabub uue klassi võim, mis väljendub uues poliitilises võimus? Ei.

Töölisklassi vabastamise tingimuseks on kõigi klasside kaotamine, just nagu kolmanda seisuse, kodanluse, vabastamise tingimuseks oli kõigi seisuste kaotamine.*

Oma edasiarenemise käigus asendab töölisklass vana kodanliku ühiskonna sellise assotsiatsiooniga, mis kaotab klassid ja nende antagonismi; siis ei ole õieti enam poliitilist võimu, sest just poliitilises võimus väljendub ofitsiaalselt klasside antagonism kodanlikus ühiskonnas.

Seniks aga jääb proletariaadi ja kodanluse antagonism klassi võitluseks klassi vastu, võitluseks, mis oma haripunkti jõudes kujutab endast totaalset revolutsiooni. Kas võib muide imeks panna, et klasside vastandlikkusele rajatud ühiskond jõuab lõpplahendusena toore vastuoluni, inimeste füüsilise kokkupõrkeni?

Ärge rääkige, et sotsiaalne liikumine välistab poliitilise liikumise. Ei tule kunagi ette poliitilist liikumist, mis poleks samal ajal ka sotsiaalne liikumine.

Alles sellises olukorras, kus pole enam klasse ega klasside antagonismi, lakkavad sotsiaalsed evolutsioonid olemast poliitilised revolutsioonid. Kuni selle ajani aga jääb ühiskonna iga üldise ümberkorraldamise eelõhtul sotsiaalteaduse viimaseks sõnaks ikka järgmine:

«Võitlus või surm; verine taplus või mitteolemine. Nii halastamatult on küsimus üles seatud.» (George Sand.)*

" Seisustest kõneldakse siin ajaloolises tähenduses kui feodaalriigi seisustest, s. o. seisustest täiesti kindlate ja täpselt piiritletud privileegidega. Kodanlik revolutsioon kaotas seisused koos nende privileegidega. Kodanlik ühiskond tunneb ainult veel klasse. Proletariaadi nimetamine «neljandaks seisuseks» räägib seega ajaloole lausa vastu. — F. E. (Engelsi märkus 1885. aasta saksakeelsele väljaandele.)

К. Маркс НИЩЕТА ФИЛОСОФИИ Ответ на «Философию нищеты» г-на Прудона На эстонском языке Издательство «Ээсти Раамат» Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Ladumisele antud 19. VIII 1964. Trükkimisele antud 4. XII 1964. Paber 60X90, 1/16. Trükipoognaid 11. Arvestuspoognajd 11,88.
Trükiarv 5000. Tellimise nr. 6898. Trükikoda «Kommunist». Tallinn, Pikk tn. 2.
Hind 42 kop.